

INTERNATIONELLA
HANDELSHÖGSKOLAN
HÖGSKOLAN I JÖNKÖPING

Förordnade ställföreträdare - säkerställs ett kvalificerat utförande?

Rättsutredning av behörighets- och kvalifikationskraven
samt tillsynen av förordnade ställföreträdare

Filosofie magisteruppsats inom:

Förmyndarskapsrätt

Författare:

Sixtensson Johanna

Handledare:

Sund Lars-Göran

Framläggningsdatum

15 december 2009

Jönköping December 2009

Magisteruppsats inom Förmyndarskapsrätt

Titel:	Förordnande ställföreträdare – säkerställs ett kvalificerat utförande?
Författare:	Sixtensson, Johanna
Handledare:	Sund, Lars-Göran
Datum:	2009-12-15
Ämnesord	Ställföreträdare, förordnad förmyndare, god man, förvaltare, förmyndarskapsrätt, kvalifikationskrav, behörighetskrav, tillsyn, överförmyndare, länsstyrelsen.

Sammanfattning

Då en person har en nedsatt förmåga att fatta beslut om de egna ekonomiska angelägenheterna, med andra ord utföra rättshandlingar, kan det naturligt nog medföra problem både för denne själv och för det omgivande samhället. Förmyndarskapsrätten har upprättats för att ge skydd åt dessa personer som exempelvis kan vara psykiskt eller fysiskt sjuka, äldre personer eller underåriga. I enlighet med de förmyndarskapsrättsliga bestämmelserna i föräldrabalken, skall förmyndare förvalta den omyndiges tillgångar och företräda denne i angelägenheter som har samband med tillgångarna. För myndiga personer kan en god man eller förvaltare förordnas att bevaka den enskildes rätt, förvalta tillgångar och sörja för dennes person. Ställföreträdarna fyller en väldigt viktig funktion i dagens samhälle och blir allt fler till antalet. Både godmanskap, men i synnerhet förvaltarskap, har ökat markant i flertalet av landets kommuner. I början av 2000-talet fanns det ca 51 400 godmanskap och 4 800 förvaltarskap i landet, men statistik visar en betydande procentuell ökning. Många samhällsförändringar har bidragit till det ökade behovet av ställföreträdarskap. Exempelvis får inte anställda inom vård och omsorg hantera de hjälpbehövandes tillgångar som tidigare var vanligt och den hjälpbehövandes anhöriga bor allt oftare på längre geografiskt avstånd från denne. Förändringar inom psykiatrin har också skapat en ny behovsgrupp. Den tekniska utvecklingen och det ökade informationsflödet i samhället har också medfört att allt fler människor fått problem med att uppfylla de krav som dagligen ställs på oss.

Till följd av de komplicerade sammansättningar av uppgifter och ansvar som ett ställföreträdarskap i dag kan innebära, är lagstiftningens behörighets- och kvalifikationskrav, tillsammans med bestämmelserna om tillsynen över utförandet väldigt viktiga. Syftet med denna uppsats är främst att redogöra för lagstiftningen avseende förordnade förmyndare, gode män och förvaltare och de kvalifikations- och behörighetskrav som ställs på dessa. Uppsatsen redogör även för tillsynen utförd av överförmyndarna och länsstyrelsen. I uppsatsens näst sista kapitel diskuteras och analyseras huruvida lagstiftningen kan anses vara i reformbehov eller om den är tillräcklig för att uppnå ett rättssäkert ställföreträdarskap. Då uppsatsen är en juridisk framställning har rättsdogmatisk metod använts för att besvara frågeställningarna. Vidare har även en intervju genomförts, med en verksam jurist inom överförmyndarnämnden. Detta för att inhämta ytterligare underlag till analysen och för att utreda huruvida det finns interna föreskrifter för tillsynen och bedömningen av om en person är kvalificerad nog att förordnas.

Av uppsatsen framgår att uppgifterna som dagens ställföreträdarskap innebär ställer ett högre krav på kompetens. Bestämmelsen om vilka krav som fordras är dock omodern både till ordval och ur lagtekniskt hänseende. Rekviziten är mycket generellt utformade, vilket medför en varierande bedömning beroende av beslutsfattaren, som i sin tur kan innebära en betydande risk för den hjälpbehövande. Lagstiftaren bör därför överväga en ändring av be-

stämelsen. Beträffande tillsynslagstiftningen och specifikt den granskning överförmyndarna och länsstyrelsen skall utföra, får den med något undantag anses ge goda förutsättningar för en kompetent granskare att uppnå ett rättssäkert ställföreträdarskap. Bristerna i tillsynen avser i stället det tillsättningsförfarande varigenom överförmyndaren utses och den avsaknad av kompetenskrav som föreligger i lagstiftningen, vilket får som följd att övriga tillsynsbestämmelser inte fyller sin funktion. Lagstiftningen avseende kvalifikations- och behörighetsgrunderna samt tillsynen får sammantaget därför anses vara i reformbehov, då den inte uppnår ändamålet med ett rättssäkert ställföreträdarskap.

Innehåll

1	Inledning	1
1.1	Bakgrund.....	1
1.2	Syfte.....	3
1.3	Metod.....	3
1.3.1	Juridisk metod.....	3
1.3.2	Underlag framtaget genom intervju.....	4
1.4	Terminologi	5
1.5	Avgränsningar	6
1.6	Disposition.....	6
2	Introduktion av rättsområdet.....	8
2.1	Inledning.....	8
2.2	Kort om gällande rätt.....	8
2.3	Större reformer av förmyndarskapsrätten.....	9
3	Rättshandlingsförmåga.....	11
3.1	Inledning.....	11
3.2	Rättshandlingsförmåga enligt gällande rätt	11
3.2.1	Bedömning av personens psykiska tillstånd	11
3.2.2	Underårigas begränsade rättshandlingsförmåga.....	12
3.2.3	Rättshandlingsförmåga under förordnat godmanskap.....	14
3.2.4	Rättshandlingsförmåga under förordnat förvaltarskap.....	14
3.3	Rättsverkningar när rättshandlingsförmåga saknas	15
3.3.1	Vid förmyndarskap.....	15
3.3.2	Vid godmanskap och förvaltarskap.....	17
4	Ställföreträdare.....	18
4.1	Inledning.....	18
4.2	Typfall då ställföreträdare förordnas.....	18
4.2.1	Förordnad förmyndare/god man istället för föräldraförvaltning.....	18
4.2.2	Godmanskap vid jävsituationer.....	19
4.2.3	Godmanskap för bortavariande	19
4.2.4	Godmanskap/förvaltarskap för äldre och andra behövande	20
4.3	Ytterligare om rekvisiten för godmanskap/förvaltarskap och bestämmelser med anknytning till dessa	20
4.3.1	Inledning	20
4.3.2	Grundläggande förhållande enligt 11:4 och 11:7 FB.....	21
4.3.3	Hjälptöven och ställföreträdarens uppgifter	22
4.4	Ansökan och förordnandet om ställföreträdare	26
4.4.1	Förordnad förmyndare.....	26
4.4.2	Godmanskap/förvaltarskap.....	26
5	Kvalifikations- och behörighetskrav på ställföreträdarna.....	28
5.1	Inledning.....	28

5.2	Gällande rätt.....	28
5.3	Vägledning i förarbetena	29
5.4	Vägledning i praxis	31
6	Tillsyn över ställföreträdarnas verksamhet.....	33
6.1	Inledning.....	33
6.2	Behörighet, organisation och val av överförmyndare	33
6.3	Överförmyndarens granskning	35
6.3.1	Dokumentering	37
6.4	Länsstyrelsens tillsyn	37
6.4.1	Exempel på länsstyrelsens granskning.....	38
7	Information och yttrande från överförmyndarnämnd	40
7.1	Inledning.....	40
7.2	Ställföreträdarskapets olika delar och ställföreträdarens egenskaper hänförliga till dem	40
7.3	Överförmyndarnämndens ansvar för ställföreträdarnas utbildning och kompetens	42
7.4	Uppdelningen mellan tingsrättens och överförmyndarnämndens behörighet vid förordnandebeslut.....	43
7.5	Rekvisiten i 10:6 och 11:12 FB.....	45
7.6	Organisationssätt och olika slag av ställföreträdare	46
7.7	Gränsdragningen mellan förvaltare och godmanskap	47
7.8	Överförmyndarnämndens tillsyn.....	47
7.9	Arvodet.....	49
7.10	Länsstyrelsens tillsyn	49
7.11	Nämnd kontra överförmyndare.....	50
8	Analys – Är lagstiftningen tillräcklig för att uppnå ett rättssäkert ställföreträdarskap?	52
8.1	Inledning.....	52
8.2	Kvalifikations- och behörighetskravens funktion och tillräcklighet.....	53
8.2.1	Allmänt om bestämmelsen	53
8.2.2	Kommentar till bestämmelsens behandling i förarbetena.....	54
8.2.3	Kommentar till bestämmelsens prövning i praxis.....	55
8.2.4	Bestämmelsen i 11:12 FB och den reelle beslutsfattaren.....	56
8.2.5	Utformningen av 11:12 FB och ställföreträdarskapets uppgifter	56
8.2.6	Bedömningen och utbildningen idag samt möjligheten att lagfästa krav på kvalifikationer och ansvar för tillsyn därom.....	57
8.2.7	Problemet med det låga arvodet och förslag på omorganisation.....	58
8.3	Tillsynsfunktionens tillräcklighet	59
8.3.1	Granskningslagstiftningen	59
8.3.2	Överförmyndarnas kvalifikationer och organisationssätt	60

8.3.3 Länsstyrelsens granskning	62
8.4 Kan 10:6/11:12 FB och tillsynslagstiftningen tillsammans uppnå ett rättssäkert ställföreträdarskap?	62
9 Slutsats	63
Referenslista	66

Förkortningar

Dnr.	– Diarienummer
Ds Ju	– Departementsserien Justitiedepartementet
FB	– Föräldrabalk (1949:381)
HD	– Högsta domstolen
JO	– Jutitieombudsmanen
NJA	– Nytt Juridiskt Arkiv, avd. I
NJA II	– Nytt Juridiskt Arkiv, avd. II
Ref.	– Referatmål
RegR	– Regeringsrätten
RH	– Rättsfall från hovrätterna
RiR	– Riksrevisionen
Prop.	– Proposition
RÅ	– Regeringsrättens årsbok
SKL	– Sveriges Kommuner och Landsting
SOU	– Statens offentliga utredningar

I Inledning

I.1 Bakgrund

Under våren år 2009 avslöjades det i en av Sveriges televisions produktioner, tv-programmet Uppdrag granskning, att överförmyndaren i Vetlanda kommun grovt åsidosatt sina förpliktelser avseende tillsynen över förvaltningen av en minderårig flickas pengar.¹ När flickan bara var 6 år gammal förlorade hon sin pappa i Estonia-olyckan. Efter sig lämnade pappan tack vare försäkringsersättning omkring en halv miljon kronor till sin dotter.² Dessa pengar skulle ha skyddats på ett bankkonto genom en överförmyndarspär.³ Det var således överförmyndaren i den kommun där flickan var bosatt som skulle bestämma över pengarna och tillgodose flickans intresse fram till dess att hon fyllt arton år. När flickan år 2005 blev myndig och fick tillgång till kontot fanns där endast 77 öre och en kapitalförsäkring av värdet 17 972 kronor kvar, av det försäkringsbelopp som hon erhållit efter pappan.⁴ Mamman hade i egenskap av förmyndare under tidsperioden där i mellan fått överförmyndarens godkännande att vid minst 15 tillfällen ta ut flickans pengar. Tillstånd lämnades utan att mamman upprättat årsredovisning eller visat annat underlag för vad pengarna hade använts till.⁵ Länsstyrelsen fastställde även att överförmyndaren inte ens hade behörighet att lämna dessa godkännanden då flickan flyttat från kommunen.⁶

Granskningen av en ställföreträdarens ekonomiska förvaltning är en central uppgift vid överförmyndarverksamhetens myndighetsutövning.⁷ Vid tillsynen skall överförmyndaren särskilt se till att den enskildes tillgångar används för dennes nytta och i övrigt placeras på ett tryggt sätt för att ge skäligen avkastning.⁸ Syftet med överförmyndarverksamheten är således bland annat att förhindra oäktsamt eller otillbörligt handlande av den enskildes tillgångar. Kraven på korrekt och noggrann handläggning från överförmyndarens sida måste därför vara stora, då de i många fall är det enda skydd den enskilde har att förlita sig till.⁹ Kritik har dock framförts både av JO och från annat håll att överförmyndarna inte har tillräcklig kompetens och att de är i behov av bättre utbildning.¹⁰

¹Informationen hämtad på svt:s och uppdrag granskning hemsida, 091116 kl: 16.15,

http://svt.se/2.109563/1.1527035/sannas_arv_efter_pappan_forvandlades_till_77_ore?lid=puff_1527170&lp_os=extra_0

& Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09, s. 1.

² Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09, s. 9.

³ 13:2 & 8 Föräldrabalk (1949:381), (FB).

⁴ Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09, s. 12.

⁵ Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09, s. 9.

⁶ Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09, s. 7.

⁷ Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09, s. 6.

⁸ 16:1 2st. FB.

⁹ Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09, s. 6.

¹⁰ SOU 2004:112 s. 299-300.

Då en person har en nedsatt förmåga att fatta beslut om de egna ekonomiska angelägenheterna, med andra ord utföra rättshandlingar, kan det naturligt nog medföra problem både för denne själv och för det omgivande samhället.¹¹ Förmyndarskapsrätten har upprättats för att ge skydd åt de personer i samhället som på grund av sitt psykiska tillstånd, inte klarar av att sköta sig själva och sin ekonomi på ett tillfredställande sätt.¹² Huvudgruppen av dessa personer är omyndiga, det vill säga personer som inte uppnått 18-års ålder,¹³ men även myndiga personer kan bedömas vara i behov av hjälp i sin vardag. Orsaken kan exempelvis vara att personen är sjuk, har hämmad förståndsutveckling eller lider av åldersdemens.¹⁴

I enlighet med förmyndarskapsrätten skall förmyndare förvalta den omyndiges tillgångar och företräda denne i angelägenheter som har samband med tillgångarna.¹⁵ För myndiga personer kan en god man eller förvaltare förordnas att hjälpa till med att bevaka den enskildes rätt, förvalta tillgångar och sörja för dennes person.¹⁶ Dessa ställföreträdare fyller en väldigt viktig funktion i dagens samhälle och de blir allt fler till antalet. Det är många förändringar som har bidragit till det ökade behovet av ställföreträdarskap, bland annat får och önskar inte anställda inom vård och omsorg hantera de hjälpbehövandes tillgångar som tidigare var vanligt förekommande.¹⁷ Vårdavgifter faktureras nu till de äldre istället för att dras av från pensionen. Faktureringsrutiner gäller även de som har heldygnsomsorg genom gruppboende. En annan förklaring är att det blir allt vanligare att den hjälpbehövandes närmaste anhöriga bor på längre geografiskt avstånd från den hjälpbehövande. Förändringar inom psykiatrin har också skapat ett behov hos dem som tidigare vistades på olika vårdinstitutioner men som nu självständigt förväntas klara sin livssituation.¹⁸

Både godmanskap, men i synnerhet förvaltarskap, har ökat markant i flertalet av landets kommuner. I början av 2000-talet fanns det ca 51 400 godmanskap och 4 800 förvaltarskap i landet, men statistik för perioden fram till år 2004 visar att antalet myndiga som förordnats god man ökat med 9 procent och antalet förvaltarskap med så mycket som 30 procent.¹⁹ I Jönköpings kommun med ett invånarantal på ungefär 126 000 personer²⁰, var år 2009 antalet godmanskap, ca 820 st. och antalet förvaltarskap 174 st.²¹ Bara under perioden från årsskiftet 2006-2007 har en ökning skett med ca 60 st. godmanskap och 37 st. förval-

¹¹ Odlöw, (2005) s. 153.

¹² NJA II 1924 s. 224-225.

¹³ 9:1 FB.

¹⁴ SOU 2004:112 s. 422-427.

¹⁵ 12:1 FB.

¹⁶ 12:2 FB.

¹⁷ Fälldin, (2007) s. 11.

¹⁸ Fälldin, (2007) s. 11.

¹⁹ Fälldin, (2007) s. 11.

²⁰ Invånarantal hämtat från Jönköpings kommuns hemsida, 091129 kl: 15.00,

<http://www.jonkoping.se/toppmeny/omkommunen.4.4bec1fbd1079e3d20bc800089.html>.

²¹ Informationen erhållen genom intervju med handläggare Linda Lövgren, Överförmyndarnämnden Jönköping, 091125.

tarskap.²² Dessa ställföreträdare ansvarar tillsammans för ett tillgångsvärde av så mycket som ca 363 000 000 kronor.²³

Med de komplicerade sammansättningar av uppgifter och ansvar som ett ställföreträdarskap i dag kan innebära samt de i många kommuner höga tillgångsvärden ställföreträdarna förvaltar, får det anses av stor vikt att lagstiftningen ställer tillfredställande krav vid bedömningen om en person skall kunna förordnas till ställföreträdare.

Det har även blivit allt svårare att hitta lämpliga gode män och förvaltare. Länsstyrelsen i Östergötland har angivit att flera kommuner har svårt att hitta ställföreträdare.²⁴ En 35-årig man som på grund av psykisk stress har stora besvär att sköta sin ekonomi och leva ett strukturerat liv, har väntat i två år på att få en god man. Överförmyndaren i Mjölby kommun där mannen bor, säger att denne inte funnit någon som passat.²⁵ Bristen på personer som åtar sig att vara ställföreträdare är också något som kan ha negativ påverkan på bedömningen om en sökande har tillräcklig kunskap för uppdraget. Behörighets- och kvalifikationskrav är tillsammans med tillsynsverksamheten, det skydd som lagstiftningen ger för att de hjälpbehövande skall erhålla den assistans de behöver utan att utsättas för ytterligare risker orsakade av okunniga eller oärliga ställföreträdare.

1.2 Syfte

Syftet med denna uppsats är att klargöra gällande rätt med avseende på förordnade förmyndare, gode män och förvaltare. Uppsatsen inriktas främst på att redogöra för förordningsförfarandet, kvalifikations- och behörighetskraven samt tillsynen över ställföreträdarskapen. Även tillsynen över överförmyndarverksamheten tas upp översiktligt. Vidare skall utredningen visa huruvida det finns ytterligare, inom den aktiva verksamheten, interna föreskrifter och hur dessa i så fall förhåller sig till bestämmelserna. Som ett delsyfte med uppsatsen skall en analys föras och ett ställningstagande göras huruvida lagstiftningen om kvalifikations- och behörighetskraven samt tillsynen kan anses vara i reformbehov eller om den är tillräcklig för att uppnå ett rättssäkert ställföreträdarskap.

1.3 Metod

1.3.1 Juridisk metod

Då uppsatsen är en juridisk framställning har rättsdogmatisk metod²⁶ använts för att besvara frågeställningarna. Med metoden löses frågeställningarna genom att fastställa gällande rätt. Metoden innebär att bestämmelserna tillämpas på konkreta situationer/fall. Användningen av rättsdogmatisk metod, eller som den vanligare benämningen är juridisk metod, förutsätter oftast också en tolkning av lagstiftningens bestämmelser med hjälp av lagstiftningens förarbeten. Förarbetena kommer således som det näst viktigaste redskapet efter lagstiftningen för att lösa juridiska frågeställningar. Föräldrabalkens förmyndarskapsrättsliga bestämmel-

²² Jämförelsen har gjorts med uppgifter från Överförmyndarverksamhetens Årsredogörelse för verksamhetsåret 2007, erhållen av Länsstyrelsen, Dnr. 203-16639-07.

²³ Informationen erhållen genom intervju med handläggare Linda Lövgren, Överförmyndarnämnden Jönköping, 091125.

²⁴ Lindén & Olauson, Östgöta Correspondenten 090821, s. A7.

²⁵ Lindén & Olauson, Östgöta Correspondenten 090821, s. A6-7.

²⁶ Lehrberg, (2006) s. 178.

ser, som är den främsta källan i denna uppsats, har sin huvudsakliga grund i 1924 års förmyndarskapslag. Det är därför nödvändigt att granska väldigt gamla förarbeten för att fastställa lagstiftningens motiv. Då publikationerna NJA II, med redogörelse för nya lagar, utdrag av förarbetena och översiktliga redogörelser av de vid riksdagen behandlade lagfrågorna, är mer lättillgängliga har dessa använts vid beaktande av motivuttalanden från dessa årtal.

För att få ytterligare vägledning i hur och på vilka situationer bestämmelser skall tillämpas kan exempel hämtas ur prejudikat från domstolens högsta instans. Dessa prejudikat kommer efter lagstiftningen, högt upp i den formella hierarkin av rättskällor.²⁷ Det finns dock ingen större mängd prejudikat på området, men de som har kunnat hittas har emellertid tolkats. Även ett mål som inte har prövats av HD har beaktats för att få information om tingsrättens uppfattning på området.

De ovan nämnda rättskällorna utgör vad som brukar kallas auktoritativa argument i en juridisk argumentation.²⁸ Övrig argumentation och vägledning hämtas vanligtvis från doktrinen. Litteraturen inom området är dock knapphändig. Flertalet författare har endast återgivit lagstiftningen i korthet och utelämnat vidare diskussion. Rättsområdet som omfattar förmyndare och gode män har delvis därför fått en mer praktisk än teoretisk karaktär. Dess praktiska karaktär förklarar varför större delen av doktrinen inom ämnet utgörs av handböcker avsedda för personer med den aktuella positionen. Flertalet handböcker har använts för att redogöra för ställföreträdarnas uppgifter och befogenheter. Utöver dessa handböcker har Walins och Vängbys, Föräldrabalken - En kommentar, används för att tolka lagstiftningen, vilken får anses ha ett högre rättskällevärde än annan litteratur.²⁹

Vid författandet av uppsatsen har inledningsvis även dagspress och andra medier använts för att återge den pågående samhällsdebatten. Dessa återgivna fakta och åsikter utgör en bakgrund för utredningen av rättsområdet. Övrigt beaktande av dessa källor har gjorts med försiktighet då de saknar rättskällevärde utifrån ett rättsvetenskapligt perspektiv.

1.3.2 Underlag framtaget genom intervju

Syftet med uppsatsen är som tidigare nämnts, inte bara att redogöra för den nuvarande lagstiftningen utan även att göra ett ställningstagande huruvida den är tillräcklig för att uppnå dess syfte med ett rättssäkert ställföreträdarskap. För att ha en grund för en bredare analys av detta har ytterligare information och åsikter inhämtats genom intervju med den praktiserande handläggaren Linda Lövgren, på Överförmyndarnämnden i Jönköpings kommun. Information och åsikter har även erhållits genom inhämtande av skriftliga rapporter och beslut författade av aktiva myndighetsrepresentanter på länsstyrelsen i samma kommun. Inhämtande av information på detta sätt är ett sekundärt steg vid en rättsdogmatisk metod och behandlas således inte på samma sätt som lagstiftningens författares uttalanden.³⁰ Informationen ger en mer praktisk bild över lagstiftningens behov och funktion. Intervjuerna används således för att uppnå mer empirisk kunskap om de praktiserande aktörernas erfarenheter på området. Detta underlag kan exempelvis svara på hur ordvalet i lagstiftningen uppfattas och praktiseras. Handläggaren ombads även inom vissa ämnesområden ge sin per-

²⁷ Lehrberg, (2006) s. 91.

²⁸ Lehrberg, (2006) s. 90.

²⁹ Lehrberg, (2006) s. 182.

³⁰ Lehrberg, (2006) s. 178.

sonliga åsikt beträffande påståenden om lagstiftningens tillräcklighet eller eventuella reformbehov. Grundtanken med intervjun var således inte att undersöka huruvida aktörerna följer lagen, utan att försöka få fram ytterligare underlag om den verkliga situationen för att kunna göra en jämförelse med lagstiftningens ändamål och i nästkommande kapitel föra en diskussion kring eventuella reformbehov. Uppsatsen avser även att redogöra för huruvida det finns ytterligare, inom den aktiva verksamheten, interna föreskrifter hänförliga till tillsynslagstiftningen och behörighets- och kvalifikationskraven. Underlaget inhämtat på detta sätt avser att besvara den frågeställningen.

Vid intervjun har en kvalitativ metod används. Frågeställningarna som författats har endast utgjort i förväg bestämda teman eller ramar. Utifrån ramarna har försök sedan gjorts att få respondenten att utveckla sina svar så mycket som möjligt med hjälp av följdfrågor och påståenden. Svaren har dock inte på något sätt i förväg konstruerats utan avsikten har varit att identifiera respondentens erfarenheter och uppfattning, vilket är syftet med en kvalitativ metod.³¹ Vid valet av metod var tidsramen för uppsatsen av avgörande betydelse. Därav valdes att begränsa antalet intervjuer till endast en, men med en mycket öppen struktur för att erhålla så mycket information som möjligt. Samma sak gäller den skriftliga information som inhämtats. För att uppnå ett ännu mer rättvisande underlag hade en jämförelse av information och åsikter från ett flertal aktörer givetvis varit bättre. Till följd av detta har ett mer kritiskt beaktande av underlaget gjorts. För att ha goda förutsättningar till ett bra resultat förlades intervjun i slutet av uppsatsskrivandet då tillräcklig bakgrundskunskap hade inhämtats.

Intervjuredogörelsen återger handläggarens svar, men dessa har dock delvis tolkats och omformulerats för att kunna återges i en för läsaren mer lättillgänglig redogörelse, vilket är en vanlig bearbetningsmetod vid kvalitativa intervjuer.³² För att försäkra att inga faktafel eller tolkningsfel har uppkommit avseende svaren, har den färdigställda redogörelsen lästs och godkänts av handläggaren. För att läsaren lätt skall kunna urskilja underlaget från intervjun från resten av informationen, har denna redogörelse lagts i ett särskilt kapitel.

1.4 Terminologi

Samlingsnamn för förordnad förmyndare, god man och förvaltare är *ställföreträdare* och kommer alternativt med den fullständiga uppräkningsen att användas i uppsatsen.

Vid redogörelsen av lagstiftningen för förmyndare kommer en person som inte fyllt arton år att av mig benämnas den *underårige* eller *omyndige*.

En särskiljning görs mellan en förälder som förmyndare, det vill säga legal förmyndare och då en annan, eventuellt utomstående person, utses till förmyndare. Uppsatsen avser endast den senare situationen och ställföreträdaren benämns av mig *förordnad förmyndare*.

En person som uppfyller rekvisiten för att förordnas ställföreträdare, kommer i det följande att benämnas för *den hjälpbehövande*. Under intervjuredogörelsen i kapitel sju kommer denna person dock att benämnas den *enskilde* då detta stämmer bättre överens med handläggarens ordval. Då redogörelsen omfattar situationer där endast en vuxen kan vara den som förordnas en ställföreträdare, kommer personen att benämnas *hjälpbehövande vuxen*.

³¹ Patel & Davidson, (2003) s. 78.

³² Patel & Davidson, (2003) s. 120.

Med *förvaltare* i denna uppsats avses inte sådan särskild förvaltare som tillträder på grund av villkor vid gåva, testamente eller förmanstagarförordnande.

1.5 Avgränsningar

Då detta är en uppsats med fokus på gällande rätt kommer inte eventuella sociala aspekter inom ämnet ställföreträdarskap att beröras. Uppsatsen berör endast nationella, civilrättsliga regler utan någon utredning av internationell lagstiftning. Godmanskap är ett ställföreträdarskap som används även inom andra rättsområden, men uppsatsen avgränsar sig från övriga rättsområden som inte hör till förmyndarskapsrätten.

Denna uppsats har främst till syfte att granska bestämmelserna rörande förordnandet och kontrollen av ställföreträdare och kommer därför helt utelämnat lagreglerna som endast avser de situationer där den underåriges föräldrar är förmyndare. Uppsatsen redogör heller inte för bestämmelser som rör situationen då ställföreträdaren avlider eller andra situationer som inte har någon direkt koppling till förordningsförfarandet, kvalifikations- och behörighetskraven samt tillsynen över ställföreträdarskapen.

Uppsatsen omfattar ställföreträdarna: förordnad förmyndare, god man och förvaltare samt tillsynsinstituten överförmyndare/nämnd och länsstyrelsen. De deskriptiva delarna av uppsatsen redogör dock inte för alla föräldrabalkens eller förmyndarskapsförordningens bestämmelser avseende förordningsförfarandet, tillsynen eller deras övriga skyldigheter hänförliga till ställföreträdarskapsuppdraget. Kapitel fyra som behandlar ställföreträdarna och deras olika uppgifter har reducerats till att endast beröra de väsentligaste delarna. Exempelvis är reglerna för den ekonomiska förvaltningen ganska detaljerade och kommer inte att återges i sin helhet. Beskrivningen är generell och anger huvudprinciperna för att ge läsaren en uppfattning om denna del av ställföreträdarskapets uppgifter.

Specielllagstiftning om ställföreträdare i lag (2005:429) om god man för ensamkommande barn, förordning (1976:1121) om ersättning till vissa överförmyndare, förmyndare och förvaltare, lag (1988:1321) om nordiska rättsförhållanden rörande förvaltarskap enligt föräldrabalken m.m. och förordningen (1931:429) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmyndarskap har helt utelämnats i denna uppsats.

Det hade varit intressant att inkludera de ansvarsbestämmelser, skadestånds- och ersättningsregler som finns för ställföreträdarna, överförmyndarna, länsstyrelsen och kommunen samt dess påverkan på kvalitet och ett rättssäkert ställföreträdarskap, men det har tyvärr utelämnats för att behålla en någorlunda rimlig syftesomfattning.

1.6 Disposition

Kapitel 2 är ett introduktionskapitel som i korthet tar upp vad förmyndarskapsrätten innefattar och dess utveckling. Här ges läsaren en introduktion av berörda ställföreträdare och dess funktion. Kapitel har som syfte att underlätta för läsaren så att denne skall kunna tillgodogöra sig den mer detaljerade beskrivningen av lagstiftningen i följande kapitel.

Kapitel 3 återger de lagstadgade bestämmelserna om rättshandlingsförmåga hänförliga till dessa typer av ställföreträdarskap. Ramarna för ställföreträdarnas handlingsutrymme och skyldigheter, bygger på den hjälpbehövandes rättshandlingsförmåga. Rättshandlingsförmågan avgör således den hjälpbehövandes rättsliga behörighetsbegränsningar och omfattningen av ställföreträdarskapet. Kapitel 3 skall således bidra till att läsaren förstår de grunder i lagstiftningen, vilka påverkar ställföreträdarskapets omfattning.

I *kapitel 4* erhålls en redogörelse för de situationer när förmyndare, gode män och förvaltare skall förordnas och kort om ansökan och förordnandet. I inledningen beskrivs typfall då ställföreträdarna används. Sedan följer en djupare redogörelse av de lagstadgade förutsättningarna för förordnandet och vilka behov och uppgifter ställföreträdarskapen avser att uppfylla. Kapitlet avser att ge information om ställföreträdarskapens syften vilket utgör nödvändig bakgrundsförståelse till nästkommande kapitel.

För att ställföreträdarskapsinstituten skall betraktas som tillförlitliga och uppfylla sina syften, måste instituten kunna försäkra att det är tillräckligt kvalificerade personer som utför uppdraget. *Kapitel 5* avser att beskriva vilka behörighets- och kvalifikationskrav lagstiftningen ställer på de personer som utses att bli förordnade ställföreträdare. I kapitlet utreds även vilken vägledning som går att finna i lagstiftningens förarbeten och praxis hänförlig till bestämmelserna.

Uppsatsens *6:e kapitel* ger en övergripande beskrivning av överförmyndarverksamheten och länsstyrelsens roll samt lagstiftningen som reglerar tillsynen av ställföreträdarna. Kontrollinstituten och kompetenskraven som ställs på ställföreträdarna utgör tillsammans den försäkring som finns, för att ställföreträdarna skall utföra deras uppdrag tillfredsställande och för att de hjälpbehövande skall få den assistans de behöver. Kapitlet är således en naturlig grund till uppsatsens analys då dessa instituts effektivitet och tillräcklighet kan kompensera lagstiftningens generella kvalifikationskrav.

Vid uppsatsförfattandets slutskede genomfördes en intervju med en verksam handläggare inom överförmyndarverksamheten och det *7:e kapitlet* återger den ytterligare information som framtoogs på detta sätt. Intervjun genomfördes främst för att utreda hur lagstiftningen av de praktiserande på området uppfattades och om ytterligare interna föreskrifter framtagits för att fylla ut lagstiftningen. Handläggaren ombads även ge sin åsikt om lagstiftningens tillräcklighet, vilket framkommer i kapitlet. Frågorna som användes som utgångspunkt för intervjun har disponerats i anslutning till respektive svarsredogörelse.

I uppsatsens *8:e kapitel* finns en avslutande analys och diskussion där olika omständigheter tas upp hänförliga till kompetens- och behörighetskraven samt tillsynen, vilka bör beaktas vid ett ställningstagande av frågeställningen huruvida reformbehov av lagstiftningen föreligger, eller om den får anses tillräcklig för att uppnå ett rättssäkert ställföreträdarskap. I det *9:e kapitlet* finns en sammanfattande slutsats som i jämförelse med analyskapitlet är en kortare redogörelse av svaren på frågeställningar i uppsatsens syfte.

2 Introduktion av rättsområdet

2.1 Inledning

Detta kapitel har som ändamål att kort beskriva vad förmyndarskapsrätten innefattar och hur den utvecklats till dagens utformning, samt ge läsaren en introduktion av berörda ställföreträdare och dess funktion. Detta för att läsaren senare, på ett lättare sätt skall kunna tillgodogöra sig den mer detaljerade beskrivningen och diskussionen av lagstiftningen på området.

Förmyndarskapsrätten har kommit till stånd för att ge ett skydd för de personer som på grund av sitt psykiska eller fysiska tillstånd till följd av sin unga ålder eller annan orsak har svårigheter att själva fatta beslut som medför väsentliga konsekvenser för dem. För att skydda dessa personer från riskerna av eget ogynnsamt handlande har lagstiftaren begränsat deras förmåga att själva utföra vissa handlingar och upprättat bestämmelser att de skall tilldelas ställföreträdare med ansvaret att hjälpa till och tillgodose deras intressen.³³ Förmyndarskapsrätt är således samlingsnamnet på de lagregler avseende olika slag av ställföreträdare som har till syfte att tillgodose behovet inom detta område.

Inom andra rättsområden finns även regler om ställföreträdare av mer tillfällig natur. Exempel på sådan kan vara en person som genom en fullmakt har en skyldighet och rättighet att företräda någon annan vid en viss rättshandling, enligt lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område 10 §. Denna typ av ställföreträdarskap kommer inte vidare att behandlas, men då begreppet fullmakt återkommer kan det vara av betydelse för läsaren att informationen givits.

2.2 Kort om gällande rätt

Personer som inte uppnått myndig ålder erhåller sitt skydd genom en förmyndare och bestämmelserna för dessa finns främst i tionde kapitlet föräldrabalken (1941:381). Som huvudregel är det den underåriges föräldrar som är dennes förmyndare enligt 10:2 FB. Föreligger det omständigheter som medför att den underåriges föräldrar inte kan tillgodose detta skydd, får rätten förordna en förmyndare, eller då problemet endast är tillfälligt en god man, åt den omyndige enligt 10:5 FB. Denna uppsats har inriktats på att granska bestämmelserna rörande förordningsprocessen och tillsynen av ställföreträdare och kommer därför till större delen utelämnat lagregler som endast avser föräldrar som förmyndare. Dock skall här poängteras att en förälders förmyndarskap är mycket viktigt och samtliga av de i uppsatsen upptagna ställföreträdarskapen har sina grunder i den funktionen. Inom förmyndarskapsrätten finns två typer av ställföreträdarskap för vuxna personer. Dessa är godmanskap och förvaltarskap. Reglerna beträffande godmanskap och förvaltarskap finns främst i elfte kapitlet FB. Gemensamma bestämmelser för alla tre ställföreträdarna finns i tolfte, fjortonde och femtonde kapitlen av FB.

En förmyndares uppgift är enligt 12:1 1st. FB att ansvara för den juridiska och ekonomiska förvaltningen av den underåriges tillgångar och företräda den underårige i angelägenheter som rör dessa, när denne inte har rätt att göra det själv. En god mans och förvaltares uppdrag kan inkludera tre uppgifter men utgörs enligt 12:2 1st. FB, av det enskilda förordningsbeslutet. De möjliga uppgifterna är: att bevaka den hjälpbehövandes rätt, förvalta dennes tillgångar och sörja för den hjälpbehövandes person. Skillnaden mellan ett godman-

³³ Förmyndarskapsrättens syfte är inte ordagrant uttryckt men framgår av bland annat 11:4, 11:7 FB & NJA II 1924 s. 224-225 samt Malmström & Saldeen, (1991) s. 7.

skap och ett förvaltare är att den gode mannen i samråd med den hjälpbehövande endast skall biträda denne, medan en förvaltare är ensam behörig beslutsfattare.³⁴ En förordnad förmyndare, god man och förvaltare har en plikt att omsorgsfullt fullgöra sina skyldigheter och vid utförandet alltid agera på det sätt som är bäst för den hjälpbehövande, 12:3 FB. Att ställföreträdaren agerar på detta sätt, skall kontrolleras av en överförmyndare, vars verksamhet i sin tur granskas av länsstyrelsen.³⁵

Förutom i föräldrabalken, finns specialbestämmelser om ställföreträdare i lag (2005:429) om god man för ensamkommande barn, förmyndarskapsförordning (1995:379), förordning (1988:1366) om utredningen i ärenden om förordnande av god man och förvaltare och förordning (1976:1121) om ersättning till vissa överförmyndare, förmyndare och förvaltare. Vid internationella förhållanden skall även lag (1988:1321) om nordiska rättsförhållanden rörande förvaltare enligt föräldrabalken med mera och förordningen (1931:429) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmyndarskap, beaktas. Med undantag för föräldrabalken kommer i denna uppsats endast bestämmelsen i 1988 års förordning och förmyndarskapsförordningen att redogöras. Förmyndarskapsförordningen innehåller närmare föreskrifter om både överförmyndarens tillsyn över ställföreträdarna och länsstyrelsens tillsyn över överförmyndarverksamheten.

2.3 Större reformer av förmyndarskapsrätten

Bestämmelser om förmyndarskap och omyndighet fanns även tidigare i landslagarna, men infördes sedan i 1734 års ärvdabalks 19-23 kapitel.³⁶ Vid den här tidpunkten var det exakt samma behörighets- och förvaltningsregler som gällde för både underåriga som för vuxna ställda under förmyndare, det vill säga omyndighetsförklarade enligt lag. Fram till införandet av förmyndarskapslagen år 1924 skedde inga förändringar inom lagstiftningen på området.³⁷ Därav var moderniseringen av regelverket mycket drastisk vid denna reform. Grundstrukturen från ärvdabalken förblev dock densamma i efterföljande lagstiftningar och kvarstår än idag. Det angavs under vilka förutsättningar förordnande av förmyndare var tillämpligt och att det måste föreligga ett orsakssamband mellan denna förutsättning och personens oförmåga att vårda sitt gods. En skillnad från förmyndarskapsreglerna i ärvdabalken jämfört med 1924 års förmyndarskapslag, var att domstolen vid tillämpning av ärvdabalken hade en mycket vidsträckt prövningsrätt. Detta på grund av att förutsättningen för omyndigförklaring inte var speciellt avgränsad.³⁸ Med dåtidens avsaknad av socialförsäkringssystem hade släkten och familjen också ett större ansvar vilket avspeglades av den då gällande förmyndarförordningen.³⁹

När föräldrabalken infördes år 1949 kom förmyndarskapslagen att inarbetas i denna lagstiftning. Uppdelning gjordes då mellan de förmyndarbestämmelser som avser underåriga

³⁴ E contrario 11:5 1men, 11:9 FB, Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 16 & 19 samt Westman, (2005) s. 48.

³⁵ 16:1 1st. & 19:17 FB samt 20 § förmynderförordningen (1995:379).

³⁶ Odlöw, (2005) s. 107.

³⁷ Odlöw, (2005) s. 106.

³⁸ Odlöw, (2005) s. 107.

³⁹ Odlöw, (2005) s. 108.

och de som avser vuxna. Uppdelningen innebar dock ingen förändring i sak utan hade endast för avsikt att göra lagstiftningen mer lättillgänglig.⁴⁰

År 1964 tillsattes en förmyndarskapsutredning vars slutbetänkande⁴¹ efter remissbehandling genomarbetades av justitiedepartementet. Denna departementspromemoria⁴² låg sedan till grund för 1974 års reform av lagstiftningen. Fram tills denna reform kunde en vuxen person omyndigförklaras på grund av sitt slöseri eller missbruk. Grunder för omyndighetsförklaring som samtidigt togs bort var: på egen begäran eller samtycke till följd av sjukdom, försvagat hälsotillstånd, lyte eller oerfarenhet. Samtidigt utvecklades godmanskapet till att även omfatta förordnande till en person med försvagat hälsotillstånd eller vars sjukdomstillstånd var permanent. Led en person av psykisk sjukdom, hämmad förståndsutveckling eller annan psykisk abnormitet kunde denne dock fortfarande bli omyndigförklarad.⁴³ År 1988 ändrades lagstiftningen igen och då beslutades att omyndighetsförklaringsinstitutet helt skulle tas bort och ersättas med förvaltareinstitut som sades vara en utvidgning av godmanskapet.⁴⁴ Det var således vid denna tidpunkt som förhållandet mellan dagens två ställföreträdareinstitut för hjälpbehövande vuxna och den syn vi idag har på dessa människor, började utvecklas. Bestämmelser för den tidigare omyndigförklaringen påminner dock en hel del om de grunder som idag föreligger för förordnat godmanskap respektive förvaltare.

Den senaste större reformen genomfördes år 1995. Avsikten var att avreglera området så mycket som möjligt utan att bestämmelsernas berättigade skyddsmotiv åsidosattes. Den största delen av förändringarna avsåg dock de regler som tog sikte på föräldrar som vårdnadshavare och förmyndare. Lagstiftaren införde även en förändring att överföra handläggningen av de förmyndarskapsärenden som till övervägande del var att betrakta som förvaltningsärenden till förvaltningsmyndigheterna från domstolarna, vilket medförde fler uppgifter för överförmyndarna. Tillsynen över överförmyndarna flyttades även den från tingsrätten till länsstyrelsen.⁴⁵

År 2002 beslutade regeringen att tillsätta en utredare som skulle utvärdera 1995 års reform och även se över övriga stödformer för vuxna hjälpbehövande.⁴⁶ Denna blev färdigställd i november 2004 och kom att utgöra underlag till den utökade plikten för andra myndigheter och företag inom den finansiella sektorn att lämna uppgifter till överförmyndaren för dennes tillsynsverksamhet. Länsstyrelsernas tillsyn över överförmyndare utvidgades även här till att innebära en rådgivande funktion och att omfatta kontroll av utbildningen av dessa.⁴⁷

⁴⁰ NJA II 1950 s. 2-3.

⁴¹ SOU 1970:67.

⁴² Ds Ju 1974:7.

⁴³ NJA II 1974 s. 391-392.

⁴⁴ Prop. 1987/88:124 s. 1 & SOU 1986:50.

⁴⁵ Prop. 1993/94:251 s.1-2 & SOU 1988:40.

⁴⁶ SOU 2004:112 s. 89.

⁴⁷ Lag (2008:910) om ändring i föräldrabalken, prop. 2007/08:150 s. 1 & SOU 2004:112 s. 316-318 & 1012-1013.

3 Rättshandlingsförmåga

3.1 Inledning

Att en person har rättskapacitet innebär att denne har förmågan att vara *subjekt* för rättigheter och skyldigheter men berör inte behörigheten att företa dem på egen hand. Rättskapacitet har alla människor, även nyfödda barn.⁴⁸ När en person själv kan företa rättshandlingar med följd att ordinära rättsverkningar inträder, har denna person rättshandlingsförmåga.⁴⁹ Begreppet rättshandlingsförmåga sammanfattar således de förutsättningar som krävs för att en person skall vara bunden av rättsliga utfästelser som denne genomför. Rättshandlingsförmåga är endast ett juridiskt begrepp och förutsättningarna avser därför, de lagregler som måste vara uppfyllda.⁵⁰

Ramarna för de berörda ställföreträdarna, avseende deras handlingsutrymme och skyldigheter, bygger på den hjälpbehövandes rättshandlingsförmåga. Detta då rättshandlingsförmågan är ett sätt för lagstiftaren att fastställa en persons förmåga och hjälpbehov. Rättshandlingsförmågan avgör således den hjälpbehövandes rättsliga behörighetsbegränsningar och omfattningen av ställföreträdarskapet. Detta kapitel skall således bidra till att läsaren förstår de grunder som lagstiftningen ger, vilka påverkar ställföreträdarskapets omfattning och därav även har inverkan på de kvalifikations- och behörighetskrav som senare i uppsatsen noggrannare skall diskuteras.

3.2 Rättshandlingsförmåga enligt gällande rätt

Lagreglerna i FB hänvisar inte uttryckligen till en persons rättshandlingsförmåga men begreppet nämns i olika lagmotiv⁵¹. Rättshandlingsförmågan framkommer dock ur e contrario-tolkning från exempelvis 9:1 FB. Paragrafen stadgar att:

”Den som är under arton år (underårig) är omyndig och får inte själv råda över sin egendom eller åta sig förbindelser i vidare mån än som följer av vad som skall gälla på grund av lag eller villkor... [i vissa angivna förvärv].”

3.2.1 Bedömning av personens psykiska tillstånd

När en person saknar rättshandlingsförmåga får exempelvis ett köpeavtal inte den bindande verkan som det annars skulle ha fått. Syftet med dessa bestämmelser är att hänsyn skall tas till dessa personers psykiska tillstånd. Reglerna är ett försök från lagstiftarens sida att minska bland andra de ekonomiska riskerna som dessa personer annars skulle vara utsatta för då de inte kan ta hand om sina angelägenheter.⁵² Det är endast ofördelaktiga rättshandlingar vars konsekvenser paragrafen har för avsikt att motverka. En rättshandling som endast ger rättigheter och på så vis är till fördel för den enskilde, anses däremot kunna företas även av en person utan rättshandlingsförmåga. Rättshandlingen måste dock vara en ren förvärvsakt utan några motförpliktelser.⁵³ Det räcker således inte med att den omyndige gör en mycket

⁴⁸ Saldeen, (2005) s. 243.

⁴⁹ Malmström & Saldeen, (1991) s. 7.

⁵⁰ Malmström & Saldeen, (1991) s. 7.

⁵¹ Exempelvis prop. 1987/88:124 s. 165.

⁵² NJA II 1924 s. 224-225 & Malmström & Saldeen, (1991) s. 7.

⁵³ Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:1 § s. 9:1.

lönsam affär. Den omyndiga personen ”*måste besitta de psykiska egenskaper som behövs för att uppfatta innebörden av rättshandlingen*”⁵⁴ och kraven varierar beroende på vad det är för typ av rättshandling och hur högt dess värde kan anses vara. Ett tolvårigt barn har vid en prövning inte anses tillräckligt *mogen*⁵⁵ för att med giltig verkan kunna ta emot en fastighet i gåva.⁵⁶

Bestämmelsen i 9:1 FB innebär en formell behörighet att rättshandla åt sig själv, vilken personen automatiskt erhåller vid 18 års ålder.⁵⁷ Lagstiftaren har här således generaliserat alla människors psykiska tillstånd och gjort bedömningen att innan 18 års ålder har vi inte fullt ut förmågan att förstå konsekvenserna av visst handlande. Då begreppet rättshandlingsförmåga används i sammanhang som exempelvis berör förvaltare, godmanskap och lag (1924:323) om verkan av avtal som slutits under påverkan av psykisk störning, avser det istället en personlig egenskap hos en myndig person. Det är den enskilda personens ”*förmåga att överblicka konsekvenserna av ett visst handlande eller icke-handlande*”⁵⁸ som åsyftas.⁵⁹ Under denna lag faller både tillstånd av en kortvarig psykisk störning såsom tillfällig sinnesförvirring på grund av skrämsel eller annan orsak och permanent psykisk abnormitet. Domstolen måste vid varje fall, göra en bedömning av personens psykiska tillstånds inverkan på situationen.⁶⁰ Det kan således uppkomma en situation där den rättshandlande personen har uppnått formell rättshandlingsförmåga och anses mogen enligt 9:1 FB, men på grund av sitt tillfälliga eller permanenta psykiska tillstånd även anses sakna rättshandlingsförmåga enligt andra bestämmelser.⁶¹

3.2.2 Underårigas begränsade rättshandlingsförmåga

En omyndig persons rättshandlingsförmåga ökar med åldern. Vid 16 års ålder har denne rätt att själv bestämma över inkomster som han fått genom eget arbete. Det gäller även sådan egendom som han förvärvat genom inkomsterna eller annan avkastning på grund av inkomsterna, enligt 9:3 FB. Förfoganderätten över denna egendom utgör inte endast rätten till förvärv, skötsel eller försäljning, utan även rätten att förfoga över egendomen genom andra avtal såsom uppsägning, förklaring om avtals hävande och liknande ensidiga rättshandlingar. Även pantsättning av egendomen är tillåtet om det är utan personligt betalningsansvar för den omyndige.⁶² Skulle det krävas har den omyndige även rätt att föra talan i rättegång hänförlig till egendomen, 11:1 rättegångsbalken (1942:740).

Om den omyndige har sin vårdnadshavares samtycke får denne själv ingå avtal om anställning för att erhålla egna inkomster. Detta gäller även innan 16 års ålder men efter att den omyndige fyllt 16 år har denne rätta att utan vårdnadshavarens samtycke ingå nytt anställ-

⁵⁴ Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:1 § s. 9:5.

⁵⁵ Min kursivering.

⁵⁶ NJA 1945 s. 605.

⁵⁷ Odlöw, (2005) s. 25.

⁵⁸ Odlöw, (2005) s. 26.

⁵⁹ Odlöw, (2005) s. 26 & 28-29.

⁶⁰ NJA II 1924 s. 594-595.

⁶¹ Odlöw, (2005) s. 26.

⁶² Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:3 § s. 9:9.

ningsavtal om det handlar om ett liknade arbete enligt 6:12 FB. Både den omyndige och vårdnadshavaren har rätt att säga upp avtalet om det krävs med tanke på den omyndiges hälsa, utveckling eller skolgång. Har vårdnadshavaren varit tvungen att utnyttja denna rätt fråntas den omyndige sin rätt att ingå nytt anställningsavtal.⁶³ Skulle den underåriga även bedriva rörelse, är denne enligt 9:5 FB berättigad att ingå rättshandlingar som faller inom området för rörelsen med vissa undantag⁶⁴. Faller den underåriges näringsverksamhet inom handel får denne således ingå avtal om inköp och försäljning av produkter eller tjänster, anställning av personal, hyresåtagande av lokal och upptagande av lån. Beträffande kreditköp eller annan upplåning av medel svarar den underåriga med all sin egendom, även sådan som han själv inte råder över.⁶⁵

En underårig person får vidta rättshandlingar som vanligen krävs för att upprätthålla ett hushåll om denne har eget sådant. Det gäller även rättshandlingar hänförliga till dennes uppfostran av eget barn enligt 9:2a FB. Då dessa situationer kräver medel för egen försörjning har personen troligtvis utvecklat en högre grad av ekonomisk självständighet och har därför av lagstiftaren erhållit en högre grad av frihet.⁶⁶

En person i yngre ålder än 16 år kan erhålla en begränsad rättshandlingsförmåga genom tillstånd från sin förmyndare. Det räcker dock inte med att medkontrahenten tror att den omyndige har tillstånd att vidta rättshandlingen, utan förmyndaren måste ha agerat på ett sådant sätt att medkontrahenten har ett grundat skäl till sitt antagande.⁶⁷ Till exempel ansågs ett butiksbiträde kunna anta att ett 13-årigt barn hade tillstånd till ett köp av stövlar då hon betalade dem med barnbidragsmedel som hon fått av sin mamma.⁶⁸

Det är vanligt att omyndiga personer när de kommer upp i 16 års ålder arbetar vid sidan av skolan. Inkomsterna och rätten till självständigt nyttjande av dessa inkomster har medfört ett ökat användande av bankkonton hos omyndiga.⁶⁹ Från år 2008 infördes en ny paragraf i föräldrabalken som behandlar detta. Enligt 9:8 FB har den som fyllt 16 år rätt att själv göra uttag från konto där denne satt in pengar. Banken får heller inte betala ut medel till förmyndaren från kontot utan den omyndiges samtycke. Kravet på samtycke vid uttag från ett sådant konto kan omvändas om förmyndaren fått överförmyndarens tillstånd att omhänderta medlen enligt 9:8 2st. FB.⁷⁰

⁶³ 6:12 2st. FB.

⁶⁴ 13:10 FB, som avser fast egendom.

⁶⁵ Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:5 § s. 9:13.

⁶⁶ Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:2a § s. 9:8.

⁶⁷ Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:1 § s. 9:5-6.

⁶⁸ RH 1988:82.

⁶⁹ Information hämtad från SVT/Rapports hemsida, 091202 kl: 10.45,

http://svt.se/2.22620/1.1769095/tonaringar_har_fatt_samre_ekonomi?lid=senasteNytt_1447662&lpos=rubrik_1769095

⁷⁰ Första och andra styckena i nämnda paragraf gäller enligt tredje stycket också pengar som satts in hos ett kreditmarknadsföretag, ett företag som driver verksamhet enligt lagen (2004:299) om inlåningsverksamhet och ett utländskt företag som bedriver bankrörelse, finansieringsrörelse eller inlåningsverksamhet från en filial i Sverige.

3.2.3 Rättshandlingsförmåga under förordnat godmanskap

Ett förordnande av god man för en person anses som huvudregel inte minska denne persons rättshandlingsförmåga. Detta framgår e contrario av 11:5 FB som förklarar att ramen för den gode mannens handlingsutrymme utgörs av förordnandet och vad personen som förordnandet avser, *samtycker till*⁷¹. För rättshandlingar som sedvanligen företas i samband med den dagliga hushållningen presumeras samtycke om personen inte uttryckligen tidigare meddelat annat till den som rättshandlingen riktar sig. Paragrafen medger dock att omständigheter kan föreligga vilka leder till att denne person inte är i stånd att ge uttryck för sin mening och att den gode mannens handlingsutrymme då utvidgas. Omständigheter som kan utgöra hinder för att samtycke skall kunna lämnas kan vara att personen är bortavarende eller underårig.⁷² Barn som blivit förordnad en god man följer således inte huvudregeln med oinskränkt rättshandlingsförmåga då de enligt 9:1 FB inte erhållit den formella rättshandlingsförmågan.

I fråga om vuxna personer som bedöms vara ur stånd att ge uttryck för sin mening enligt 11:5 FB, avses inte bara de som helt saknar denna förmåga utan även tillstånd som berörs av lagen (1924:323) om verkan av avtal som slutits under påverkan av psykisk störning.⁷³ Samtycke till specifik rättshandling måste som huvudregel inhämtas från den som förordnandet avser, även i de fall då ett förordnande av godmanskap beslutats mot dennes vilja. Ett sådant förordnande innebär inte att vederbörande mister sin rättshandlingsförmåga, utan huruvida samtycke kan inhämtas måste bedömas vid varje enskilt fall.⁷⁴ Huvudregeln är således att rättshandlingsförmågan hos en person som förordnats en god man skall vara oinskränkt, men om särskilda omständigheter föreligger kan den dock begränsas.

3.2.4 Rättshandlingsförmåga under förordnat förvaltarekap

En person som står under särskilt förvaltarförordnande anses inte ha rättshandlingsförmåga för de rättshandlingar som faller inom förvaltningsuppdraget. Detta går att utläsa ur 11:8-10 FB. Rättshandlingar som normalt inte faller inom förvaltningsuppdrag enligt 11:8 FB är: rätt att ingå anställningsavtal, förfogande av egendom som förvärvats genom inkomsten från eget arbete efter förordnandet och förfogande av egendom som erhållits genom gåva, testamente och försäkring med villkor om att denna egendom skall uteslutas från förvaltarens rådighet. Beträffande dessa rättshandlingar har den hjälpbehövande således alltid egen rättshandlingsförmåga om inte särskilda skäl föreligger, enligt 11:8 2st. FB. Särskilda skäl kan anses föreligga om den hjälpbehövande skulle lida skada av att ha egen rådighet, exempelvis att denne skulle åta sig arbetsuppgifter som är olämpliga eller använda arbetsinkomst till skadliga ändamål såsom missbruk.⁷⁵ Inom ramen för förvaltningsuppdraget innebär förordnandet således att den hjälpbehövande fråntas sin rättshandlingsförmåga. Förvaltaren

⁷¹ Min kursivering.

⁷² Prop. 1987/88:124 s. 164-165.

⁷³ Prop. 1987/88:124 s. 164-165.

⁷⁴ Thomson Reuters, Westlaw Sverige, *Karnov lagkommentar till 11:5 FB, nr. 358*, hämtad 091014 kl: 16:50.

http://www.westlaw.se/pls/onl_se/ilseintk.request?funktion=lg&produkt=&normid=&prodid=614

⁷⁵ Prop. 1987/88:124 s. 170-171.

kan dock ge den hjälpbehövande sitt samtycke vilket medför att rättshandlingsförmåga erhålls för den aktuella rättshandlingen.⁷⁶

3.3 Rättsverkningar när rättshandlingsförmåga saknas

3.3.1 Vid förmyndarskap

FB 9:6 redogör för rättsverkan då en omyndig person har överskridit sin behörighet vid ingående av avtal. Enligt motiven till bestämmelsen är ett sådant avtals giltighet svävande fram till den tidpunkt då den omyndige fått erforderligt tillstånd eller fram till att denne fullgjort sitt åtagande.⁷⁷ Den omyndiges åtagande enligt avtalet blir således inte fullständigt bindande mot medkontrahenten förrän vid fullgörelsen eller när denne inhämtat erforderligt samtycke från sin förmyndare.⁷⁸ Även medkontrahenten kan fram till denna tidpunkt frånträda avtalet när denne så önskar. Det gäller dock med undantag för de situationer då medkontrahenten är medveten om personens omyndighet. I dessa fall föreligger inte några oriktiga förutsättningar och medkontrahentens skyldighet att fullfölja avtalet måste beaktas lika strikt som om det vore en myndig person denne ingått avtalet med.⁷⁹ Har medkontrahenten anledning att tro att den omyndige har tillstånd även om så inte är fallet, har denne samma rätt att frånträda avtalet som om denne varit ovetande om omyndigheten.⁸⁰ Medkontrahenten får anses ha befogad anledning att anta att tillstånd finns i situationer likt den ovan beskrivna med den 13-åriga flickan och stövlarna. Det krävs inte att den omyndige försökt att vilseleda medkontrahenten.⁸¹

Får den omyndige erforderligt tillstånd eller fullgör denne avtalet skall avtalet betraktas som att det varit giltigt från och med att det ingicks. Ett godkännande eller en fullgörelse kommer således att ha tillbakaverkande kraft.⁸² Om en underårig hyr en cykel mot att delbetala i efterhand, kommer hyresavtalet från den underåriges sida vara fullgjort när han gjort den sista delbetalningen och avtalet kommer vid denna tidpunkt att betraktas som att det hade varit giltigt från att det ingicks.⁸³

Bestämmelsen enligt 9:6 FB om avtals svävande giltighet, gäller inte för ensidiga rättshandlingar⁸⁴ eller på de rättshandlingar som företas enligt rätten att råda över egen egendom enligt 9:3 FB.⁸⁵ Från medkontrahentens rätt att frånträda avtalet anger paragrafen uttryckligen ett särskilt undantag. Det gäller uppdrags- eller andra anställningsavtal som den underåriga

⁷⁶ 11:9-10 FB.

⁷⁷ NJA II 1924 s. 339.

⁷⁸ NJA II 1924 s. 339.

⁷⁹ NJA II 1924 s. 339-340.

⁸⁰ Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:6 § s. 9:15.

⁸¹ Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:6 § s. 9:16.

⁸² NJA II 1924 s. 341.

⁸³ Mitt eget exempel.

⁸⁴ Med ensidiga rättshandlingar menas rättshandlingar som endast är till fördel för den enskilde, vilka har berörts i avsnitt 3.2.2.

⁸⁵ Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:6 § s. 9:17.

korrekt fullgör, 9:6 1st. 3 men. FB. Arbetsgivare är vid anställningsavtal med omyndiga således alltid bundna så länge den omyndige inte begår kontraktsbrott.

Blir ett avtal ogiltigt på grund av att samtycke inte lämnas, skall vardera part återbära det han mottagit eller givit enligt 9:7 FB. Detta gäller även på avtal som redan verkställts.⁸⁶ Är det inte möjligt att återge den exakta produkten eller tjänsten skall dess värde återges som ersättning. För medkontrahenten är detta en undantagslös förpliktelse, men för den omyndige gäller att denna ersättningsskyldighet är begränsad till vad som mottagits och ”*använts till skäligen underhåll eller eljest finnes hava för honom medfört nytta*”^{87 88}. Den nytta som lagstiftningen nämner behöver inte vara i form av ett behållet förmögenhetsvärde i form av egendom som erhållits i stället för den ursprungliga egendomen, utan det kan vara utgifter som blivit täckta och som är skäligen i förhållande till den omyndige.⁸⁹ Med uttrycket underhåll menas samma slag av underhåll som berörs av föräldrars underhållsskyldighet i kapitel 7 FB.⁹⁰ Exempel på kostnader som kan hänföras till underhåll enligt dessa bestämmelser är kostnader för en underårigs grundbehov i form av mat, kläder och annan utrustning. Även barn tillsynskostnader hänförs till underhåll.⁹¹

Är den underåriges utgifter till följd av ett avtal inte skäligen kan ersättningsbeloppet jämkas i förhållande till nyttan enligt 9:7 1st. 2 men. FB. Ett exempel med avtal om upplåtande av nyttjanderätt mot hyresbetalning kan klargöra detta. Även om nyttjanderätten avser en till ytan väldigt stor lägenhet med hög hyra, begränsas nyttan till det belopp motsvarande den hyresbetalning som skulle ha varit aktuell för en lämplig bostad, där vid lämplighetsbedömningen hänsyn tagits till den omyndiges förhållanden.⁹² Ett annat exempel som framkommit ur praxis är utgifter som uppkommit då en omyndigförklarad person anlitat en advokat för ett antal uppdrag utan att samtycke från förmyndare inhämtats. Domstolen fastslog i detta fall att advokaten endast var berättigad ersättning för de uppdrag som bringat verklig nytta för den omyndige.⁹³

Har den omyndige däremot avsiktligt vilselett medkontrahenten genom att uppge falska uppgifter om sin behörighet, föreligger även för den omyndige en undantagslös återbäringskyldighet, enligt andra stycket i samma paragraf. ”*I detta fall blir [den omyndige] skyldig att försätta medkontrahenten i samma ekonomiska läge som om avtalet aldrig blivit ingånget, med andra ord att till honom utgiva det s. k. negativa kontraktsintresset.*”⁹⁴ Närmare innebär en ersättningsskyldighet av det negativa kontraktsintresset, att den omyndige måste ersätta medkontrahenten så att han hålls skadelös beträffande andra utgifter till följd av avtalet såsom transport och förvaring.⁹⁵ Ett avsiktligt vilseledande av medkontrahenten kan även in-

⁸⁶ Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:7 § s. 9:19.

⁸⁷ 9:7 1st. 2 men. FB.

⁸⁸ 9:7 1st. FB.

⁸⁹ NJA II 1924 s. 348 & Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:7 § s. 9:20.

⁹⁰ Westman, (2005) s. 21.

⁹¹ Prop. 1978/79:12 s. 104.

⁹² Walin & Vängby, (2004) Del 1, FB 9:7 § s. 9:20.

⁹³ NJA 1962 s. 481.

⁹⁴ NJA II 1924 s. 346.

⁹⁵ NJA II 1924 s. 349.

nebära att ett skadeståndskrav ställs mot den omyndige om handlingen är straffbar. Kravet kan här uppgå till ersättning av det positiva kontraktsintresset det vill säga att medkontra- henten även får ersättning för utebliven vinst.⁹⁶

3.3.2 Vid godmanskap och förvaltarskap

Som ovan redogjorts har någon som förordnats en god man endast i vissa fall en inskränkt rättshandlingsförmåga. I de fall då det är ett barn som har förordnats ett god man- eller för- valtarskap inträder samma rättsverkningar som enligt reglerna för förmyndarskap, enligt av- snittet ovan. Detsamma gäller för en vuxen hjälpbehövande med förordnat förvaltarskap som företar rättshandlingar utan att ha rättshandlingsförmåga, 11:10 FB. Rättshandlingen blir således ogiltig, om den hjälpbehövandes åtagande enligt densamma inte redan fullgjorts eller samtycke erhållits från förvaltaren. Även reglerna om återbärings- och ersättningsskyl- dighet i de fall ett avtal går åter gäller i dessa situationer.

Som särskilt skäl för att en person med förordnat godmanskap skall anses sakna rättshand- lingsförmåga, har exempelvis angivits att det skall handla om en situation som berörs av lag (1924:323) om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning. Rätts- verkningarna vid en sådan situation är att avtalet blir ogiltigt och att båda parterna skall lämna tillbaka vad de har tagit emot. Om inte det är genomförbart skall värdet av vad de tagit emot ersättas. Samma förbehåll som återfinns för underåriga, om en maximal ersätt- ningsskyldighet till det värde som används till skälig underhåll eller annars medfört nytta, gäller även för den som bedömts ha varit i detta sinness tillstånd. Dock föreligger ersättnings- skyldighet upp till det negativa kontraktsintresset om medkontra henten var i god tro när rättshandlingen ingicks.⁹⁷

⁹⁶ 9:7 2st sista men. FB & NJA II 1924 s. 349.

⁹⁷ Lag (1924:323) om verkan av avtal som slutits under påverkan av en psykisk störning, 2st.

4 Ställföreträdare

4.1 Inledning

I detta kapitel redogörs för de situationer när ett förordnande av ställföreträdare skall genomföras. Kapitlet kommer att inledas med en beskrivning av de typfall då dessa ställföreträdare används, för att sedan gå djupare in på de förutsättningar som skall vara uppfyllda enligt lagstiftningen. Redogörelsen avser att ge information om de regler som är nödvändiga för bakgrundsförståelsen till nästkommande kapitel om kvalifikations- och behörighetskraven för förordnade ställföreträdare. Urvalet av bestämmelser har därför sin utgångspunkt i följande frågeställningar:

- På vilket sätt och i vilka situationer används dessa ställföreträdare?
- Hur går förordnandet till?

De tre typerna av ställföreträdare, förordnad förmyndare, god man och förvaltare, kommer att redogöras var för sig men då bestämmelserna för dessa är desamma kommer en gemensam beskrivning att göras.

4.2 Typfall då ställföreträdare förordnas

4.2.1 Förordnad förmyndare/god man istället för föräldraförvaltning

Som huvudregel är en underårig persons föräldrar dennes förmyndare enligt 10:2 FB, men det kan också uppkomma situationer då dessa personer är förhindrade att på ett tillfredställande sätt uppfylla sina plikter som förmyndare. Föreligger sådana särskilda skäl skall någon annan person förordnas att vara den underåriges förmyndare.⁹⁸ De uppgifter som åligger en förmyndare är att förvalta barnets egendom och handha alla den underåriges ekonomiska angelägenheter.⁹⁹ Med egendomsförvaltning förstås såväl den direkta vården av egendomen som rättshandlingar med koppling till egendomen.¹⁰⁰ På detta sätt återspeglas förmyndarskapets omfattning i den underåriges avsaknad av rättshandlingsförmåga enligt 9:1 FB som redogjorts i kapitel tre. Exempel på särskilda skäl som motiverar en förordnad förmyndare kan vara att den underåriges förmögenhetsförhållande är komplicerat och att föräldrarna saknar erfarenhet och förmågan att förvalta en sådan förmögenhet.¹⁰¹ En annan orsak till ett förordnande av förmyndare kan också vara att föräldrarna har gått bort eller att de fortfarande själva är underåriga, 10:5 och 7§ FB.

En god man kan vara nästa steg för möjlighet till hjälp. God man kan generellt sett sägas vara en ställföreträdare då den underåriges förmyndare (förordnad eller förälder) inte räcker till inom ett visst område eller av annan anledning inte kan utföra sin uppgift på ett tillfredställande sätt. Situationen finns stadgad i 11:1 FB och orsaken till förmyndarens oförmåga kan vara tillfällig sjukdom eller andra faktiska förhållanden så som en utlandsresa.¹⁰² Ett

⁹⁸ 10:3 2st. FB.

⁹⁹ 12:1 FB & NJA II 1924 s. 353.

¹⁰⁰ NJA II 1924 s. 353.

¹⁰¹ Prop. 1993/94:251 s. 192.

¹⁰² Grauers, (1994) s. 73.

förordnande av en god man som en tillfällig ersättare för en förmyndare, skall avse alla förmyndarens uppgifter både gällande den underåriges förmögenhet och person.¹⁰³

4.2.2 Godmanskap vid jävsituationer

En annan situation som hänför sig till när den gode mannen har ett mer tillfälligt uppdrag, är när denne skall företräda den underårige då förmyndaren och den underåriges intressen kan vara i konflikt med varandra. Motstridande intressen kan föreligga om den underårige tillsammans med sin förmyndare eller dennes make/maka eller sambo har del i oskiftat bo. Enligt 11:2 FB skall förmyndaren då förordna om en god man som tillvaratar den underåriges intressen vid boutredning, bodelning och skifte eller om avtal om samlevnad i oskiftat bo skall upprättas. God man skall även förordnas då det är fråga om annan rättshandling eller rättegång mellan den underårige och förmyndaren, dennes make/maka eller sambo.

Det är överförmyndarens uppgift att förordna god man om det uppstår någon annan jävsituation till följd av rättshandling rättegång eller annat, där en hjälpbehövandes förmyndare, förvaltare eller ordinarie god man har motstridande intressen i förhållande till den denne.¹⁰⁴ Detta har i litteraturen kallats delikatessjäv och åsyftar alla ”övriga fall där det kan anses olämpligt att ställföreträdaren representerar den han vanligtvis företräder”^{105, 106}. Ett exempel som förekommit i praxis¹⁰⁷ är en situation då en förälder önskat stifta ett aktiebolag tillsammans med sina två underåriga barn och hustrun. Fadern skulle själv bli tilldelad 46 stycken aktier medan barnen fick en var. Ansökan avslogs och så även överklagandet i RegR. Motiveringen var att fadern inte kunde företräda sina barn även då faktisk intresse-motsättning inte var given. Överklagandet föll på att det ansågs tillräckligt att möjligheten fanns till sådan intresse-motsättning.¹⁰⁸

4.2.3 Godmanskap för bortavarande

I 11:3 FB räknar lagstiftaren upp ett antal situationer som har utgångspunkt i en frånvarande persons arvsrätt eller rättighet enligt testamente. Överförmyndaren skall här förordna om en god man som kan tillvarata den saknade personens rättigheter både beträffande kontroll att arvslotten blir korrekt och för ansvaret i själva förvaltningen av egendomen. I 11:3 1st. p.4 FB finns en uppsamlingsbestämmelse som säger att en bortavarande persons rätt skall tillgodoses genom en god man även om det inte faller in under någon av de tidigare punkterna. Som ett exempel på ett sådant fall är när ett avlat men ännu ofött barn tillskiftas egendom genom ett testamente.¹⁰⁹ Den sista situationen som tas upp i 11:3 p.5 FB, gällande den här kategorin av godmanskap, är när en god man skall förordnas för att bevaka en kommande ägares rätt och tillse förvaltningen av sådan egendom. En önskan kan exempel-

¹⁰³ Prop. 1987/88:124 s. 162.

¹⁰⁴ 11:2 2-3st. & 12:8 FB.

¹⁰⁵ Grauers, (1994) s. 87.

¹⁰⁶ Grauers, (1994) s. 87.

¹⁰⁷ RÅ 1936 ref. 46.

¹⁰⁸ RÅ 1936 ref. 46.

¹⁰⁹ Testamenteringen tillåten enligt 9:2 ärvdabalken (1958:637) & exemplet är hämtat från Grauers, (1994) s. 93-94.

vis finnas i ett testamente eller ett gåvobrev, att flera olika personer skall äga egendomen efter varandra.¹¹⁰

4.2.4 Godmanskap/förvaltare för äldre och andra behövande

Den i FB sistnämnda typsituationen då ett godmanskap förordnas, är av en mer långsiktig natur och regleras i 11:4 FB.¹¹¹ Ställföreträderskapet syftar här till att tillgodose en hjälpbehövande persons behov vid ohälsa eller ålderdom.¹¹² Den gode mannen är enligt denna bestämmelse vanligtvis ett hjälpande biträde åt personer som uppnått myndig ålder och därför inte längre står under förmyndarens förvaltning avseende ekonomiska och juridiska angelägenheter. Ställföreträderskap såsom godmanskap och förvaltare kan vara aktuellt för en äldre person som på grund av avsaknad av vänner och släkt och sin ålderdom är i behov av viss assistans med sina personliga och ekonomiska angelägenheter.¹¹³

Ett förordnande av förvaltare sker endast i en situation. Det är när personens ohälsa enligt 11:4 FB, är så pass allvarlig att denne är ur stånd att vårda sig eller sin egendom, 11:7 FB. Ett förvaltare får inte förordnas om det är tillräckligt med ett godmanskap eller om personen genom något annat sätt, som är mindre ingripande kan få hjälp.¹¹⁴ På annat sätt, menas att domstolen i första hand skall bedöma huruvida den hjälpbehövande kan få sin personliga omvårdnad på ett tillfredställande sätt omhändertagen av anhöriga, på sjukvårdsinrättning eller inom ramen för kommunens sociala verksamhet samt att de ekonomiska angelägenheterna kan skötas på samma sätt eller genom en banks notarieavdelning, advokat eller annan förtroendeman.¹¹⁵ Rekvisiten för dessa två ställföreträderskap och inbörden av dem, kommer utförligare att redogöras under nästkommande avsnitt.

4.3 Ytterligare om rekvisiten för godmanskap/förvaltare och bestämmelser med anknytning till dessa

4.3.1 Inledning

De förutsättningar som lagstiftningen anger som grund för att ett godmanskap skall anordnas är förhållandena vid de mer tillfälliga situationerna i 11:1-3 FB eller sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande enligt 11:4 FB. Tillstånden beskrivna i de här paragraferna skall således vara orsakerna till de uppkomna behov som godmanskapets syftar till att tillfredställa.

Förordnande av godmanskap förutsätter tre rekvisit. Det första är att någon av de ovanstående grunderna i 11:1-4 FB skall föreligga, det andra är att personen måste vara i behov av hjälp med något och det tredje att det skall finnas ett orsakssamband mellan grunden och behovet.¹¹⁶ De olika hjälpbehoven som godmanskapet skall tillgodose är även de angivna i

¹¹⁰ Grauers, (1994) s. 94.

¹¹¹ Grauers, (1994) s. 97.

¹¹² 11:4 FB, NJA II 1924 s. 490-491, prop. 1978/88:124 s. 138 & Grauers, (1994) s. 96.

¹¹³ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 13.

¹¹⁴ 11:7 1st. 2 men. FB.

¹¹⁵ NJA II 1974 s. 392-393.

¹¹⁶ Grauers, (1994) s. 96 & Westman, (2005) s. 51.

lagstiftningen och utgörs av, *hjälpbehov av att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person*.¹¹⁷

Beträffande förordnat förvaltarskap gäller samma grunder och behov som vid 11:4 FB men den hjälpbehövande skall som tidigare nämnts vara ur stånd att sköta både sig själv och sin ekonomi enligt 11:7 FB. Ett förordnande av förmyndare sker som tidigare behandlats, under vissa speciella förutsättningar men berörs av kommande avsnitt på grund av de gemensamma bestämmelserna om ställföreträdarens egendomsförvaltning.

4.3.2 Grundläggande förhållande enligt 11:4 och 11:7 FB

Då bestämmelserna i 11:4 och 11:7 FB har sitt ursprung långt tillbaka i tiden är det svårt att tolka vilka sjukdomar eller sjukdomstillstånd som lagstiftaren hade i åtanke för dessa ställföreträdarskap. Innebörden av de grundläggande förutsättningarna har naturligt nog även ändrats med tiden vilket delvis framkommer i senare utredningar på området.

Med sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande har i de äldre motiven till lagstiftningen angivits att det kan handla om såväl kroppslig som psykisk sjukdom och att sjukdomen inte behöver vara långvarig eller permanent. Dessa typer av ställföreträdarskap är dock inte menade att förordnas under alltför kortvarig sjukdom.¹¹⁸ Vid sjukdomstillstånd av speciellt kortvarig natur antas att den sjuke kan använda sig av fullmakt. För förordnande av godmanskapskrävs inte att den hjälpbehövande på grund av sjukdomen skall vara oförmögen att utfärda en fullmakt, men att denne inte har förmågan att instruera och kontrollera en fullmäktig vid utförandet av uppdraget.¹¹⁹ Lagstiftaren har ansett att denna oförmåga förekommer mer sällan vid kroppslig sjukdom men att i vissa fall kan kontrollen över den fullmäktige, kräva bättre fysiskt tillstånd. Godmanskapets syfte ansågs av dem således främst vara att tillfredställa hjälpbehoven vid psykiska besvär som inte antogs vara övergående. Det påpekades dock att prognosen inte behöver vara regelmässigt positiv utan att ett godmanskap även kan vara aktuellt i begynnelsestadiet av en mer långsamt fortlöpande sinnesjukdom där tillfrisknande ändock kan förväntas.¹²⁰

I lagstiftningen reglerades tidigare en persons missbruk med omyndigförklaring och förmyndarskap, men samtidigt som det togs bort som en egen grund, påpekades att vissa sjukdomstillstånd som har koppling till missbruk av alkohol eller narkotika, kan hänföras under begreppet psykisk sjukdom.¹²¹ Detta begrepp är idag utbytt mot begreppet psykisk störning, vilket typiskt sett anses vara en utvidgning av berörd personkrets.¹²² Sjukdomstillstånd av detta slag är således fortfarande en grund till förordnande av godmanskap eller förvaltarskap beroende av dess svårighetsgrad.

Utredningen som färdigställdes år 2004 om förmyndare, gode män och förvaltare visar att dessa ställföreträdare kan idag vara aktuella vid sjukdomar och psykiska störningar såsom demenssjukdomar, hjärnskador som förvärvats vid vuxen ålder genom olycka eller sjukdom, nedsatt psykisk hälsa i den mån den utgör ett funktionshinder samt utvecklingsstörning,

¹¹⁷ 11:4 & 12:2 FB.

¹¹⁸ Prop. 1987/88:124 s. 138.

¹¹⁹ NJA II 1924 s. 491.

¹²⁰ NJA II 1924 s. 491.

¹²¹ NJA II 1974 s. 392.

¹²² Lag (1991:1546) om ändring i föräldrabalken & prop. 1990/91:194 s. 42.

autism och autismliknande tillstånd. Det finns även en hel del kroppsliga sjukdomar med tillstånd både innan och till följd av behandling, som medför att den enskilde har en nedsatt förmåga och kan vara i behov av en ställföreträdare. Exempelvis en person som råkat ut för en stroke, hjärntumör eller diabeteskoma.¹²³

För förordnande av *godmanskap utan den hjälpbehövandes samtycke och förvaltarskap*, krävs inte enbart att personen befinner sig i något av de ovanstående sjukdomstillstånden utan även att tillståndet är så pass allvarligt att denne vid godmanskapet är oförmögen att kommunicera sitt samtycke och för förvaltarskap att denne är ur stånd att vårda sig själv och sin egendom. Detta framgår av 11:4 1st. 2men. och 11:7 1st. FB. Vid anordnandet av dessa ställföreträdarskap skall rätten förvissa sig om den hjälpbehövandes hälsotillstånd genom att begära in läkarintyg eller annan likvärdig utredning, 11:17 FB. Lagstiftaren har i 11:17 2st. FB givit regeringen en möjlighet att meddela närmare föreskrifter om sådan utredning. Regeringen har även genom förordningen (1988:1366) om utredning i ärenden om förordnande av god man och förvaltare stadgat att socialstyrelsen får meddela föreskrifter under denna fråga. Till följd av detta har myndigheten utfärdat, SOSFS 2005:29 - Socialstyrelsens föreskrifter om utfärdande av intyg inom hälso- och sjukvården med mera. Inhämtnade av en social utredning från kurator, biståndsbedömare eller föreståndare på sjukhem kan ske även vid förordnande av godmanskap med den hjälpbehövandes samtycke.¹²⁴

4.3.3 Hjälpbehoven och ställföreträdarens uppgifter

Uppdraget vid ett godmanskap eller förvaltarskap kan bestå av att tillgodose alla tre i inledningen i avsnitt 4.3.1 nämnda delbehov eller endast någon av dem.¹²⁵ Av vikt är att uppdraget inte går utöver vad som är nödvändigt. Förordnandet bör vara så preciserat som möjligt och uppkommer det vid en senare tidpunkt, behov av att utvidga eller minska omfattningen skall omprövning av uppdraget ske.¹²⁶ Förordnandets omfattning anger den yttersta ramen för ställföreträdarens behörighet.¹²⁷ Den mer specifika behörigheten vid ett godmanskap avgörs av vad den hjälpbehövande samtycker till.¹²⁸

Egendomsförvaltningen är en central uppgift vid ett ställföreträdarskap och innebär skötsel av den hjälpbehövandes lösa respektive fasta egendom samt dennes inkomster och utgifter. Egendomsförvaltning bör övervägas i nästan alla situationer då fråga om förordnande uppkommer.¹²⁹ Ställföreträdarens ansvar över egendomsförvaltningen innebär enligt 12:4 FB att denne skall se till att tillgångarna i skäligen omfattning används till den hjälpbehövandes uppehälle, utbildning och nytta i övrigt. Övriga tillgångar som inte används till dessa ändamål skall vårdas och placeras för att dess värde skall bevaras och för att erhålla skäligen avkastning. Ställföreträdaren skall omsorgsfullt fullgöra sitt uppdrag och vidta de åtgärder som bäst gagnar den hjälpbehövande, 12:3 FB. För en underårig kan tillgångarna normalt behöva

¹²³ SOU 2004:112 s. 422-427.

¹²⁴ Fälldin, (2007) s. 17.

¹²⁵ 12:2 FB & Westman, (2005) s. 51.

¹²⁶ 11:7 2st. FB & prop. 1987/88:124 s. 139-140.

¹²⁷ 12:2 FB & prop. 1987/88:124 s. 139.

¹²⁸ 11:5 2 men. FB.

¹²⁹ Westman, (2005) s. 51 & Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 63.

användas för att ordna utbildning och för en vuxen hjälpbehövande kan ändamålet med användningen vara att ge denne en mer innehållsrik tillvaro.¹³⁰

Som ett första steg bör den som blir god man eller förvaltare åt annan, börja med att få en översikt av den hjälpbehövandes ekonomiska ställning och grundläggande kunskaper där- om. Detta kan ske genom att begära saldobesked från den hjälpbehövandes banker. Detta bör göras samma dag som förordnandet.¹³¹ Har den hjälpbehövande inget bankkonto bör sådant anordnas för att underlätta den fortsatta förvaltningen. Förutom saldobesked från eventuella personkonton bör den gode mannen/förvaltaren tillskaffa sig upplysningar om den hjälpbehövandes övriga inkomster, utgifter och andra tillgångar såsom fast och lös egendom, fonder, aktier och andra värdepapper.¹³²

Inom två månader från förordnandet skall den gode mannen, förvaltaren eller förmynda- ren, till behörig överförmyndare avge en förteckning över värdet av alla den hjälpbehövan- des tillgodohavanden och skulder, 14:1 FB. Denna förteckning skall innehålla alla nödvän- diga uppgifter för att överförmyndaren skall kunna utöva sin tillsyn, 2 § 1st. förmynder- skapsförordningen. Om den hjälpbehövande erhållit tillgångar genom bodelning, arv, tes- tamente eller gåva skall ställföreträdaren även lämna in en bestrykt kopia av bodelnings- eller skifteshandlingen, testamentet eller gåvbrevet enligt 2st. samma paragraf. För en god man som endast tillfälligt ersätter en förmyndare begränsas skyldigheten i 14:1 FB, till att avse endast lös egendom som den gode mannen fått ansvara för. Ställföreträdaren är sedan skyldig att fortlöpande föra räkenskaper över sin förvaltning och upprätta anteckningar över andra åtgärder enligt 12:5 FB.

Som huvudregel anger lagstiftningen att ställföreträdaren skall, så snart som möjligt, sälja alla den hjälpbehövandes värdehandlingar och driva in dennes fodringar om det inte är för- delaktigare att de kvarstår, 14:4 FB. Undantagna från huvudregeln är dock skuldförbindel- ser som garanterats eller utfärdats av kommun, stat eller Sveriges allmänna hypoteksbank med flera.¹³³ Lös egendom som den hjälpbehövande inte har nytta av eller på annat sätt inte har särskilt värde för denne eller familjen skall ställföreträdaren som huvudregel sälja, 14:4 2st. FB. Särskilda regler gäller för fast egendom eller lös egendom med koppling till fast egendom. Denna egendom får ställföreträdaren inte råda över genom köp, byte eller gåva utan behörig överförmyndares samtycke, 14:11 FB. Det gäller även nyttjanderätt som inte avser bostadslägenhet, till sådan egendom eller förvärv av sådan egendom med den hjälpbe- hövandes kapital, enligt samma paragraf. Samtycke från överförmyndaren krävs även för placering av den hjälpbehövandes kapital i aktier enligt 14:6 FB.

Huvudregeln innebär således att ställföreträdaren skall se till att den hjälpbehövande får ka- pital i stället för olönsam eller på annat sätt onödig egendom. Pengar som inte är placerade enligt den angivna undantagen och inte vid tidpunkten behöver användas skall ställföreträ- daren stätta in hos bank eller kreditmarknadsföretag för förräntning enligt 14:7 FB. För ut- tag av pengar som på detta sätt har satts in hos bank eller kreditmarknadsföretag krävs över-

¹³⁰ NJA II 1974 s. 400.

¹³¹ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 35.

¹³² Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 35-36.

¹³³ Bestämmelsen finns i 14:5 FB och ytterligare exempel på undantag är skuldförbindelser utfärdade av Svenska Skeppshypotekskassan, bank eller keditmarknadsföretag enligt lag (2004:297) om bank och finans- eringsrörelse samt värdepappersfonder som avses enligt lag (2004:46) om investeringsfonder.

förmyndarens samtycke. Ställföreträdaren kan dock vid insättningen göra förbehåll om att pengar som krävs för den hjälpbehövandes uppehälle eller vården av hans egendom, skall kunna tas ut utan samtycke, 14:8 2st. FB. Upplupen ränta har ställföreträdaren dock alltid möjlighet att ta ut utan samtycke enligt samma paragraf.

Avseende värdefull egendom och förfoganden såsom en hyresrätt bör ställföreträdaren kontrollera att dessa är rätt försäkrade.¹³⁴ Gällande egendom inkluderas även i förvaltningsuppgiften att bevaka huvudmannens rätt inför domstol och andra myndigheter i angelägenheter som berör denna egendom.¹³⁵ De mindre komplicerade men mer regelbundna uppgifterna kan innefatta betalning av räkningar och amorteringar på lån samt se till att den hjälpbehövande har tillräckliga medel för dagliga köp. Detta arbete kan underlättas genom anordnande av autogiro, anskaffande av bankkort för uttagsautomater och regelbundna överföringar av medel.¹³⁶ För fast egendom bör ställföreträdaren se över om eventuella lån behöver justeras, om taxeringsvärdet är korrekt eller om en översyn av driftkostnaderna behöver göras.¹³⁷

Beträffande egendomsförvaltningen måste ställföreträdaren en gång om året avge en årsräkning till behörig överförmyndare enligt 14:15 FB. Årsräkningen skall vara en förteckning av den hjälpbehövandes tillgångar som står under förvaltningen vid årets början och slut samt vilka inkomster respektive utgifter denne har haft under året. Årsräkningen skall särskilt visa hur mycket av den hjälpbehövandes medel som har förbrukats för dennes uppehälle eller nytta i övrigt.¹³⁸ Då ställföreträdarskap upphör skall ställföreträdaren även lämna en sluträkning, 14:18 FB.

En åtgärd som kan underlätta alla tre delar av uppdraget är att ställa den hjälpbehövandes post hem till ställföreträdaren. Om alla dennes räkningar och uppgifter om inkomst istället kommer direkt till ställföreträdaren, är det lättare för denne att både bevaka den hjälpbehövandes rättigheter och sörja för dennes person och egendom.¹³⁹

Förutom de rättigheter som direkt härrör från viss egendom, kan uppgiften att *bevaka den hjälpbehövandes rätt* avse en viss rättshandling eller ett flertal med koppling till varandra.¹⁴⁰ En sådan rättighet som kan undersökas är den hjälpbehövandes rätt till olika bidrag såsom bostadsbidrag.¹⁴¹ Det kan således ligga i ställföreträdarens uppdrag att kontakta en handläggare hos försäkringskassan och till denne ingiva det underlag på inkomst och bostadsuppgifter som krävs för att utföra en prövning av bidragsfråga.¹⁴² Om den hjälpbehövande befinner sig i en svår ekonomisk situation med få inkomster, kan det också vara nödvändigt

¹³⁴ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 37.

¹³⁵ Prop. 1987/88:124 s. 140.

¹³⁶ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 46-47.

¹³⁷ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 64.

¹³⁸ 14:15 2st. FB.

¹³⁹ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 36.

¹⁴⁰ Westman, (2005) s. 51.

¹⁴¹ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 58.

¹⁴² Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 37.

att ställföreträdaren vänder sig till behörigt socialkontor och undersöker möjligheten till försörjningsstöd.¹⁴³ Den mest typiska uppgiften beträffande behovet att bevaka den hjälpbehövandes rätt förekommer vid ställföreträdarskap vid bouppteckning eller arvskifte.¹⁴⁴ Det kan till exempel handla om att kontrollera att ett testamente kan godkännas eller delta vid bouppteckningen.¹⁴⁵

Beträffande uppgiften att *sörja för den hjälpbehövandes person* skall detta inte förstås bokstavligen. Den gode mannen behöver inte själv på något sätt vårda den enskilde utan det är den gode mannens uppgift att se till att detta sker på ett tillfredställande sätt.¹⁴⁶ Utvecklingen inom social- och omsorgslagstiftningen har haft inverkan på godmanskapets roll på denna punkt. I förarbetena till bestämmelsen om godmanskapets omfattning har det uttalats att då den enskilde erhållit en kontaktperson enligt socialtjänst- eller omsorgslagstiftning eller blivit intagen för vård på en institution är omvårdnadsbehovet till stor grad tillgodosett. Att det är svårt att avgränsa uppgiften att ansvara för någons omvårdnad från rättsliga eller ekonomiska angelägenheter, talar dock för att den gode mannen fortfarande skall ha detta ansvar om förordnandet inte uttryckligen anger annat.¹⁴⁷ Uppgiften att förvalta en persons egendom innebär inte endast att se till att dess värde består eller ökar utan även att se till att det används till den hjälpbehövandes nytta. För detta måste den gode mannen ha god insikt i den hjälpbehövandes personliga förhållanden.¹⁴⁸ Exempelvis uttalade Statens handikappråd och Riksförbundet för utvecklingsstörda barn, ungdomar och vuxna, att behovet av en god man/förvaltare kan vara stort för den hjälpbehövande som berörs av denna lagstiftning, då de kan vilja överklaga beslut om omsorg och bistånd.¹⁴⁹

Att sörja för den hjälpbehövandes person innebär att det är ställföreträdarens ansvar att hålla sig upplyst om den hjälpbehövandes hälsotillstånd. Som en följd av detta ansvar bör ställföreträdaren närvara vid olika vårdplaneringsmöten tillsammans med den hjälpbehövandes anhöriga, läkare, kontaktperson, och annan personal vid eventuell vårdenhet. Ställföreträdaren bör delta i diskussioner kring den hjälpbehövandes behov av tandläkarvård och olika hjälpmedel för funktion eller stimulans såsom glasögon, alarmklocka eller tv.¹⁵⁰

Ställföreträdaren skall annars se till att den hjälpbehövandes vardag fungerar på ett tillfredställande sätt i förhållande till dennes behov. Exempelvis kan här innefattas att ställföreträdaren skall hjälpa denne till ett arbete som denne trivs med och till fritidsaktiviteter som är meningsfulla och berikande.¹⁵¹ För en hjälpbehövande med särskilt boende och små inkomster samt få regelbundna utgifter, kan uppdraget endast bestå i att sörja för den enskildes person genom att ikläda sig det ekonomiska ansvaret och delta på vårdmöten för att

¹⁴³ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 43.

¹⁴⁴ 15:1-2 FB & Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 58-59.

¹⁴⁵ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 58-59.

¹⁴⁶ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 53 & Westman, (2005) s. 51.

¹⁴⁷ Prop. 1987/88:124 s. 139.

¹⁴⁸ Prop. 1987/88:124 s. 139.

¹⁴⁹ Prop. 1987/88:124 s. 136.

¹⁵⁰ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 53-54.

¹⁵¹ Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 54.

kunna besluta hur de kvarstående tillgångarna skall användas för berikande av den hjälpbehövandes tillvaro.¹⁵²

4.4 Ansökan och förordnandet om ställföreträdare

4.4.1 Förordnad förmyndare

Det är tingsrätten på den ort där den underårige är folkbokförd, som har till uppgift att förordna om en förmyndare, om föräldrarna inte kan utföra de förmyndarrättsliga skyldigheter tillfredställande.¹⁵³ Behörig överförmyndare skall få tillfälle att till rätten lämna ett förslag på förmyndare och innan personen blir förordnad skall denne ha fått möjlighet att yttra sig.¹⁵⁴ Enligt 10:18 § FB är det den minderåriges vårdnadshavare, förmyndare och överförmyndaren i den kommun denne är bosatt som är behöriga att ansöka om förordnad förmyndare. Förutom dessa särskilt titulerade personer har den underåriges närmaste släktingar, make/maka och sambo också ansökningsrätt enligt samma paragraf. Om den minderåriga har fyllt 16 år har denne själv möjlighet att göra en ansökan och enligt 10:18 2st. FB även en möjlighet att yttra sig vid ett förordnande. De behöriga personerna har även rätt att lämna en ansökan om att en förordnad förmyndare skall entledigas. Vad gäller förordnandet och entledigande har rätten även en skyldighet att ex officio ta upp sådana frågor då det finns anledning till det enligt 10:18 FB.

Föreligger det omständigheter som kräver att flera personer förordnas skall rätten ta hänsyn till det. Ett alternativ kan också vara att förordna en medförmyndare till en förälder eller tidigare förordnad förmyndare, 10:8 FB. Har den underåriges avlidna föräldrar innan sin död tillkännagivigt en önskan om att någon skall vara den underåriges förmyndare, skall rätten beakta detta och undersöka om personen lämpligen kan förordnas.¹⁵⁵

4.4.2 Godmanskap/förvaltare

Vid de mer tillfälliga uppdragen av godmanskap enligt 11:1-3 FB är det överförmyndare i den kommun där den hjälpbehövande är folkbokförd som har behörighet att ta beslutet i förordningsfrågan.¹⁵⁶ Vid förordnande av förvaltare eller ett mer långvarigt godmanskap enligt 11:4 FB, är det istället tingsrätten på folkbokföringsorten som är behörig beslutstagar.¹⁵⁷

Ansökningsrätt för godmanskap/förvaltare har den hjälpbehövande själv efter 16 års ålder, dennes förmyndare, närmaste släktingar, make/maka och sambo. Vid förordnande av förvaltare och godmanskap enligt 11:4 FB har även behörig överförmyndare ansökningsrätt. Tingsrätten och överförmyndaren har även en skyldighet att ta upp fråga om förordnande eller upphörande om det finns anledning till det.¹⁵⁸ Skulle ett godmanskap behö-

¹⁵² Se exempel, Dahlstedt & Björnefeldt-Rex, (2007) s. 54-56.

¹⁵³ 10:5 & 13 FB.

¹⁵⁴ 10:14-15 FB.

¹⁵⁵ 10:7 FB.

¹⁵⁶ 11:1-3 & 25 FB.

¹⁵⁷ 11:3a-4, 7 & 25 FB.

¹⁵⁸ 11:15 FB & 5§ förmynderförordningen.

va utökas till ett förvaltarekap kan den aktuelle gode mannen ansöka om detta, enligt 11:15 FB.

Den som har fyllt 16 år har samma rätt att yttra sig vid ett förordnande av god man respektive förvaltarekap som vid förordnande av förmyndarskap, 11:16 FB. Om det inte bedöms vara obehövt har rätten en skyldighet vid beslut om förvaltarekap och förmyndarskap enligt 11:4 FB, att inhämta yttrande även från den hjälpbehövandes make/maka, sambo och barn, överförmyndaren och vårdinrättning. Uttalanden kan också, om det behövs, inhämtas från andra närstående och från den eller de kommunala nämnder som fullgör uppgifter inom socialtjänsten samt den eller de nämnder som utövar landstingets ledning av omsorgsverksamheten, enligt 11:16 2st. FB. Dessa myndigheter och inrättningar har då en skyldighet att lämna betydelsefulla uppgifter. Innan rätten förordnar om godmanskap utan den hjälpbehövandes samtycke eller förvaltarekap måste den även inhämta läkarintyg eller likvärdig utredning om dennes hälsotillstånd, enligt 11:17 FB, vilket tidigare har berörts under avsnittet 4.3.2.

Vid förordningsprocessen skall den hjälpbehövande höras muntligt om detta inte innebär skada för denne eller att det är uppenbart att denne saknar förståelse för innebörden, 11:16 2st. FB. Fullgör inte rätten denna skyldighet föreligger rättegångsfel.¹⁵⁹ Undantag får dock göras om ansökan gjorts av den hjälpbehövande själv eller om denne medgivit förordnandet. Undantag får även göras om det föreligger särskilda skäl såsom att det endast är fråga om ett mindre omfattande godmanskap eller byte av ställföreträdare.¹⁶⁰ Skyldighet att inhämta yttrande och att höra den hjälpbehövande gäller även för överförmyndaren vid ärenden som rör förvaltarekap och godmanskap enligt 11:4 FB.¹⁶¹

Vid ärenden om förmyndarskap, godmanskap och förvaltarekap tillämpas lagen (1996:242) om domstolsärenden och rätten skall bestå av en lagfaren domare. Om ärendet är av sådan beskaffenhet att särskilda skäl föreligger kan tingsrätten dock bestå av en lagfaren domare och tre nämndemän.¹⁶² Handlar ärendet om anordnande eller utvidgning av ett förvaltarekap, där den hjälpbehövande inte förstår eller skulle lida skada av att ta del i handlingarna, skall rätten förordna denne en god man enligt 20:2 2st. FB. Förordnas inte god man enligt nämnda bestämmelse skall rätten förordna ett rättegångsbiträde. Biträde skall även förordnas, om den hjälpbehövande begär att förvaltarekapet skall upphöra eller att omfattningen skall inskränkas enligt 20:2a FB.

¹⁵⁹ NJA 1993 s. 109 jfr RH 1993:95.

¹⁶⁰ Prop. 1987/88:124 s. 177.

¹⁶¹ 11:16 3st. FB.

¹⁶² 20:1 2st. FB.

5 Kvalifikations- och behörighetskrav på ställföreträdarna

5.1 Inledning

För att ställföreträdarskapsinstitutet skall betraktas som tillförlitliga alternativ till att ge stöd åt de hjälpbehövande, måste institutet kunna försäkra att det är kvalificerade personer som utför uppdragen. Idag finns inte något stadgat i lagen om vem som ansvarar för att förordnade ställföreträdare skall erhålla utbildning eller vad denna utbildning skall innehålla. Det har i praktiken blivit överförmyndarna som delvis fått åta sig denna uppgift.¹⁶³ Som beskrivits i uppsatsens bakgrund har det i massmedia riktats kritik mot att ställföreträdare av detta slag inte skött sina uppdrag på ett tillfredställande sätt och i vissa fall rent av missbrukat sin ställning för egen vinnings skull. Till Justitiedepartementet har även inkommit brev med liknande kritik. I vissa fall har även ställföreträdarna själva uppgivit att de saknar den kunskap och utbildning som krävs för att uppfylla det stöd som ställföreträdarskapet har som syfte.¹⁶⁴ Detta kapitel avser att klargöra vilka behörighets- och kvalifikationskrav som lagstiftningen faktiskt ställer på de personer som utses att bli förordnade till ställföreträdare och vilken vägledning det går att finna i bestämmelsernas förarbeten och praxis för tolkningen av bestämmelserna.

5.2 Gällande rätt

Lagstiftaren har vid utformningen av kvalifikations- och behörighetskraven för förordnade förmyndare, gode män och förvaltare använt sig av exakt samma formulering för alla tre ställföreträdarskapen. Även om dessa ställföreträdares uppdrag till stor del utgörs av liknande uppgifter skiljer sig situationerna åt och ställföreträdarskapen innebär ofta olika nivåer av ansvar. De krav som lagstiftningen stadgar återfinns i 10:6 FB för förordnade förmyndare och i 11:12 FB för förvaltare och gode män. Paragraferna föreskriver att en person som skall utses till förordnad förmyndare, god man eller förvaltare skall vara:

- *rättrådig,*
- *erfaren* och
- *i övrigt lämplig.*

Fler generellt utformade bedömningsgrunder finns beträffande vem som skall förordnas till ställföreträdare. Enligt 10:6 2st. FB får samma person utses till förmyndare åt syskon om inte *särskilda skäl* talar mot det och *om omständigheterna påkallar det* kan fler förmyndare förordnas till en underårig. Om en underårigs avlidna föräldrar innan sin bortgång, önskat att en särskild person skall utses, föreligger det en skyldighet att följa denna önskan om detta *inte är olämpligt*. Detsamma gäller en avlidens persons önskan, då god man förordnas för att bevaka underårigs eller bortavarendes rätt i dödsbo hänförligt denne enligt 11:12 1st. 2 men. FB. Enligt 10:14 FB skall rätten ge överförmyndaren möjligheten att lämna förslag på *lämplig* förmyndare. Det kan således slås fast att störst utrymme har det mycket generella rekvisitet "lämplig" fått, då även andra bestämmelser indikerar på en lämplighetsbedömning. En vägledning till vad som inkluderas i bestämmelsen går att finna i paragraferna som anger när en förordnad förmyndare, god man eller förvaltare skall entledigas. Både 10:10

¹⁶³ SOU 2004:112 s. 789.

¹⁶⁴ SOU 2004:112 s. 789.

och 11:20 FB stadgar att en grund för att ställföreträdaren skall anses olämplig kan vara att denne är på ekonomiskt obestånd. Att en person har betalningsanmärkningar kan enligt doktrin innebära att denne är olämplig.¹⁶⁵

För god man och förvaltare stadgas också två klarare och mer objektiva rekvisit, vilka är att den som skall utses inte själv får vara ställd under förvaltare eller vara underårig, enligt 11:12 2st. FB. Inget sägs om huruvida personen kan ha en god man, vilket kan tolkas som att det inte är uteslutet. Med största sannolikhet skulle det nog beaktas vid bedömningen av det generella rekvisitet om lämplighet.

5.3 Vägledning i förarbetena

Av förarbetena går att utläsa främst angående val av förordnad förmyndare, att det många gånger kan vara lämpligt att en släkting till den underårige utses. Detta var tidigare ett krav men togs bort då det ansågs ge domstolarna en större möjlighet att förordna en person som verkligen hade intresse för den underårige.¹⁶⁶

I förarbetena till förmyndarskapslagen, ifrågasatte lagberedningen huruvida det inte gick att ge ytterligare vägledning till vad som skulle fordras vid val av ställföreträdare, då domstolen med bestämmelsens utformning tilläts göra en väldigt fri bedömning.¹⁶⁷ Det konstaterades dock att en fullständig uppräkningslista aldrig skulle kunna göras då olika hänsynstaganden var gällande beroende av det specifika uppdraget. Hänsyn måste dock tas till att det vid denna tidpunkt helt och hållet var samma förmyndarskapsbestämmelser som gällde för både vuxna och underåriga. Situationerna som jämfördes var därför av förklarliga skäl mer olika varandra. Ställningstagandet togs efter konstaterande att det krävdes andra personliga egenskaper vid ställföreträdarskap för en underårig jämfört med ställföreträdarskap för en vuxen person som bedriver en affärsrörelse.¹⁶⁸ Samma ställningstagande togs igen i förarbetena till en ändring av FB. Där förklarades att olika synpunkter blir gällande beroende på ställföreträdarskapets syfte. I de fall då uppdraget till större del innebär att sörja för den hjälpbehövandes person, ansågs det ligga nära till hands att förordna någon släkting eller annan närstående. Om uppdraget istället innebar krävande egendomsförvaltning eller bistånd med andra rättsliga angelägenheter av kvalificerat slag bör en ekonomiskt och juridiskt kunnig person förordnas.¹⁶⁹

Idag går det att göra en åtskillnad mellan de olika typerna av ställföreträdarskap och uppdragen inom respektive ställföreträdarskapstyp är mer lika varandra. Skillnader föreligger dock fortfarande mellan de enskilda uppdragen vilket försvårar ett definitivt stadgande av kvalifikationskrav för respektive ställföreträdarskap. Detta problem gäller således dem alla tre. Vid 2004 års utredning visades att ställföreträdarnas utbildning och erfarenheter varierade i betydlig grad.¹⁷⁰ Advokater som åtagit sig uppdrag hade goda kunskaper i relevant lagstiftning, medan det fanns många personer som saknade djupare kunskaper. I utredningen konstaterades att ställföreträdarna inte bara behövde kunskaper inom juridik och eko-

¹⁶⁵ Fälldin, (2007) s. 20.

¹⁶⁶ NJA II 1974 s. 393.

¹⁶⁷ NJA II 1924 s. 257.

¹⁶⁸ NJA II 1924 s. 257.

¹⁶⁹ Prop. 1987/88:124 s. 173.

¹⁷⁰ SOU 2004:112 s. 802.

nomi utan att vissa uppdrag även förutsätter kunskaper om exempelvis funktionshinder, sjukdomar och sociala problem. På grund av de olika kompetensnivåerna hos ställföreträdarna och variationerna i uppdragen kom utredarna fram till att det fanns behov av både grundutbildning och specialutbildning för dessa personer och att lagstiftningen borde föreskriva en möjlighet till det.¹⁷¹ Utbildningen skulle enligt de tidigare nämnda behoven på grundnivå behöva inkludera ett klargörande av ställföreträdarskapets innebörd avseende, ställföreträdarens ställning i förhållande till överförmyndaren, den hjälpbehövande och kommande medkontrahenter vid rättshandlingar. Av särskild vikt i utbildningen är praktiska uppgifter hänförliga till redovisning, årsräkningar och sluträkningar.¹⁷² Specialutbildningen skall enligt utredarna ses som en fortbildning avsedd att öka kunskaperna och förståelsen inom ett visst område. Det kan handla om särskild information för ställföreträdarskap för utvecklingsstörda personer eller förändringar i familjerättslig eller socialrättslig lagstiftning.¹⁷³

Beträffande ställföreträdarskapets egendomsförvaltningsdel diskuterades det kring förmyndarskapslagen, om hänsyn skulle tas till ställföreträdarens egna förmögenhetsinnehav. Det anges i motiven att sådana beaktanden har förekommit i utländsk lagstiftning. Möjligheten uteslöts inte, men ett nekande av en för övrigt lämplig person på grund av att denne saknar egen förmögenhet, bedömdes inte vara aktuellt. Med det allmännas kontroll ansågs tillräckliga skäl inte föreligga för att ett sådant hänsynstagande skulle göras.¹⁷⁴ Lagrådet anförde vidare att det i lagstiftningen bör föreskrivas att ställföreträdaren själv skall ha en ordnad ekonomi.¹⁷⁵ Detta krav kom, beroende på tolkningen av ordnad ekonomi, till viss del att införlivas genom bestämmelsen att en ställföreträdare som kommit på ekonomiskt obestånd kan komma att entledigas.

Något som fastställts vara en viktig fråga att beakta är huruvida ställföreträdaren har fler än ett uppdrag. Det ses inte som något positivt att alltför många uppdrag åligger samma person utan att detta snarare kan medföra risker. Fara för den personliga omvårdnaden ansågs särskilt föreligga. Lagstiftningen anger inget förbud eller maximalt antal uppdrag men den behörige beslutsfattaren måste försäkra sig om att ställföreträdaren har erforderlig tid till att uppfylla sina åligganden.¹⁷⁶ Förutom tidsaspekten har lagstiftaren förklarat att vid genomförandet av den noggranna lämplighetsprövningen, skall hänsyn även tas till om den föreslagna personen på grund av tjänst eller avtal är förbunden till den hjälpbehövandes angelägenheter. Detta är inte förbjudet men kan innebära intressekonflikter som bör undvikas.¹⁷⁷

Sammanfattningsvis kan konstateras att lagstiftningens förarbeten inte ger speciellt mycket ytterligare information om hur bestämmelserna i 10:6 och 11:12 FB skall tolkas och vad som egentligen menas med rekvisiten rättrådig, erfaren och i övrigt lämplig. Lagstiftaren

¹⁷¹ SOU 2004:112 s. 802-803.

¹⁷² SOU 2004:112 s. 804-805.

¹⁷³ SOU 2004:112 s. 805.

¹⁷⁴ NJA II 1924 s. 258.

¹⁷⁵ NJA II 1924 s. 259.

¹⁷⁶ NJA II 1974 s. 394.

¹⁷⁷ NJA II 1974 s. 394. Källan anger endast att redogörelsen gäller förmyndarskap såväl som godmanskap, men då omyndighetsinstitutet vid denna tidpunkt ännu inte ersatts med förvalterskap, omfattas dessa hjälpbehövande också av förmyndarskapet.

har trots 2004 års utredning i skrivande stund, heller inte infört någon ytterligare bestämmelse om ställföreträdarnas kompetens eller ansvaret för eventuell utbildning.

5.4 Vägledning i praxis

Endast några få publicerade prövningar eller utredningar av behörighets- och kvalifikationskraven har genomförts av besvärinstanserna, varför det i praxis inte heller finns mycket vägledning att hämta. Beträffande lämplighetsbedömningen finns dock *NJA 1980 s. 171* som kan beaktas. I målet prövades huruvida en man kunde anses lämplig att vara god man åt sin syster. Kvinnan som vid tidpunkten för förordnandet var 85 år, hade på grund av sjukdom svårighet att själv sköta den ekonomiska förvaltningen av sin egendom. Av läkare fastställdes även att sjukdomen utgjorde ett hinder för att inhämta hennes samtycke beträffande ställföreträdarskapet. Brodern hade vid ett tidigare beslut av tingsrätten förordnats att vara god man åt sin syster, men några månader senare yrkade kvinnans systerdotter att brodern skulle entledigas på grund av hans olämplighet och att ny god man skulle förordnas. Systerdottern grundade sitt yrkande i att brodern hade gjort sig skyldig till missbruk och försummelse vid utförandet av sina skyldigheter och upprättat falska handlingar med systemens namnteckning. Brodern hade med en senare datering än det ovan nämnda läkarutlåtandet, både till överförmyndarnämnden och tingsrätten inlämnat gåvobrev och andra handlingar varav följde att denne hade rätt att disponera systemens egendom så som han önskade.

Vid prövning i HD, hemställde föredraganden i betänkande att omständigheter som bör beaktas vid val av god man är den sökandes egen ålder och relation till den hjälpbehövande och andra släktingar. Fördragande påpekade att det får anses mindre lämpligt, att vid en situation med tvist mellan nära släktingar till den hjälpbehövande, utse en av de tvistiga parterna till ställföreträdare. Angående broderns ålder ifrågasatte föredragande om det var lämpligt att denne vid en ålder av 79 år förordnades. Föredragande ansåg dock inte tillräckliga skäl föreligga för ett entledigande.

I HD:s domskäl citerades föräldrabalkens grunder för förordnat godmanskap och bestämmelsen att ställföreträdaren skall vara rättrådig, erfaren och i övrigt lämplig. Därefter fastslogs att god man kan förordnas för både ändamål såsom hjälpbehov i rättsliga eller ekonomiska angelägenheter och för bistånd vid omvårdnaden. Vid bedömningen av vem som är lämplig förklarade HD att olika synpunkter följaktligen är gällande beroende på ställföreträdarskapets huvudsakliga syfte. Är det främsta ändamålet att sörja för den hjälpbehövandes person, ligger det nära till hands att förordna en släkting eller annan närstående. Utgörs ställföreträdarskapet däremot av ett tillvaratagande av rättsliga eller ekonomiska angelägenheter kan nämna personer vara mindre lämpliga och då särskilt om tvist föreligger. Med anledning av anmärkningarna enligt systerdotterns yrkande, bedömde HD att brodern inte var lämplig som ställföreträdare och beslutade om entledigande med verkan från den dag då ny ställföreträdare förordnats.

Angående förordnande av förvaltare enligt 11:7 FB, finns HD:s dom *NJA 1991 s. 545* som behandlar en situation där en äldre man led av Down's syndrom och var sedan födseln förståndshandikappad. Mannens förmögenhet uppgick enligt deklARATIONEN till ett värde av 2 678 000 kr, vilket främst utgjordes av aktier. Mannen hade enligt äldre lagstiftning varit omyndigförklarad och varit ställd under en förmyndare som förvaltade hans tillgångar. Förmyndaren var advokat och vid lagändringen övertog denne även rollen som förvaltare. Två år senare bad denne dock att få bli entledigad och överförmyndaren föreslog att kriminalinspektör TH skulle förordnas som ny förvaltare.

Den hjälpbehövande mannens syster motsatte sig dock valet av ställföreträdare med invändningen att ställföreträdarskapets syfte främst var att förvalta hans förmögenhet och att bevaka hans rätt. Med hänsyn till förmögenhetens storlek, ansåg hon att en advokat specialiserad på förmögenhetsförvaltning, en erfaren bankman eller en auktoriserad revisor borde förordnas. Enligt hennes mening var det inte tillräckligt att aktierna depåförvaras i bank när ansvaret för förvaltningsåtgärder låg på ställföreträdaren. Överförmyndaren anförde att kriminalinspektör TH bland annat arbetade med att utreda ekonomisk brottslighet och att han på ett bra sätt hade utfört andra förvaltaruppdrag, uppgående till ett värde av ca 500 000 kr.

HD fastslog att en förmögenhet av sådan omfattning som den äldre mannens (2 678 000 kr) och med den placeringen, medförde att särskilda krav måste ställas på ställföreträdaren beträffande erfarenhet och sakkunskap om förmögenhetsförvaltning. Det krävs också att ställföreträdaren informerar sig om mannens personliga förhållanden och behov av medel, för att mannens förmögenhet skall, i skälig omfattning kunna användas till hans nytta. Mannen hade tillsyn enligt lagen (1985:568) om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda med fler och sambodde med en utvecklingsstörd kvinna, varför något mera uttalat krav att tillgodose hans personliga förhållanden och aktivt engagera sig i omsorgen inte ansågs finnas. HD ansåg dock inte att det hade visats att den föreslagna ställföreträdaren hade den särskilda erfarenhet och sakkunskap i fråga om förmögenhetsförvaltning som krävdes för uppdraget.

Sammanfattningsvis kan konstateras att HD genom praxis inte ger mycket ytterligare vägledning till vilka kvalifikationer och egenskaper som skall beaktas och fordras vid en bedömning enligt 10:6 och 11:12 FB. Det förstnämnda fallet fastslår endast vad som i förarbetena går att utläsa, det vill säga att olika synpunkter följaktligen är gällande beroende på ställföreträdarskapets huvudsakliga syfte. Att en släkting inte bör förordnas till ställföreträdare, då tvist om den hjälpbehövandes angelägenheter föreligger mellan denne och andra släktingar fastställs även i målet. Det faktum kan dock anses naturligt utan att vägledning från HD krävs. NJA 1991 s. 545 är intressantare på så sätt att HD faktiskt prövar kravet på den sökandes kvalifikationer. Det ges dock ingen anvisning om vilka erfarenheter och sakkunskaper som den sökande skall ha, utan endast att särskilda krav måste ställas när det handlar om en egendomsförvaltning av det slaget.

Ett ytterligare mål som inte har samma prejudikatsvärde då det inte prövats av HD, men som kan vara intressant att beakta är *RH 1993:9*, då det kan anses ge information om tingsrätternas uppfattning beträffande de krav som bör ställas på en ställföreträdare. I målet prövades frågan om storleken på en advokats arvode för ett godmansuppdrag. Advokaten hade förordnats enligt 11:3 FB för att tillvarata en bortavarande arvinges rätt i ett dödsbo. Denne önskade efter uppdragets slutförande ett högre arvode än vad behörig överförmyndarnämnd beslutat. Advokaten ansåg sig ha utfört uppdraget i sin näringsverksamhet varför denne ville få en högre ersättning på grund av mervärdesskatt. Tingsrätten framförde att ”*förordnandet ställer krav på juridisk kunskap och kompetens varför tingsrätten regelmässigt förordnar praktiserande jurist i dessa fall*”¹⁷⁸. Undantag kan göras om sökanden har föreslagit särskild person. Tingsrätten menade på att det då framstår som naturligt att personen genomför uppdraget i egenskap av jurist och inte som privatperson. Uppdragets personliga karaktär skall inte hindra att inkomsten skall inkluderas i rörelsen. Överförmyndarnämnden överklagade till Svea Hovrätt men besvären lämnades utan bifall på samma grund som i tingsrätten.

¹⁷⁸ RH 1993:9.

6 Tillsyn över ställföreträdarnas verksamhet

6.1 Inledning

För att se till att de personer som förordnas till förmyndare, gode män och förvaltare sköter sina uppdrag på ett tillfredställande sätt skall varje kommun ha en överförmyndare eller en överförmyndarnämnd som bevakar deras arbete.¹⁷⁹ Flera kommuner får även ha en gemensam överförmyndarnämnd.¹⁸⁰ Som tidigare berörts är det även överförmyndaren som föreslår och ibland även beslutar om vem skall utses till ställföreträdare.¹⁸¹ Över dessa utvalda personer finns dock ytterligare en tillsynsmyndighet för kontrollen av den förmyndarskapsrättsliga verksamheten. Ansvaret för tillsyn över överförmyndarverksamheten låg tidigare på tingsrätterna men flyttades genom reformen 1995 till länsstyrelsen.¹⁸² Lagstiftaren gjorde en särskiljning mellan vad som ansågs vara en typisk förvaltningsfråga och vad som var en domstolsfråga. Att utöva tillsyn genom inspektioner ansågs vara av förvaltarkaraktär medan ett beslut att frånta en persons rättshandlingsförmåga genom förvaltarskap bör fattas av domstolen.¹⁸³

Både överförmyndarna och länsstyrelsen är viktiga institut på området, då de berörda ställföreträdarna genom sina uppdrag får ett mycket stort ansvar för andra människors förmögenhet och hälsa. Kontrollinstituten och kompetenskraven som ställs på ställföreträdarna utgör tillsammans den försäkring som finns, för att de hjälpbehövande skall få den assistans de behöver och istället inte bli utsatta för fler risker. Då kontrollfunktionen på detta sätt har samma skydds- och kvalitetsförsäkringssyfte, finns ett nära samband med bestämmelserna om kvalifikationskraven, därav kommer detta kapitel ge en övergripande redogörelse för lagstiftningen som reglerar dessa institut.

6.2 Behörighet, organisation och val av överförmyndare

Det är kommunfullmäktige som väljer vilka personer som skall utgöra överförmyndarnämnden eller personen som ensam blir tillsatt som överförmyndare enligt 19:5 FB. Antalet ledamöter och ersättare i överförmyndarnämnden kan bestämmas fritt men får inte understiga tre. Två av dessa skall väljas till ordförande respektive vice ordförande.¹⁸⁴ Överförmyndaren eller ledamöterna i överförmyndarnämnden och ersättare väljs för en fyraårsperiod beräknad från och med den 1 januari året efter val av kommunfullmäktige, 19:7 FB. De enda behörighetskrav som lagstiftningen ställer upp i 19:8 FB, för att kunna väljas till överförmyndare eller ledamot, är att personen måste ha rösträtt vid val av kommunfullmäktige och vara folkbokförd i kommunen samt att denne inte får befinna sig i konkurs, själv vara ställd under förvaltare eller vara lagfaren tjänsteman vid tingsrätt.¹⁸⁵

¹⁷⁹ 16:1 1st. & 19:1-2 FB.

¹⁸⁰ 19:16 2st. FB.

¹⁸¹ 11:1-3 FB.

¹⁸² Prop. 1993/94:251 s. 167-168.

¹⁸³ Prop. 1993/94:251 s. 100.

¹⁸⁴ 19:11 FB.

¹⁸⁵ 19:8 FB tillåter att regeringen beslutar om ett undantag från det sistnämnda kravet.

Frågan om rättsliga krav på viss kompetens hos överförmyndarna har berörts vid tidigare reformer av lagstiftningen,¹⁸⁶ men avvisats med argumentet att friheten för kommunerna vid valet av överförmyndare är nödvändigt för att det fortfarande skall anses utgöra ett förtroendeuppdrag.¹⁸⁷ Utskottet ansåg att omständigheten att överförmyndaren utses på detta sätt får vara en tillräcklig garanti för att lämplig person skall utses.¹⁸⁸ Annat än formella krav på överförmyndaren har således inte kommit att införas, trots att uppdraget ofta är mycket krävande. Utskottet konstaterade att överförmyndarna redan då hade krävande uppgifter och med de kommande förändringarna skulle få fler. Enligt utskottets uttalande bör överförmyndaren ha kunskaper inte bara om FB:s förmyndarrättsliga regler utan även i arvs- och testamentsrätt samt boutredning och arvsifte. Bland utskottets uppräknade kunskaper nämndes även sociallagstiftning, kommunalrättslig lagstiftning, regler och rutiner vid fastighetsförsäljning, pantförskrivning samt placerings- och räntabilitetsmöjligheter för tillgångar såsom värdepapper.¹⁸⁹ Ett förvaltningsuppdrag kan variera mycket och bland annat bestå i att biträda vid skötsel av den hjälpbehövandes affärsrörelse, jordbruks- eller skogsfastighet. Detta är således områden som överförmyndaren måste behärska för att tillse att ställföreträdarna utför sina uppgifter på ett förmånligt sätt.¹⁹⁰ Vid Riksrevisionens utredning¹⁹¹ som blev klar 2006, fastslogs att brister i överförmyndarnas verksamhet förelåg och att dessa kunde bero på att överförmyndarna saknade erforderlig kompetens tillsammans med kvalitetsbrister i länsstyrelsens kontroll. Riksrevisionen föreslog då en övervägning av lagstiftade krav på formell kompetens för överförmyndarna.¹⁹² Speciellt de mindre kommuner har svårt att upprätthålla en tillräcklig kompetens. Det faktum att byte sker efter allmänna val har också ansetts vara en olägenhet.¹⁹³

Specialkompetens kan dock i viss utsträckning tillföras genom att överförmyndaren och överförmyndarnämnden har en möjlighet, enligt 19:14 FB att ge i uppdrag åt en kommunal tjänsteman att avgöra vissa ärenden. I förarbetena till denna bestämmelse förklarades att kravet på att tjänstemannen skall besitta erforderlig kompetens, inte skulle innebära krav på viss utbildning men att denne skall ha en bakgrund och befattning i kommunen att ärendet blir tillfredställande handlagt och bedömt. Det påpekades att en juridisk eller ekonomisk utbildning och erfarenheter från socialnämndens område var värdefullt.¹⁹⁴ Under den tidigare utvecklingen av överförmyndarnämnden konstaterade lagstiftaren att dessa och den enskilda överförmyndaren inte bara kan vara i behov av expertis, utan att det kan vara nödvändigt med biträde vid rutingörsmål. Det skulle dock vara upp till den enskilda kommunen att avgöra hur verksamheten bör organiseras men att det kunde vara en lämplig lösning att anställa en eller flera tjänstemän för deltidsarbete som biträde åt överförmyndaren.¹⁹⁵

¹⁸⁶ Prop. 1974:142 s. 154.

¹⁸⁷ Prop. 1993/94:251 s. 148-149.

¹⁸⁸ NJA II 1974 s. 420.

¹⁸⁹ NJA II 1974 s. 419.

¹⁹⁰ NJA II 1974 s. 420.

¹⁹¹ RiR 2006:5.

¹⁹² Prop. 2007/08:150 s. 107.

¹⁹³ SOU 2004:112 s. 299.

¹⁹⁴ Prop. 1993/94:251 s. 291.

¹⁹⁵ NJA II 1974 s. 419.

Möjligheten att delegera uppgifter omfattar dock inte framställningar eller yttranden till kommunfullmäktige, beslut att entlediga god man eller förvaltare, beslut att häva avtal om samlevnad i oskiftat bo eller och vitesföreläggande enligt 19:14 2st. FB. Delegeringen är även begränsad till att inte avse nekanden. Om den uppdragstagande tjänstemannen inte anser eller är tveksam till att samtycke, tillstånd, förordnande, upphörande eller entledigande i ett visst fall bör meddelas eller beslutas måste han hänskjuta ärendet till nämnden eller överförmyndaren, 19:14 3st. FB.

En tillsatt överförmyndare, ledamot i överförmyndarnämnd eller ersättare är inte tillåten att, innan den fyraåriga perioden fullgjorts, själv avsäga sig uppdraget om denne inte uppnått sextio års ålder eller kan uppge förhinder som godkänns av kommunfullmäktige.¹⁹⁶ Visar det sig dock att den valda personen är olämplig kan denne efter anmälan av länsstyrelsen entledigas av rätten, 19:9 FB. Det är således endast länsstyrelsen som har tale- och besvärsmått vid denna fråga och en enskild person får vända sig till myndigheten om den vill få saken prövad.¹⁹⁷ Beträffande överförmyndarnämnd och i tillämpliga delar överförmyndare gäller det som i kommunallagen (1991:900) finns föreskrivet om nämnder då inte den berörda frågan är reglerad i kapitel 19 FB.¹⁹⁸

Överförmyndarens behörighet till det enskilda ställföreträdaruppdraget regleras i 16:2 FB. Huvudregeln är att överförmyndaren blir behörig om den hjälpbehövande är folkbokförd i kommunen där denne är tillsatt. I det fall då den hjälpbehövande är skriven utanför landet, är överförmyndaren behörig om den hjälpbehövande vistas i kommunen. Om god man förordnats för utredning av dödsbo enligt 11:3 FB är det den avlidnes hemvist som avgör behörigheten.

6.3 Överförmyndarens granskning

Överförmyndarens främsta uppgift är att utöva tillsyn över förmyndares, gode mäns och förvaltares verksamhet enligt 16:1 FB. Som huvudprincip innebär överförmyndarens tillsyn att denne skall kontrollera att ställföreträdaren i skäligen omfattning använder den hjälpbehövandes tillgångar till dennes nytta och att de i övrigt placeras med tillräcklig trygghet för deras bestånd samt för skäligen avkastning. Under tillsynen skall överförmyndaren beakta de förteckningar, årsräkningar, sluträkningar, andra handlingar och uppgifter angående förvaltningen som har lämnats.¹⁹⁹ Ställföreträdaren har en skyldighet att visa upp och hålla tillgängligt för genomgång den dokumentation samt de värdehandlingar som denne förvarar och upprättar med anledning av uppdraget, 16:3 FB. Detta skall ske på den tid och plats som överförmyndaren önskar. Ställföreträdaren har även en skyldighet att lämna övrig information som överförmyndaren kan komma att begära.²⁰⁰ Om överförmyndaren under granskningen finner anledning, skall anmärkning göras mot ställföreträdarens utförande av uppdraget. Ställföreträdaren skall då få tillfälle att yttra sig enligt 16:5 FB. Lämnas inget yttrande eller då yttrandet inte är tillfredställande skall överförmyndaren anteckna anmärkningen på handling den gäller.

¹⁹⁶ 19:8 FB.

¹⁹⁷ Prop. 1993/94:251 s. 290.

¹⁹⁸ 19:16 FB.

¹⁹⁹ 16:3 FB.

²⁰⁰ 12:9 2st. FB

Prövning måste också göras huruvida något beslut enligt 13:e och 14:e kapitlet FB bör fattas eller om någon annan åtgärd behöver genomföras.²⁰¹ Exempel på sådan åtgärd kan vara ett utvidgande av överförmyndarkontrollen,²⁰² eller anordnande av spärr av bankmedel eller deponering av värdehandlingar enligt 14:21 FB. Överförmyndaren har även en möjlighet att begära att ställföreträdaren skall ställa säkerhet för sina förmögenhetsrättsliga förpliktelser hänförliga till uppdraget enligt 12:13 FB. Denna bestämmelse används främst mot eventuella skadeståndsfordringar mot förmyndare om överförmyndaren finner skäl att misstänka att sådant anspråk uppkommit,²⁰³ men bestämmelsens lydelse medger att möjligheten även finns vid godmanskap och förvaltarskap. Överförmyndaren kan i sämsta fall behöva pröva frågan om ställföreträdaren skall entledigas. Underrättelse till ställföreträdaren om vidtagen åtgärd och anteckning skall göras. För att en förmyndare, god man eller förvaltare skall fullgöra sina skyldigheter får överförmyndaren i vissa uppräknade fall i 16:13 FB, besluta om ett vitesföreläggande. Ställföreträdaren måste innan dess få skälig tid att lämna en angiven handling eller rätta sig efter ett beslut. Skälig tid får normalt anses vara minst 14 dagar. Då ett vitesföreläggande kan vara en mycket ingripande åtgärd får detta inte beslutas utan att goda skäl kan anses föreligga.²⁰⁴ Prövning om huruvida vite skall utdömas görs av tingsrätten.²⁰⁵

Flertalet förvaltningsåtgärder av lite större eller väsentligare slag kräver överförmyndarens samtycke och denne har på så sätt det yttersta ansvaret för översynen av dessa åtgärder och bedömningen huruvida de är lämpliga och korrekta i förhållande till den hjälpbehövandes behov och situation. Exempelvis måste en ställföreträdare inhämta samtycke om denne vill placera den hjälpbehövandes kapital i aktier, göra uttag av medel insatta hos bank och förvärva fast egendom eller annan rätt i sådan egendom.²⁰⁶ Innan överförmyndaren tar ställning till en sådan åtgärd skall denne ge den hjälpbehövande tillfälle att uttala sig i frågan. Detta gäller även dennes make/maka, sambo och närmaste släktingar om det inte innebär avsevärd tidsförlust enligt 16:9 FB. För att uppfylla sina skyldigheter kan överförmyndaren även begära in yttranden från socialnämnder och andra myndigheter som då enligt 16:10 FB, är skyldiga att lämna de uppgifter som överförmyndaren behöver. Banker och andra kreditmarknadsföretag omfattas också av denna plikt.²⁰⁷ Överförmyndaren har även själv en skyldighet att på begäran av rätten, yttra sig över ställföreträdarskap som står under dennes tillsyn enligt 7 § förmynderskapsförordningen.

Varje år skall överförmyndaren särskilt granska alla förvaltarskap som står under dennes tillsyn och bedöma huruvida de skall kvarstå eller om skäl finns för ansökan om upphörande enligt 5 § 2st. förmynderskapsförordningen.

²⁰¹ 16:5 FB.

²⁰² 13:19 FB.

²⁰³ Walin & Vängby, (2004) Del 2, FB 12:13 § s. 12:27-28.

²⁰⁴ Prop. 1993/94:251 s. 288.

²⁰⁵ 16:13 2st, vilket även anger att dessa frågor generellt regleras av lagen (1985:206) om viten.

²⁰⁶ 14:6, 8 & 11 FB.

²⁰⁷ 16:10a FB.

6.3.1 Dokumentering

Enligt 16:12 FB och 9-10 §§ förmynderskapsförordningen, har överförmyndaren en vidsträckt dokumentationsskyldighet vilken innebär att denne skall lägga upp akter och föra ett register över varje ställföreträdaruppdrag samt expediera handlingarna enligt regeringens föreskrifter. Som huvudregel skall varje uppdrag redovisas för sig.²⁰⁸ Den hjälpbehövandes akt skall innehålla samtliga handlingar som någon gång givits in till överförmyndaren. Kopior av de skrivelser som upprättats på grund av ställföreträdarskapet och överförmyndarens anteckningar om åtgärder och beslut skall också återfinnas i den hjälpbehövandes akt. Av anteckningarna måste framgå datum för beslutet eller åtgärden.²⁰⁹ Automatisk databehandling får användas för att upprätta registret och överförmyndaren är alltid den registeransvarige.²¹⁰ Dataregistret får innehålla personliga uppgifter såsom den hjälpbehövandes och ställföreträdarens personnummer och kontaktuppgifter samt anledningen till ställföreträdarskapet, 15 § förmynderskapsförordningen. Även akterna över upphörda ställföreträdarskap skall särskilt förvaras enligt 19 § förmynderskapsförordningen.

Överförmyndaren har möjlighet att använda dataregistret vid utförandet av sina tillsyns- och beslutsuppgifter samt för planering och uppföljning av verksamheten.²¹¹ Om någon vill få kännedom om en person är förordnad ställföreträdare, grunden för detta och vem som är ställföreträdaren kan denne av överförmyndaren, begära ett utdrag från registret som är utformat på särskilt sätt,²¹² enligt 11 § förmynderskapsförordningen. Det är regeringen som skall meddela närmare föreskrifter om såväl detta register som utformningen av ställföreträdarnas förteckningar, årsräkningar och sluträkningar samt andra handlingar enligt 16:14 FB.

6.4 Länsstyrelsens tillsyn

Sedan 1995 har länsstyrelsen genom 19:17 FB haft ansvaret för tillsynen av överförmyndares och överförmyndarnämndernas verksamhet. Den förste januari år 2009 ändrades dock denna paragraf med mer utfyllande stadganden.²¹³ Första strecksatsen anger att länsstyrelsen nu även har en stödjande och rådgivande roll gentemot överförmyndarna för att främja en enhetlig rättstillämpning. Enligt motiven kan det handla om såväl enskilda frågor som frågor av mer generell karaktär.²¹⁴ Länsstyrelsen skall ge överförmyndarna hjälp vid både rättsliga frågeställningar och ärenden som hör till organisationen och val av arbetsätt. Lagstiftaren har förklarat att länsstyrelsens rådgivningsansvar bland annat innebär att den regelbundet skall sprida information om ny lagstiftning, viktiga rättsliga avgöranden och uttalanden från JO.²¹⁵

²⁰⁸ 12 § förmynderskapsförordningen.

²⁰⁹ 17 § förmynderskapsförordningen.

²¹⁰ 12-13 §§ förmynderskapsförordningen.

²¹¹ 14 § förmynderskapsförordningen.

²¹² Registerutdragets utformning framgår av bilaga 1 till förmynderskapsförordningen.

²¹³ Lag (2007:910) om ändring i föräldrabalken.

²¹⁴ Prop. 2007/08:150 s. 72.

²¹⁵ Prop. 2007/08:150 s. 72.

Paragrafens andra nya strecksats förklarar att länsstyrelsen mer specifikt har att se till att överförmyndarens utbildningsnivå är tillfredställande. Detta innebär enligt propositionen inte att länsstyrelsen själv skall tillhandahålla utbildning men möjligheten är inte utesluten. Länsstyrelsen har endast en skyldighet att informera sig om utbildningsinsatser som genomförs och försäkra sig om att de utvalda personerna besitter nödvändig kunskap för uppdragets utförande.²¹⁶

Ett år innan ändringen i FB tillades bestämmelser om länsstyrelsens tillsyn i 1995 års förmynderskapsförordning.²¹⁷ Lagstiftaren beslutade att länsstyrelsens tillsyn skall ske genom en årlig inspektion. Denna får endast inställas om den är uppenbart obehövlig och då måste en inspektion genomföras nästkommande år enligt 20 § 1st. förmynderskapsförordningen. Inspektionen innebär att länsstyrelsen skall kontrollera huruvida överförmyndarens handläggning av ställföreträdarskapsärenden genomförs enligt föräldrabalkens och förmynderskapsförordningens regler. Länsstyrelsen skall också bedöma om handläggningen i övrigt sker på ett lämpligt och rättssäkert sätt. Vid utförandet av denna granskning skall länsstyrelsen alltid kontrollera registret över ställföreträdarskap som överförmyndaren är skyldig att upprätta och göra en stickprovskontroll av utvalda akter.²¹⁸ Förutom den årliga inspektionen skall länsstyrelsen även utföra en inspektion av överförmyndarens handläggning om det på något sätt framkommer information att sådan granskning är nödvändig. Denna inspektion skall vara så omfattande att den uppfyller ändamålet enligt 20 § 3st. förmynderskapsförordningen.

Enligt 21 § förmynderskapsförordningen har överförmyndaren en skyldighet att ge länsstyrelsen de upplysningar som behövs för att utföra tillsynen. Ett protokoll över inspektionen måste av länsstyrelsen upprättas och där skall framgå vilka akter som har granskats.²¹⁹ I protokollet skall länsstyrelsen ange om det finns någon anledning att anmärka på överförmyndarens handläggning. Skälen till anmärkningen skall klart framgå och om den avser något särskilt ärende, 23 § förmynderskapsförordningen. Länsstyrelsen har sedan en möjlighet att ålägga överförmyndaren att inom bestämd tidsperiod, underrätta densamma om de åtgärder som vidtagits på grund av anmärkningen enligt 2 st. samma paragraf.

6.4.1 Exempel på länsstyrelsens granskning

Ett exempel på en sådan inspektion utförd på grund av att information framkommit, som motiverar att länsstyrelsen skall företa en särskild granskning, är det i bakgrundsavsnittet nämnda fallet om överförmyndaren i Vetlanda kommun.²²⁰ I fallet hade den berörda flickan erhållit en försäkringsersättning på omkring en halv miljon kronor efter att hennes pappa förolyckats.²²¹ När flickan blev myndig och fick tillgång till kontot var näst intill hela summan borta. Mamman hade i egenskap av förmyndare under tidsperioden där i mellan fått överförmyndarens godkännande att, vid minst 15 tillfällen, ta ut flickans pengar.

²¹⁶ Prop. 2007/08:150 s. 72.

²¹⁷ Förordning (2007:743) om ändring i förmynderskapsförordningen (1995:379).

²¹⁸ 20 § 2st. förmynderskapsförordningen.

²¹⁹ 22 § förmynderskapsförordningen.

²²⁰ Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09.

²²¹ Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09, s. 9.

Länsstyrelsen granskade allt material som kunde inhämtas från den berörda överförmyndaren och även från överförmyndaren i kommunen där flickan tidigare varit bosatt, samt uppgifter både från de banker där flickan hade konton och de försäkringsbolag som gjort utbetalningar efter pappans bortgång. Efter en granskning av de uttagsmedgivanden avsända från överförmyndaren och adresserade till flickans mamma, kunde länsstyrelsen fastställa vid vilket datum flickan hade flyttat från kommunen och när överförmyndaren som senast fått kännedom om detta. Som nämndes i bakgrundsavsnittet underlät överförmyndaren att överlämna akten till överförmyndaren i flickans nya kommun.²²² Överförmyndaren gjorde heller aldrig någon utredning av huruvida flickan hade fått den försäkringsersättning vars förslag hade funnits i flickans akt när överförmyndaren övertog ärendet.²²³ För sin underlåtenhet att göra en utredning avseende flickans tillgångar och att inte överlämna akten till den nya överförmyndaren när flickan flyttat samt för de vidtagna uttagsmedgivandena när denne inte längre var behörig överförmyndare, riktar länsstyrelsen mycket allvarlig kritik.

Länsstyrelsen ansåg att överförmyndaren i Vetlanda kommun vid sin myndighetsutövning, enligt gällande lagstiftning hade åsidosatt sina åligganden och att skäl förelåg till att göra en åtalsanmälan för misstänkt tjänstefel enligt 20:1 brottsbalken (1962:700). Länsstyrelsen vidtog även en anmälan till tingsrätten om entledigande enligt 19:9 FB då länsstyrelsen ansåg att överförmyndaren genom sitt handlande och sin underlåtenhet vid förmyndarskapsärendet och en stor mängd andra ärenden gjort sig skyldig till allvarliga avvikelser från lagstiftningen för verksamheten.²²⁴

²²² Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09 s. 6-7.

²²³ Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09 s. 8-10.

²²⁴ Länsstyrelsens beslut Dnr. 203-4262-09 s. 13-14.

7 Information och yttrande från överförmyndarnämnd

7.1 Inledning

Vid uppsatsförfattandets slutskede genomfördes en intervju med Linda Lövgren, verksam handläggare inom överförmyndarnämnden i Jönköpings kommun. I detta kapitel lämnas en redogörelse för den information som erhöles därav. I det följande nämns handläggaren som respondenten och den hjälpbehövande, till skillnad från övriga kapitel för den enskilde. Frågeställningarna som användes finns disponerade i inledningen av redogörelsen för respektive svar. Frågeställningarna var dock endast en utgångspunkt och följdfrågor samt påståenden har förekommit vilket delvis framgår av texten. Redogörelsen återger innehållsmässigt endast respondentens svar utan tillägg. Respondentens svar har dock delvis tolkats och omformulerats för att kunna återges i en för läsaren mer lättillgänglig redogörelse. För att försäkra att inga faktafel eller tolkningsfel har uppkommit avseende respondentens svar, har den färdigställda redogörelsen lästs och godkänts av respondenten.

Syftet med intervjun var dels att undersöka huruvida nämnden har upprättat egna utfyllande föreskrifter hänförliga till tillsynslagstiftningen och bestämmelsen i 10:6 och 11:12 FB. Frågeställningarna som användes avsåg även att ge svar på hur lagstiftningen tolkades av de praktiserande på området och hur den fungerar i praktiken. Respondenten ombads också inom vissa ämnesområden ge sin personliga åsikt beträffande påståenden om lagstiftningens tillräcklighet eller eventuella reformbehov. Grundtanken med intervjun var således inte att undersöka huruvida aktörerna följer lagen, utan att försöka få fram ytterligare underlag om den verkliga situationen för att kunna göra en jämförelse med lagstiftningens ändamål och i nästkommande kapitel föra en diskussion kring eventuella reformbehov.

7.2 Ställföreträdarskapets olika delar och ställföreträdarens egenskaper hänförliga till dem

- Enligt föräldrabalken 12:2 skall gode män och förvaltare, i den mån det följer av deras förordnande, *bevaka rätten* för de personer som de företräder, *förvalta deras tillgångar* och *sörja för deras person*. Förmyndare skall enligt 12:1 FB förvalta omyndigas tillgångar och företräda dem i angelägenheter som rör tillgångarna
 - Hur tolkar ni dessa tre uppgifter, det vill säga vad innebär respektive uppgift enligt er?
 - Har det i praktiken kommit att förekomma ytterligare behov att tillfredställa och uppgifter utöver dessa som ställföreträdarna utför?
 - Vilka egenskaper och kunskaper är viktiga att ställföreträdaren har för att tillfredställande kunna utföra respektive uppgift?

Enligt respondentens uppfattning är uppgiften att bevaka den enskildes rätt, den grundläggande uppgiften och stommen i uppdraget. Att bevaka den enskildes rätt innebär enligt respondenten exempelvis att ställföreträdaren kan skriva under handlingar för den enskilde, deklarerar, överklaga beslut och ansöka om insatser exempelvis enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade. Respondenten förklarar att det är svårt att säga vad de vanligaste uppgifterna är men det skulle kunna vara deklARATIONEN och vardagliga avtal, eller att ordna nytt boende och skriva på hyreskontrakt. Vid traditionella godmanskap handlar det oftast om att ansöka om anpassat boende eller om äldreomsorg. Det har mer och mer kommit uppdrag med yngre personer med missbruksproblematik, svårare psykiska

sjukdomar och liknande. I de här fallen kan uppgiften att bevaka den enskildes rätt bli en stor och svår del. Det kan till exempel handla om att ställföreträdaren skall avstyra avtal som den enskilde ingått men som denne inte är i behov av. Respondenten bekräftar även att en del av att bevaka den enskildes rätt är att se till att den enskilde är rätt försäkrad och att det i vissa fall kan vara en svår uppgift.

Beträffande förvaltningen av den enskildes tillgångar innebär uppdraget bland annat att betala räkningar och se till att den enskildes pengar finns på tryggt konto i bank. Egendomsförvaltningen är enligt respondenten kanske den tydligaste uppgiften med största möjligheten för nämnden att kontrollera, genom att ställföreträdarna för kassabok och upprättar redovisning. Det är också egendomsförvaltningen som av tradition förknippas mest med godmanskap.

Uppdragsdelen att sörja för den enskildes person är nog den oklaraste delen. Respondenten förklarar att många tror att det är ställföreträdaren som skall vårda den enskilde och se till att den enskilde mår bra. Många gode män som är lite för snälla tar också på sig det och blir en kontaktperson i stället för enbart en god man. De hjälper till att hänga upp gardiner, går och fikar och köper kläder, med mera. Den gode mannen skall inte vara den vårdande utan tanken är att denne skall ansvara för att ansökan om en kontaktperson eller att annan vård företas. Det traditionella godmanskapet innebar att någon ville göra någon annan en tjänst, det vill säga det ideella inslaget. Respondenten tror att missuppfattningen är en kvarleva från det traditionella godmanskapet då någon var god man åt sin gamla mamma eller någon annan äldre man eller kvinna.

På frågan vem eller vilka som bör kontaktas eller anlitas för att ställföreträdaren skall se till att denna del av uppdraget tillgodoses, svarar respondenten att i de fall då personen bor på ett boende, har personalen ansvaret att ha den faktiska vården och se till att den hjälpbehövande mår bra. Ställföreträdaren kan även ansöka om ledsagarservice via exempelvis kommunens personal eller röda korset. Sedan finns socialtjänstens motsvarighet till ”god man”, de ideella kontaktpersonerna. Den främsta myndigheten som nämnden kommer i kontakt med i samband med den här delen av uppdragen är socialtjänsten. Respondenten medger att huruvida ställföreträdaren sörjer för den enskildes person på ett tillfredställande sätt är det svåraste för nämnden att kontrollera. Om det är något som inte fungerar är det nästan alltid någon som uppmärksammar det i personens omgivning och kontaktar nämnden. Respondenten påpekar dock att vid uppgiften att sörja för den enskildes person är det viktigt att ställföreträdaren utgår från den enskilde och inte tvingar på åtgärder som ställföreträdaren anser är nödvändiga. Respondenten uppger att det är en vanlig missuppfattning hos ställföreträdarna att det måste finnas sociala kontakter, aktiviteter och umgänge i den enskildes vardag, men ställföreträdaren måste utgå ifrån den enskildes egna behov och önskan. Har denne exempelvis en psykisk sjukdom så kanske den enskilde inte vill träffa andra för socialt umgänge.

Beträffande de tre uppdragsdelarna förklarar respondenten att nämnden har gjort en väldigt vid tolkning och på så sätt fått alla ställföreträdarskapens uppgifter att passa in under någon av kategorierna. Respondenten förklarar vidare att de uppgifter som inte passar in under någon av de andra lägger de in under uppgiften att sörja för person, denna kategori blir en slasktratt. Det är således inga uppgifter som dagens ställföreträdare utför som inte ryms i lagstiftningen och har hamnat helt utanför. På frågan om man skulle kunna ändra paragrafen och göra den mer detaljerad, anser respondenten att den nog måste vara generell. Har nämnden tusen ärenden så är det tusen varianter, vilket gör att det är väldigt individstyrt förklarar denne. Respondenten framför även att det kan vara farligt att gå in och detaljstyra för mycket. Respondenten fick frågan om det går att göra någon skillnad mellan godman-

skapet och förvaltarens svarade att godmanskapet måste vara generellt men det kanske skulle vara möjligt att detaljstyra förvaltarens något mera, eftersom det inte bygger på frivillighet på samma sätt. Främst är det i så fall uppgifterna att bevaka den enskildes rätt och förvalta dennes egendom som eventuellt bör kunna ses över. Uppgiften att sörja för den enskildes person är fortfarande alltför individuell för att kunna detaljstyra, menar respondenten.

Respondenten ombads att beskriva vilka egenskaper som denne ansåg vara väsentliga för utförandet av de tre uppdragsdelarna. Gällande sörja för den enskildes person svarade respondenten att ställföreträdaren måste ha känslan och förmågan att se den enskildes behov, ha empatisk förmåga, ett mänskligt synsätt, förståelse och vara uppmärksam. Respondenten anser att det är svårt att sätta fingret på en egenskap. Vid förvaltning av den enskildes egendom anser respondenten att det som krävs sammanfattas bra med noggrannhet och ett ekonomisk sinneslag. Det behöver i vissa fall inte vara värre än att ställföreträdaren kan ta hand om sig själv på ett bra sätt, då kan denne ta hand om någon annan. Dock krävs ytterligare ansvarstänk och krav på återkoppling till nämnden. För att bevaka den enskildes rätt skall ställföreträdaren ha insikt i samhället i övrigt, kunskaper om samhället och hur det fungerar. Till exempel skall denne veta hur en deklaration ser ut och hur den skall hanteras samt vilka insatser som kan ansökas.

7.3 Överförmyndarnämndens ansvar för ställföreträdarnas utbildning och kompetens

- I dag finns inget lagstadgat ansvar för någon att kontrollera att ställföreträdarna har den kompetens och utbildning som krävs för uppdraget. Överförmyndarverksamheten har dock i praktiken fått detta ansvar då överförmyndarna/nämnden utövar tillsynen över ställföreträdarna och i vissa fall är ansvarig beslutsfattare vid förordningsprocessen.
 - Stämmer detta påstående?
 - Hur går ni till väga för att försäkra att ställföreträdarna har den kompetens och utbildning som uppdragen kräver?
 - Är dessa metoder tillräckliga?

Respondenten medger att det i praktiken har hamnat på nämnden att ansvara för förslag på ställföreträdare och att göra en lämplighetsbedömning. Egentligen skall det ligga på tingsrätten, men det fungerar inte i praktiken. Rätten har inte möjlighet att ha listor över personer och göra dessa bedömningar och därför har det hamnat hos nämnden. Respondenten instämmer i att det systemet inte är bra, då nämnden skall vara en tillsynsmyndighet. Nämnden granskar således ställföreträdarna samtidigt som den har fått rollen att utbilda dem. Respondenten förklarar att det därför har varit viktigt att hitta en bra balans och inte detaljstyra varje enskilt ärende.

Respondenten berättar att nämnden har en utbildning som den själv har upprättat. Det är en grundutbildning en gång om året, ungefär tre timmar lång för de nya ställföreträdarna. Här ges grundläggande information om vad de tre uppdragsdelarna, bevaka den enskildes rätt, förvalta egendom och sörja för dennes person innebär samt allmän information kring lagstiftningen. Ställföreträdarna får också en handbok. Innan ställföreträdarna får ett uppdrag måste de närvara på ett enskilt möte med handläggaren, detta för att de skall veta vad de ger sig in i. Mötets syfte är enligt respondenten även att handläggaren skall få en uppfattning om den sökande och göra en bedömning om personen är lämplig. Lika stora krav

ställs på en god man som på förvaltare då nämnden anser att det är viktigt att de ges samma utbildning, bland annat på grund av att uppdragen kan gå över från godmanskap till förvaltarskap. På frågan om nämnden har några ytterligare utbildningssteg svarar respondenten att försök har gjorts med en terminsutbildning på Medborgarskolan, men att intresset inte har funnits hos ställföreträdarna. Förklaringen ligger antagligen i kostnaden tror denne. Förutom nämndens utbildning ordnar ideella godmansföreningen två träffar om året med seminarier där de bjuder in representanter exempelvis från socialtjänsten och landstinget.

Respondenten berättar även att nämnden försöker att ha egna träffar för ställföreträdarna med representanter utifrån, såsom från försäkringsbolag och socialtjänsten. Förra året anordnades möten med olika banker. Respondenten ombads att svara på vad denne hade för personligt önskemål angående hur ställföreträdarna skulle utbildas. Svaret var att denne helst skulle se att alla gick en utbildning såsom den på Medborgarskolan. Det vill säga en ordentlig utbildning där allt väsentligt för uppdraget kring samhället gicks igenom. Respondenten menar att även om de alla lever i samhället så kan det brista i alla fall. Exempelvis att ställföreträdarna via utbildningen får kunskap om, att händer detta då ska de vända sig dit. Respondenten instämmer i att det skulle hjälpa nämnden till att renodlas till en tillsynsmyndighet. Ställföreträdarna skulle på så sätt vara bättre rustade att själva utföra uppdragen och nämnden skulle kunna koncentrera sig på tillsynen. Respondenten instämmer att det skulle kunna vara en bra omorganisering att förordnandeprocessen och utbildningen, låg organisatoriskt i en verksamhet för sig under den nuvarande tillsynsmyndigheten. Respondenten tror att det skulle kunna vara ett sätt att få alla kommuner att arbeta på samma sätt och att samtliga ställföreträdare i landet skulle få samma utbildning.

Respondenten ställer sig positiv till mitt förslag om en utredning kring huruvida det skulle vara möjligt med ett system där den enskilde stod för en del av kostnaden av utbildningen. Att det då skulle fungera likt arvodesystemet, med en bedömning av den enskildes betalningsförmåga genom en översyn av dennes ekonomiska förhållande och förmögenhetsvärden. I de fall där den enskilde inte kan betala, skulle kommunen stå för kostnaden. Respondenten uppger förslagsvis att en metod skulle kunna vara att kostnaden inkluderades i det första årets arvode. Denne menar på att ställföreträdarskapet är en frivillig insats och att det därför inte låter helt fel att lägga en del av kostnaden på den enskilde. Det är en tanke att arbeta vidare på bekräftar respondenten.

Respondenten förklarar att det är brist på frivilliga personer som ställer upp som ställföreträdare men att nämnden ändå strävar efter att upprätthålla rättsäkerheten och nekar olämpliga personer. Exempelvis har en frivillig person med goda egenskaper inom ekonomi och administrativt kunnig nekats då denne anses sakna mer personliga egenskaper såsom ansvarskänsla och empati. Respondenten uppger att det dock är en stor variation i omfattningen avseende uppdragen. I vissa fall kanske ställföreträdaren och den enskilde bara träffas en gång i månaden och betalar räkningar, medan den enskilde i andra fall kanske är i behov av daglig kontakt. Nämnden arbetar därför med ställföreträdare av alla slag, det är allt ifrån vanliga lekmän till mer professionella personer. (Mer om de nuvarande ställföreträdarna kommer längre fram i redogörelsen.)

7.4 Uppdelningen mellan tingsrättens och överförmyndarnämndens behörighet

- Vid vilka typer av uppdrag är överförmyndarna/nämnden behörig beslutsfattare för förordnandet?

Respondenten förklarar att överförmyndarnämnden bara har behörighet att fatta beslut om tillfälligt godmanskap, exempelvis om en minderårig skall ingå avtal med sin förälder, den ordinarie gode mannen eller förvaltaren skall ingå avtal med den enskilde eller om båda parterna har del i samma dödsbo. I övriga fall är det tingsrätten som fattar beslut vid samtliga förordnanden om godmanskap och förvalterskap. Överförmyndarnämnden har även behörighet att fatta beslut vid byte av ställföreträdare, vilket respondenten tycker är en bra fördelning. Respondenten förklarar att det skulle vara en oerhörd belastning för tingsrätten om den även skulle göra bytena. Vid ett byte av ställföreträdare har tingsrätten i det första beslutet fastställt förordnandets omfattning, det vill säga huruvida de tre delarna, bevaka rätt, förvalta egendom och sörja för person skall inkluderas. Det beslutet har överförmyndarnämnden ingen behörighet att ändra, utan handläggarens uppgift innebär att utse en ny person som kan uppfylla det fastställda förordnandet. Respondenten förklarar dock att redan det första beslutet om val av ställföreträdare, kommer från förslag av överförmyndarnämnden, vilket betyder att ett byte inte innebär någon egentlig skillnad i beslutsprocessen. Respondenten har inga erfarenheter av att det vid byte, skulle vara ett problem att det går till på det här sättet.

Vid frågan om det i praktiken får anses vara överförmyndarnämnden som fattar beslut även vid övriga förordnanden, svarar respondenten att denne inte har några erfarenheter av att tingsrätten har nekat ett förslag av ställföreträdare som nämnden har framfört. Det gäller både vid förordnanden av god man och förvaltare. Beträffande lämplighetsbedömningen förlitar sig tingsrätten nog på nämndens omdöme och kontroller. Vid förordnande av godmanskap fattar tingsrätten beslutet baserat på den skriftliga information som nämnden har tillsett rätten med. Vid ett förvalterskap genomförs däremot alltid en muntlig förhandling där alla får komma till tals och den enskilde har försetts med ett juridiskt ombud. Vid båda typerna av ställföreträdarskap går det i praktiken dock till på det viset att nämnden behåller ärendet på sitt bord fram tills att en fullständig handläggning har genomförts och ett förslag på lämplig ställföreträdare har tagits fram. Samtycke från både den valda personen och den enskilde inhämtas också innan ärendet sänds vidare. Skulle handläggaren skicka ärendet vidare till tingsrätten innan dessa delar har genomförts, skulle tingsrätten ändå bara förlägga nämnden att genomföra dessa uppgifter.

Frågan ställdes, vad respondenten ser för fördelar i förfarandesättet att tingsrätten har exklusiv beslutanderätt eller om denne anser att nämnden även skulle få behörighet att fatta beslut i dessa ärenden. Respondenten svarade att frågan har varit omdiskuterad och att det finns vinster med att nämnden skulle fatta även dessa beslut, men att det dock är bra som det ser ut idag att någon ytterligare part ser över handlingarna och tar ställning i frågan. Respondenten påpekar att en överflyttning av dessa beslut skulle förstärka den situation som idag redan föreligger, där nämnden har en roll att utövar tillsyn över sina egna åtgärder. Respondenten anser att denna fråga absolut bör genomgå en översyn.

Om nämnden har gjort en fullständig handläggning innebär tingsrättsprövningen i regel en förlängning av väntetiden, på ett slutgiltigt beslut, med i genomsnitt en månad och under tiden har ställföreträdaren ingen rätt att handla åt den enskilde. Vid förvalterskap finns en möjlighet att få ett interimistiskt beslut från tingsrätten och i praktiken är det ofta samma person som utför detta uppdrag som i slutändan sedan förordnas till förvaltare. Respondenten medger att denna månads väntetid i vissa fall kan innebära negativa konsekvenser för den enskilde, då ett behov av godmanskap ofta uppkommer plötsligt. Nämnden uppmanar inte den blivande ställföreträdaren att i förtid påbörja sitt uppdrag då det ligger utom nämndens kontroll, utan förlitar sig på att den enskildes anhöriga och socialnämnden tar sitt ansvar fram tills att ett förordnande träder i kraft.

7.5 Rekvisiten i 10:6 och 11:12 FB

- Till förmyndare, god man eller förvaltare skall utses en *rättrådig, erfaren* och *i övrigt lämplig* man eller kvinna.
 - Tillämpar ni denna föråldrade bestämmelse eller har ni utarbetat egna kriterier som ställföreträdaren ska uppfylla?
 - Hur har ni tolkat bestämmelsen?

Angående bestämmelsen instämmer respondenten att den är ålderdomlig men förklarar att nämnden inte har upprättat några egna riktlinjer för hur rekvisiten skall tolkas i dagens samhälle. Det har kommit att bli på det sättet att varje handläggare inom nämnden gör sin egen tolkning och bedömning av rekvisiten och uppfattar efter en tids arbete dessa som bra/tillräckliga, men respondenten håller med om att bestämmelsen bör ses över.

Angående rekvisitens utformning menar respondenten att problemet går att förklara med, gällande exempelvis ”i övrigt lämplig”, att det innebär en bedömning av ställföreträdarens personlighet, att personen skall ha social kompetens, det vill säga ett bemötande av andra människor som fungerar i situationen. Respondenten förklarar vidare att det är en bedömning som görs med magkänslan som hjälp, där rekvisiten är svåra att ta på och svåra att fastställa i ord. Vid bedömningen av erfarenhet undersöker respondenten den sökandes CV eller liknande förteckning över vad denne har gjort tidigare i livet. Erfarenheter som respondenten anser är väldigt bra, är om den sökande har arbetat på bank, försäkringsbolag eller inom socialtjänsten, beroende på vad det enskilda uppdraget medför för uppgifter. Om uppdraget främst består av ekonomiska sysslor är en bankman väldigt lämpad och om det handlar om en person med svår psykisk sjukdom kan det vara positivt om den sökande har arbetat som psykolog eller inom kriminalvården. I praktiken innebär det här rekvisitet således en bedömning av den sökandes arbetserfarenheter. De blir avgörande mycket på grund av att de är lättast att undersöka. Enligt uppgift från respondenten är det inte speciellt vanligt med yngre sökande men då det förekommer blir den sökandes utbildning, aktuella sysselsättning, samhällsengagemang och framtida planer det som beaktas. Under erfarenhet kan den sökandes familjesituation även beaktas. Om personen har en familjemedlem med liknade sjukdom eller problem kan det innebära en erfarenhet.

Rekvisitet att den sökande skall vara rättrådig innebär i praktiken en kontroll av utdrag från belastningsregistret. Här förklarar respondenten att anmärkningar för sådant såsom fortkörning är inget de beaktar, utan kontrollen avser att säkerställa att den sökande inte är dömd för ekonomisk brottslighet eller annan brottslighet som kan påverka ställföreträdarens förtroende vid utförande av uppdraget. Nämnden begär även att få ut upplysningar från kronofogdemyndigheten och om en person har betalningsanmärkningar kan den inte utses till ställföreträdare. Överförmyndarnämnden tillämpar sig av kronofogdemyndighetens preskriptionstid avseende betalningsanmärkningar och gör inga ytterligare undersökningar av den sökandes historik. Att en sökande har insatser via socialtjänsten och får försörjningsstöd är dock något som beaktas och kan utesluta en sökande från ställföreträdarskapet.

Respondenten ombads att beskriva hur, enligt dennes uppfattning, en perfekt sökande skulle vara utrustad med erfarenheter, kompetens och övriga egenskaper. Svaret blev att den sökandes personliga egenskaper var de viktigaste. Att denne hade en känsla för någon annans behov, förståelse och empati. En människa med stort hjärta. Sedan kom noggrann med siffror och förmågan att vara utåtriktad och ihärdig för att kunna stå på sig och föra diskussioner med personer inom socialtjänst, vård och omsorg. Rent erfarenhet- och kunskapsmäs-

sigt skulle idealet vara att personen är både jurist, psykolog, socionom och ekonom. Många av dagens ställföreträdare har enligt respondenten någon av dessa utbildningar eller yrkesroller. Ställföreträdare med anställning på bank eller inom vård och omsorg är vanligt. Sedan skall ställföreträdaren utveckla eller tillförskaffa sig den kompetens som saknas. Bland de tidigare som har sökt förekommer många med ekonomiska erfarenheter, men nu har utvecklingen vridits lite till att fler personer med erfarenhet inom vården har börjat söka. På frågan vad respondentens personliga åsikt var, huruvida det var lättare att vidareutveckla en socionom till en ekonom eller tvärtom, svarade denne att den sociala kunskapen att kunna bemöta svårt psykiskt eller fysiskt sjuka människor är något som är svårt att utveckla och lära sig. Det kan därför vara lättare för en person med dessa kunskaper att lära sig ett redovisningsprogram, än det är för en ekonomiskt duktig person att lära sig dessa sociala kunskaper.

Respondenten anser att det hade underlättat för alla parter om bestämmelsen inte hade varit så generell utan att lagstiftaren hade upprättat förslag och exempel på hur bedömningen skall göras. Denne påpekar dock att det är svårt med en detaljerad utformning av lagstiftningen utan att möjligheten att lägga dessa i lagkommentarer skulle kunna beaktas.

7.6 Organisationssätt och olika slag av ställföreträdare

Överförmyndarnämnden i den här kommunen använder en organisation med en förvaltar- enhetsverksamhet med ett antal anställda. Varje anställd har ca 24 uppdrag var. Uppdragen är av lite svårare slag där en vanlig lekman inte är tillfredställande. Det här organisations- sättet är inte vad lagstiftaren hade tänkt sig, men att även JO nu har uttalat att det är en bra lösning. Respondenten ifrågasätter om lagstiftningen i sin helhet skall se ut som den gör eller om en helt ny variant anpassad till ett annorlunda organisationssätt skall införas.

Respondenten förklarar att ställföreträdarna kontrollerade av nämnden idag utgörs av: frivilliga lekmännen som anmäler intresse, 3-4 stycken mer professionella förvaltare med kompetens från exempelvis rättspsyk eller sjuksköterskeyrket, sedan finns ett avtalat samarbete med RIA²²⁵ där ett bestämt antal uppdrag tas av frivilliga representanter från dem och till sist finns, den med socialnämnden avtalade förvaltarens bestående av personer anställda inom socialtjänsten. Dessa uppdragstagare åtar sig ca 17-24 stycken uppdrag per person. Då de här personerna samtidigt skall ställa krav på socialtjänsten, skulle deras koppling dit kunna innebära problem, men uppdragstagarna är frikopplade från den övriga verksamheten på så sätt att de inte handlägger några andra ärenden inom socialtjänsten utan har som enda uppgift att utföra dessa uppdrag. Respondenten tror att det kanske är enligt det här organisationssättet den framtida utvecklingen kommer att gå. Att ställföreträdarna mer eller mindre är anställda och på heltid arbetar med sådana här typer av ställföreträdarskapsuppdrag. Genom det här förfarandet kommer man på ett sätt ifrån bestämmelsen och rekvisiten och förordnandet blir mer som en vanlig anställningsprocess, där ställföreträdaren tar ansvar inom sin anställning. Respondenten fastställer att en översyn helt klart behöver göras och att nya lösningar måste hittas för att kunna säkerställa ett tillfredställande utförande även av de svårare uppdragen.

²²⁵ Hela Människans öppna verksamhet vänder sig till människor som på grund av missbruk, hemlöshet, kriminalitet eller brist på fungerande nätverk befinner sig i social utsatthet. Den öppna verksamheten kallas ofta för RIA som är en förkortning för "Råd och Information i Alkoholfrågor" Informationen hämtad, 091126 kl: 18.00,

7.7 Gränsdragningen mellan förvaltare och godmanskap

Beslutet fattas av tingsrätten, men utgångspunkten för ett förvaltarskap är att någon aktivt förstör sin ekonomi eller sin sociala situation. Exempelvis kanske den enskilde gör orimliga och ohämmade inköp utan att ha medel till det eller tackar nej till sin enda inkomst. Orsaken är ofta svår psykisk sjukdom. Respondenten förklarar att det är en hård bedömning och att förordnande av förvaltarskap görs restriktivt, då det innebär ett sådant intrång i den enskildes integritet. Det är på läkarens uttalande och uttalande från anhöriga samt från andra i den enskildes omgivning som beslutet grundas. Viktiga delar vid förvaltarskap är den muntliga förhandlingen i tingsrätten och den årliga översynen huruvida förvaltarskapet skall kvarstå. Omprövningen görs genom att förvaltaren får komma in med en redogörelse för om det har ändrat sig under året och redogörelsen bedöms sedan av nämnden. Anledning till att förvaltarskapet övergår till godmanskap kan vara att den enskilde fått rätt medicinering eller insatser från annat håll vilket gjort att dennes sjukdomstillstånd eller beteende har ändrats. Respondenten uppger att många fall tyvärr är stadigvarande.

7.8 Överförmyndarnämndens tillsyn

- Överförmyndaren skall granska förmyndares, gode mäns och förvaltares verksamhet med ledning av de förteckningar, årsräkningar, sluträkningar samt andra handlingar och uppgifter angående förvaltningen som har lämnats.
 - Hur går detta till?

Angående tillsynen över den ekonomiska förvaltningen bekräftade respondenten den information som har återgivits i uppsatsens tidigare kapitel där ställföreträdarnas redovisningsskyldigheter och tillsynen över dessa har beskrivits. För att göra en kort sammanfattning förklarade respondenten att ställföreträdarna vid förordnandet måste upprätta en tillgångsförteckning och att de sedan varje år måste lämna in en årsräkning. Genom årsräkningen granskar nämnden vad ställföreträdaren har angivit beträffande den enskildes inkomster, utgifter för det gångna året och gör en jämförelse av de verifikationer som regelmässigt begärs in, exempelvis hyresavi och inbetalningsavi för el och tv. Respondenten förklarar att även om endast visst underlag begärs in som rutin, har nämnden möjlighet att när som helst kontakta ställföreträdaren och begära in fullständigt underlag. Den av nämnden upprättade årsräkningen liknar en enklare balansräkning. Beträffande årsräkningen finns dock inget formkrav utan ställföreträdaren har möjlighet att själv upprätta en årsräkning så länge den liknar nämndens. Det enda formkrav som finns är att årsräkningen skall under-tecknas av ställföreträdaren på heder och samvete, vilket sedan kan användas i en process mot denne om förskingring skulle upptäckas.

På frågan om nämnden har tid och resurser att utföra sådana fullständiga granskningar, berättar respondenten att nämnden sedan tre år tillbaka på timanställning delegerat en del av den här granskningen till ett antal studenter och att de vid granskningen det här året nästan begärde in fullständigt underlag från alla ställföreträdare. Respondenten tycker att det känns tillfredställande att nämnden på detta sätt genomför en noggrannare kontroll och ordentlig genomgång av alla ställföreträdarskapen, men medger att utan möjligheten till delegation hade det svårligen kunnat genomföras. Vidare förklarar respondenten att de ordinarie handläggarna inte hade hunnit med en fullständig granskning och att denne är oerhört tacksam för det utrymme i budgeten som nämnden har fått och att politikerna inser vikten och är villiga att avsätta extra medel till en sådan delegation. Respondenten tror att nämnden beträffande detta har det väldigt bra jämfört med många andra kommuner. Beträffande de anställda studenterna ställdes kravet att de skulle ha läst familjerätt och affärsredovisning

och att de skulle ha egenskapen att inte vara rädd för att vara social, öppen och våga ifrågasätta. Respondenten menar även på, att det ligger i juristers natur att vara petiga och kritiska. Studenterna har kommit en bit in i den affärsjuridiska utbildningen vid högskolan och detta har funkat jättebra. Tidigare har nämnden tagit hjälp av två pensionerade poliser som själva hade varit gode män tidigare. Respondenten förklarar att personerna gjorde ett bra arbete men problemet låg i att det fanns en risk för att de utförde granskningen på ett mildare sätt på grund av att det var deras kollegor granskningen avsedde.

- Lagen (12:4 & 16:1 FB) säger att den enskildes medel skall i skälig omfattning användas för hans eller hennes uppehälle, utbildning och nytta i övrigt. De medel som inte används för sådana ändamål skall placeras så att tillräcklig trygghet finns för deras bestånd och så att de ger skälig avkastning.
 - Hur kan ni kontrollera att ställföreträdarna följer detta?

Respondenten medger att det är mycket svårt för nämnden att kontrollera huruvida den enskildes tillgångar används till dennes nytta som lagstiftningen föreskriver och vid godmanskap huruvida samtycke har lämnats till alla handlingar. Nämnden har endast möjlighet att med hjälp av årsräkningarna och underlaget göra en bedömning av om utgifterna kan anses rimliga i förhållande till den enskildes person och situation. Är det exempelvis rimligt att så här mycket skall användas till inköp av kläder. I de fall där den enskilde har förmågan att förstå vad det handlar om, föreligger det enligt respondentens uppfattning inga problem vid tillsynen utan här gör den enskilde själv nämnden uppmärksam på om missförhållanden föreligger. I de fall där den enskildes förstånd och uppfattningsförmåga är nedsatt på grund av sjukdom instämmer dock respondenten att det är svårt för nämnden att försäkra detta och att de i många fall är beroende av att personer i den enskildes omgivning såsom anhöriga och vårdpersonal tar initiativ och lämnar information. I vissa fall där nämnden får anledning att misstänka att missförhållande förekommer kan kontrollåtgärder i form av samtal vidtas för att fråga ut den enskilde eller personer i dennes omgivning hur situationen ser ut och om ställföreträdaren uppfyller denna skyldighet. Finns inga synbara tecken på oegentligheter bekräftar respondenten att möjlighet för kontroll inte finns, utan att nämnden är beroende av den enskildes omgivning.

- Vid ett antal åtgärder från ställföreträdarnas sida ska de inhämta överförmyndarens samtycke.
 - Vilka åtgärder handlar detta om, exempel?
 - På vilka grunder görs bedömningen om samtycke ska ges?

Ett exempel på åtgärd där överförmyndarnämndens samtycke krävs är när ställföreträdaren skall sälja den enskildes fastighet, göra uttag från spärrade konton och godkänna arvskifte. Bedömningen innan samtycke lämnas till fastighetsförsäljning innebär att nämnden först kontrollerar att den enskilde har fått ett nytt boende och sedan endast tillåter att försäljningen sker på den öppna marknaden. Värderingen av fastigheten får inte göras av samma mäklare som sedan har hand om försäljningen och upprättande av köpekontraktet, men det är fritt för ställföreträdaren att själv välja ut båda dessa mäklare. Vid uttag från spärrade konton uppger respondenten att nämnden i efterhand alltid begär underlag i form av kvitton över vad medlen har använts till. Respondenten erkänner att arbetsbördan är stor, men att tack vare delegationen av årsräkningsgranskningen finns det tillräckligt med tid och resurser för de ordinarie handläggarna att hinna med tillsynen över dessa åtgärder.

7.9 Ställföreträdarnas arvode

- Enligt 12:16 FB ska överförmyndaren/nämnden besluta om arvode till ställföreträdarna.
 - Hur går detta till?

Ställföreträdaren fyller i en arvodesbegäran som den får av nämnden där denne gör en uppskattning av hur många timmar ställföreträdaren har lagt ner på uppdraget. Sedan följer nämnden SKL:s riktlinjer där det vanligaste är att ställföreträdaren får (beräknat utifrån prisbasbeloppet 42 800kr år 2009), 9 % för personlig omvårdnad, 9 % för ekonomisk förvaltning och 2 % i en kostnadsersättning samt att utöver det har ställföreträdaren rätt till en kilometerersättning för den sträckan denne har kört i uppdraget. Om ställföreträdaren utför mer kvalificerade uppgifter såsom fastighetsförvaltning eller övervakning av affärsrörelse kan arvodet för denna del uppgå till 14 % av prisbasbeloppet. Respondenten uppskattar att ett normalarvode på ett år hamnar på ca 10 000 kronor. Kostnaden skall i första hand ligga på den enskilde men om denne inte har tillgångar överstigande två prisbasbelopp eller inkomster överstigande 2,65 prisbasbelopp är det kommunen som står för den delen av kostnaden som inte täcks.

Det förhållandevis låga arvodet förklarar respondenten ligger i att lagstiftaren har valt att dessa ställföreträdarskap skall vara på en ideell grund. Respondenten påpekar dock att vid vissa svårare uppdrag är det nödvändigt att betala ut ett högre arvode för att få rätt sökande. Den här problematiken är något som respondenten betonar skall finnas med i översynen av lagstiftningen och ifrågasätter om ställföreträdarskapen skall vara uppdrag av ideell karaktär, eller om det skall organiseras mer åt en anställning. Respondenten bekräftar att det med stor sannolikhet skulle finnas fler sökande om arvodet var högre och att beslutsfattaren då skulle kunna ställa högre krav på den sökandes kvalifikationer. I dag har större delen av ställföreträdarna ett heltidsarbete vid sidan av uppdraget för att klara sin egen försörjning. Respondenten tror att lagstiftningen fortfarande är uppbyggd på den gamla tanken att meningen med ställföreträdarskapet är att utföra ett uppdrag där ställföreträdaren endast betalar hyran och gör ett besök hos den enskilde. Respondenten instämmer även i att dagens uppdrag inte är av den karaktären längre på grund av samhällsutvecklingen.

7.10 Länsstyrelsens tillsyn

- Föräldrabalken 19:17 säger att länsstyrelsen ska utöva tillsyn över överförmyndares och överförmyndarnämnders verksamhet och med råd stödja överförmyndarna och överförmyndarnämnderna i deras verksamhet och därvid främja en enhetlig rättstillämpning, samt se till att utbildningen av överförmyndarna/ledamöterna i överförmyndarnämnderna och ersättare är tillfredsställande.
 - Hur utövas tillsyn över överförmyndarverksamheten?
 - Hur utövas denna rådgivande roll?
 - Hur utövas tillsynen över överförmyndarnas/nämndens utbildning?
 - Vad har du och dina kollegor för bakgrund avseende utbildning, tidigare uppdrag och arbetserfarenheter?

Enligt respondenten fungerar länsstyrelsens kontroll bra. Representanter gör besök en gång om året och plockar ut ett antal akter och går igenom dem fullständigt och utreder hur dessa har handlagts. Sedan samtalar nämnden och representanten om handlägningsrutinerna. Respondenten menar även på att det förekommer att nämnden hänvisar en missnöjd per-

son till länsstyrelsen och att nämnden själva också har gjort en anmälan till länsstyrelsen då osäkerhet har funnits huruvida handläggningen har gått till på rätt sätt. Respondenten berättar att länsstyrelsen arbetar med att sätta ihop en central grupp i syfte att tillsynen skall bli enhetlig i hela landet.

Förutom tillsynen över handläggningen har länsstyrelsen numera en lagstadgad rådgivande roll och på frågan om det har varit på det sättet även tidigare svarar respondenten att så inte har varit fallet och att utformningen av länsstyrelsens rådgivande roll fortfarande är under utveckling. I dagsläget kontaktar inte nämnden länsstyrelsen om de har en fråga, men länsstyrelsen inbjuds till att delta på de träffar som anordnas för samtliga överförmyndare i länet. Länsstyrelsen har på det sättet fått ett tillfälle att ta upp information om ny lagstiftning och JO uttalanden. Respondenten förklarar att det är en jättestor uppgift för länsstyrelsen att vara insatta i hela nämndens verksamhet och kunna ge råd även i det enskilda ärendet. Den rådgivande rollen kommer nog vara på en nivå att det handlar om vidareförmedling av information om ny lagstiftning och JO:s uttalanden. Beträffande tillsynen av överförmyndarnämndens utbildning berättar respondenten att länsstyrelsens roll enligt den dialog som redan har förts, blir att se över vad det finns för fortbildningsmöjligheter. Respondenten tror att länsstyrelsen i framtiden även kommer att ställa krav på att det finns exempelvis någon jurist i nämnden.

7.11 Nämnd kontra överförmyndare

Respondentens förmodan att länsstyrelsen i framtiden kommer att ställa krav på att överförmyndarna/nämnden har viss utbildning grundar sig i, förklarar denne, att de situationerna där det ofta vållar problem är när det sitter en ensam politiskt tillsatt överförmyndare som på deltid skall sköta hela verksamheten och övriga tiden utför andra uppgifter. Respondenten välkomnar sådana krav och menar på att den här typen av verksamhet enligt dennes erfarenhet inte kan skötas på det sättet. Det ställs stora krav på en överförmyndarverksamhet och det är svårt för en ensam person att utföra det arbetet vid sidan av exempelvis andra uppdrag. Respondenten ser stora fördelar med att ha verksamheten organiserad som en nämnd, men instämmer med att frågan, huruvida överförmyndarverksamheten är en verksamhet som skall tillsättas politiskt också behöver ses över. Respondentens personliga åsikt är att övergripande frågor gällande exempelvis verksamhetsorganisationen och budgetering sköts väl av de politiskt tillsatta, men att det vid den dagliga handläggningen, exempelvis vid en fastighetsförsäljning i ett enskilt ärende, har respondenten svårt att se att en politiskt vald person skulle göra ett annorlunda arbete än en anställd handläggare. Bedömningen i det enskilda fallet är inte beroende av några politiska åsiktsskillnader.

Det som enligt respondenten bidrar till att nämnden gör ett tillfredställande arbete är utöver den ytterligare delegationsmöjligheten till studenterna, att de har en låg personalomsättning med en stabil grupp bestående av två handläggare och en enhetschef varav alla är jurister, samt två stycken assistenter med tio års erfarenhet inom nämnden. Alla de arbetar således på olika delegation från nämnden. Ledamöterna i nämnden består av tre personer varav en är ordförande och en är vice. Ordförande har professionen barnmorska, en av ledamöterna har tidigare varit riksdagspolitiker och även arbetat med överförmyndarfrågor och den tredje är rektor. De tre ersättarna har lite olika bakgrund, en av dem har arbetat inom socialtjänsten. Ledamöterna själva sitter inte med enskilda ärenden utan handlägningsarbetet är delegerat på de uppräknade anställda. En gång i månaden har handläggarna föredraganden för ledamöterna med förslag på beslut, där ledamöterna sedan måste bifalla förslaget med majoritet. Ledamöterna sitter endast, tillsammans med enhetschefen, med övergripande frågor om verksamheten. Respondenten tycker att den här arbetsfördelningen är bra med politiskt valda som sköter det övergripande och anställda som kan arbeta med

de enskilda uppdragen på heltid och på så sätt får en nära kontakt med ärendena. Det blir en högre professionalitet på det sättet tycker respondenten. Respondenten utesluter dock inte en möjlighet att hela verksamheten skulle kunna delegeras.

Respondenten tycker att det känns väldigt tryggt med den här organisationen jämfört med hur det ser ut inom andra kommuner. Denne tror att den främsta orsaken till en otillräcklig tillsyn är bristande rutiner. Att den ansvarige missar att begära in någon handling eller att en ställföreträdare inte har kommit in med en årsräkning. Respondenten bekräftar att de enda lagstadgade rutinerna som finns avser uppgiften att förvalta egendom och beträffande de övriga uppgifterna som ett ställföreträdarskap kan innefatta är det av stor vikt att verksamheten har en bra ledning med en enhetschef som kan fastställa bra rutiner och riktlinjer för tillsynen. Respondenten ser en möjlighet i att länsstyrelsen här kan komma in och bidra med riktlinjer och fastställa någon form av miniminivå.

8 Analys – Är lagstiftningen tillräcklig för att uppnå ett rättssäkert ställföreträderskap?

8.1 Inledning

Förordnade förmyndare, gode män och förvaltare fyller en väldigt viktig funktion i dagens samhälle. Många samhällsförändringar har bidragit till det ökade behovet av ställföreträderskap. Som nämnts i bakgrundsavsnittet får bland annat inte anställda inom vård och omsorg hantera de hjälpbehövandes tillgångar vilket tidigare var vanligt förekommande. Beträffande de hjälpbehövande med nedsatt förmåga på grund av ålderdom är det heller inte längre en självklarhet att dessa kan få assistans av sina anhöriga. Det bland annat på grund av att det blir allt vanligare att de anhöriga bor på längre geografiskt avstånd. Förändringar inom psykiatri har också skapat en kategori av personer som tidigare vistades på olika vårdinstitutioner, men som nu bor i eget boende och har ett stort behov av assistans för att sköta sig själva och sina angelägenheter. Förutom dessa behov av mer permanent karaktär finns även de ställföreträderskap som anordnas för kortvariga situationer avseende specifika rättshandlingar. Exempelvis ett godmanskap för att bevaka bortavarandes rätt i dödsbo. Dessa fyller också en viktig funktion för att säkerställa att den hjälpbehövandes intressen blir tillgodosedda.

Som även framgick av bakgrunden, har både godmanskap och förvaltarskap ökat markant i flertalet av landets kommuner. Samtidigt uppger överförmyndarna/nämnderna att det är allt svårare att hitta lämpliga personer. Med det ökade befolkningsantalet och det faktum att många människor idag lever längre kommer utvecklingen med det ökade antalet hjälpbehövande sannolikt att fortsätta i den riktningen. Samhället har även genomgått radikala förändringar till följd av den tekniska utvecklingen och det ökade informationsflöde som vi nu dagligen förses med. I detta informations- och tekniksamhälle har inte bara användandet av assistans för att tillägna sig specialkompetens blivit vanligare för genomsnittsmänniskan, utan utvecklingen har med stor sannolikhet bidragit till att allt fler människor har problem med att uppfylla de krav som dagligen ställs på oss. För äldre och sjuka som redan tidigare hade svårigheter att klara sig på egen hand, kan nu ha det närmast omöjligt att tillförskaffa sig nödvändiga tjänster och information. Ett exempel som blir allt vanligare är olika företags- och institutioners hänvisning till telefontjänster och framför allt hemsidor på Internet istället för att ha lokala besöksplatser.

Ställföreträdare ansvarar inte bara för den hjälpbehövandes hälsa och att denne har en tillfredställande tillvaro utan tillsammans förvaltar de ett tillgångsvärde av väsentlig storlek. Till följd av de komplicerade sammansättningar av uppgifter och ansvar som ett ställföreträderskap i dag kan innebära, är lagstiftningens krav för att en person skall anses behörig och kvalificerad att utföra uppdraget, tillsammans med bestämmelserna om tillsynen över utförandet, av allra högsta grad viktiga.

I det följande förs en diskussion där olika omständigheter tas upp, hänförliga till kompetens- och behörighetskraven samt tillsynen, vilka enligt min mening bör beaktas vid ett ställningstagande huruvida reformbehov av lagstiftningen föreligger, eller om den får anses tillräcklig för sitt ändamål. Förutom den information som återges från tidigare kapitel utgörs analysen endast av mina åsikter och analys.

8.2 Kvalifikations- och behörighetskravens funktion och tillräcklighet

8.2.1 Allmänt om bestämmelsen

Rättsutredningen i kapitel fem har visat att den enda bestämmelsen som finns beträffande vad en person skall uppfylla för att kunna förordnas till ställföreträdare, är den i 10:6 FB och 11:12 FB. Bedömningen som den behörige beslutsfattaren skall göra avser således hurvida den sökande är rättrådig, erfaren och i övrigt lämplig. Ytterligare bestämmelser finns som refererar tillbaka till rekvisitet lämplig. För en på området mindre erfaren person får dessa rekvisit enligt min mening anses vara oklara och svårdefinierade. Alla rekvisiten är mycket generellt utformade och kan bli subjektivt tolkade beroende av den enskilde beslutsfattaren. Troligtvis är den generella utformningen förklaringen till att bestämmelsen kvarstår i minst 80 år samtidigt som förmyndarskapsrätten i övrigt har genomgått många reformer på olika områden. Bestämmelsen är enligt min mening omodern både till ordval och ur lagtekniskt hänseende. Min uppfattning är att lagstiftaren idag strävar efter att använda ett språkbruk och en författarteknik vald med avsikt att gemene man skall förstå lagstiftningens innebörd. Bestämmelsen kvarstår sedan införandet av förmyndarskapslagen år 1924. Vid den här tidpunkten och till viss del även idag, skulle denna bestämmelse avspegla de kvalifikationer som den hjälpbehövande saknar. Med andra ord vilka kunskaper och övriga egenskaper som lagstiftaren har bedömt att personen saknar för att det skall finnas anledning att frånta denne full rättshandlingsförmåga, vilket redogjorts under kapitel tre. Domstolen hade vid den här tidpunkten ganska stort spelrum för den egna bedömningen om en person skulle omyndigförklaras eller inte. Enligt mitt antagande är det samma lagstiftningsteknik som används för att sedan beskriva hur den omyndigförklarade personens ställföreträdare skall vara. Bestämmelserna som reglerade omyndighetsförklaring har dock successivt ändrats med samhällsutvecklingen ett flertal gånger, men denna bestämmelse är fortfarande liktydig.

Något som för mig också framstår som anmärkningsvärt är att exakt samma bestämmelse används för alla tre typer av ställföreträdarskap. Förklaringen ligger troligtvis även här i att bestämmelsen har sitt ursprung i 1924 års förmyndarskapslag. Då var det samma slag av ställföreträdarskap, det vill säga förmyndarskapet, som gällde för både minderåriga och vuxna omyndigförklarade. Lagstiftaren har sedan bara använt sig av samma formulering och infört den i en ny bestämmelse om gode män och förvaltare. Det går att ifrågasätta om det verkligen skall vara samma prövning vid ett förordnande av förvaltare som det är vid förordnande av god man. Detta på grund av den väsentliga skillnaden i ansvaret som föreligger vid ett förvaltarskap jämfört med ett godmanskap. Högre krav måste ställas på förvaltaren då ett beslut om ställföreträdarskap innebär att den hjälpbehövande fråntas sin rättshandlingsförmåga och förvaltaren förväntas sköta alla den hjälpbehövandes angelägenheter. Skillnaderna blir tydliga om man jämför med godmanskapet där ställföreträdarens behörighet är helt beroende av den hjälpbehövandes samtycke. Enligt min mening borde dessa skillnader på något sätt avspeglas i behörighets- och kvalifikationskraven. Beträffande det förordnande förmyndarskapet anser jag heller inte att bestämmelsen nödvändigtvis behöver ha samma utformning. Till skillnad från de andra två ställföreträdarskapen är det här uppdraget främst inriktat på egendomsförvaltning och vårdnadshavaren är den som ansvarar för den omyndiges omsorg i övrigt. Det bör således vara lättare att definiera de kvalifikationer som en förordnad förmyndare skall uppfylla.

Den mest givna anledningen, vilken jag delvis även instämmer i, till att behålla en så pass generell utformning av bestämmelsen är att det kan vara svårt att göra en uttömmande upp-

räkning av de kvalifikationer som ett ställföreträdarskap såsom godmanskap kan förväntas fordra. Det argumentet i sig, är för mig inte en tillräcklig anledning till att underlåta att utreda frågan och kanske åtminstone genom förarbeten ge vägledning till den enskilde bedömare. Det är heller inte ett argument som förklarar varför försök inte gjorts till att modernisera ordvalet. Om lagstiftaren efter en utredning i slutändan ändå konstaterar att en tydligare definiering inte går att författa bör väl andra lösningar sökas för att försäkra ett kvalificerat utförande.

8.2.2 Kommentar till bestämmelsens behandling i förarbetena

I förarbetena till förmyndarskapslagen förklarades det att olika hänsynstaganden måste göras beroende av ändamålet med det enskilda uppdraget. Vid utredningen till 1988 års ändring, uttalades dock att om avsikten med ställföreträdarskapet var att handha egendomsförvaltning och rättsliga angelägenheter av mer kvalificerat slag, bör en ekonomiskt och juridiskt kunnig person förordnas. Det uttalandet bekräftar i och för sig att viss kvalificerad kunskap ändå måste fordras av den sökande, men är enligt mig långt ifrån en fullständig vägledning i bedömningen av frågan. I 2004 års utredning konstaterades dock att ställföreträdarna inte bara behövde kunskaper inom juridik och ekonomi utan att vissa uppdrag även förutsätter kunskaper om exempelvis funktionshinder, sjukdomar och sociala problem och att det förelåg ett behov av både grundutbildning och specialutbildning och att lagstiftningen borde föreskriva en möjlighet till det. Detta ställningstagande från utredarnas sida är ett bra steg i rätt riktning men det har ännu inte lett till några ändringar i lagstiftningen.

Utskottets förslag att det i lagstiftningen skulle fastslås att den sökande måste ha en ordnad ekonomi, får enligt mig anses vara ett ganska bra förslag. Innebörden av en ordnad ekonomi kan även det uppfattas som subjektivt, men det stämmer bättre överrens med dagens språkbruk och är något mer lättdefinierat jämfört med rekvisitetet rättrådig. En utredning bör då göras hur begreppet ordnad ekonomi förhåller sig till bestämmelsen i 10:10 FB och 11:20 FB och begreppet ekonomiskt obestånd. Kanske skulle bestämmelsen även kunna utformas med det sistnämnda ordvalet beroende av vad lagstiftaren åsyftat i 10:10 FB och 11:20 FB och hur begreppet ekonomiskt obestånd används i annan lagstiftning.

Störst utrymme för kommentarer i förarbetena har ställningstagandet fått att, i de fall det är möjligt en släkting till den hjälpbehövande bör förordnas. Det följer av det äldre traditionella godmanskapet och särskilt det äldre förmyndarskapet innan godmanskapets utvidgning. Vid denna tid var det väldigt ovanligt att någon annan än den hjälpbehövandes släktingar förordnades. På det sättet ser inte samhället ut i dag, varför dessa uttalanden inte kan anses lika relevanta. Enligt mitt antagande assisterar i dag de anhöriga som har viljan och möjligheten den hjälpbehövande utan ett förordnade om ställföreträdarskap och i de övriga fallen måste någon utomstående förordnas.

Två viktiga omständigheter som lagstiftaren tog upp i förarbetena är huruvida den sökande får anses ha erforderlig tid att uppfylla sina åligganden och huruvida denne befinner sig i en jävsposition på grund av tjänst eller avtal. Det sistnämnda är troligtvis i de flesta fall berört av annan lagstiftning, exempelvis att vård och omsorgspersonal inte längre har samma möjlighet att handa den hjälpbehövandes medel. Omständigheten att erforderlig tid måste finnas är dock något som enligt mitt tycke bör utredas huruvida det skall styras av lagstiftningen. Även om det inte föreskrivs i denna bestämmelse, kanske det kan regleras på annat sätt genom omstrukturering av ställföreträdarskapsuppdraget till en anställning. Till denna fråga återkommer jag senare i analysen. Det får anses klart att det föreligger en risk för ett otillräckligt utförande i de fall där samma ställföreträdare åtar sig ett väldigt omfattande eller flera uppdrag samtidigt som denne har annan heltidssysselsättning för sin försörjning. Att

de flesta av dagens ställföreträdare samtidigt utför en heltidstjänst är även något som bekräftats av respondenten i intervjuredogörelsen.

8.2.3 Kommentar till bestämmelsens prövning i praxis

Vad gäller kvalifikationskravens prövning i praxis har utredningen i kapitel fem visat att vägledningen även här är knapphändig. Det faktum att så få prövningar har gjorts kan ha sin förklaring i att det fortfarande är rätten själv som har exklusiv behörighet att besluta om förordnande av ställföreträdare. Beträffande NJA 1980 s. 171 bekräftas endast vad som tidigare nämnts att olika synpunkter följaktligen är gällande beroende på ställföreträdarskapets huvudsakliga syfte. Avseende situationen med en prövning huruvida den hjälpbehövandes släkting skulle förordnas till ställföreträdare, kan rättsfallet antas avspegla det lite äldre samhället med de traditionella ställföreträdarskapen. Det får då antas ha varit vanligare och mer befogat att rätten beaktade släktskapen och huruvida relationerna är goda, mer än personernas kvalifikationer. Dessa omständigheter är vad som enligt min tolkning bedömdes i målet. Det faktum att släktingar vanligtvis förordnades är troligtvis också en förklaring till varför det inte finns så många prövningar av bestämmelsen och dess ordalydelse. Rättsfallet kan inte anses representativt för den nödvändiga bedömningen inför ett ställföreträdarskap med dagens samhällskrav och uppdragstyper. Något som skulle kunna beaktas är föredragandes påpekande om den sökandes höga ålder och att ett förordnande skulle kunna ifrågasättas på grund av den.

Beträffande NJA 1991 s. 545 kan det vid denna tidpunkt, antas ha varit vanligare med utomstående personer i ställföreträdarrollen, varför en prövning av den sökandes kvalifikationer blev aktuell. I målet fastslog HD att särskilda krav måste ställas när det handlar om en egendomsförvaltning av det slaget. Det som beaktades var storleken på tillgångarnas värde och den placering som hade valts. Som framgick av redogörelsen i kapitel fem gavs dock ingen vägledning om vilka erfarenheter och sakkunskaper som den sökande skulle ha, bara att den i målet aktuella sökandes erfarenheter och kunskaper inte var tillräckliga. Mannen som bedömningen avsåg var kriminalinspektör och arbetade med utredning kring ekonomisk brottslighet. Han hade även utan anmärkningar utfört andra förvaltningsuppdrag med värden om ca 500 000 kr. Värdet på tillgångarna som uppdraget avsedde var mer än fem gånger större än det egendomsvärde som den sökande tidigare hade erfarenhet av. Min tolkning är att HD vid den här bedömningen ansåg det av stor vikt att den förordnade ställföreträdaren hade tidigare erfarenhet av förvaltning av det omfånget. Jag tror även att rätten lade särskild vikt vid tillgångarnas placering i aktier och att sådan placering fordrade att den sökande hade rätt kvalifikationer. Vilka kunskaper som mer specifikt skall vara rimliga att fordra går inte att tolka ur domen då rätten inte ger något exempel i frågan.

Under kapitel fem angavs också ett hovrättsavgörande där prövningen egentligen gällde den gode mannens arvode. Både tingsrätten och hovrätten var dock eniga om att ett förordnande enligt 11:3 FB för att tillvarata en bortavarande arvinges rätt i ett dödsbo, ställer krav på juridisk kunskap och kompetens varför tingsrätten regelmässigt förordnar praktiserande jurist. Av de två sista målen framgår således att domstolen vid både godmanskap och förvaltarskap kan anse det nödvändigt att ställa ett högre krav på kompetens. I inget av fallen har domstolen dock använt sig av bestämmelsen i 11:12 FB och gjort en prövning av rekvisiten. Då förklaringen inte går att utläsa ur fallen kan inte någon egentlig slutsats dras, men bestämmelsens vikt vid dagens bedömningar kan dock ifrågasättas.

8.2.4 Bestämmelsen i 11:12 FB och den reelle beslutsfattaren

Enligt rättsutredningen ligger ansvaret på tingsrätten för bedömningen och beslutet om anordnande av god man enligt 11:4 FB och förvaltare, men av intervjueredogörelsen framgår det att det i realiteten är överförmyndaren/nämnden som utför bedömningen och i princip fattar beslutet. Respondenten har bekräftat att denne inte har några erfarenheter av att tingsrätten efter en egen bedömning motsatt sig ett förslag på beslut som nämnden tagit fram. Enligt min mening skulle den här situationen kunna innebära en risk för att de olika parterna förlitar sig på varandras bedömning. Det kanske till och med är så att tingsrätten numera ser denna prövning som ett administrativt rutinärende. Skulle så vara fallet läggs ännu större vikt på överförmyndaren/nämndens beslut. Som rättsutredningen visat har lagstiftaren uttalat att ett beslut att frånta någon sin rättshandlingsförmåga, vilket ett förvaltar-skap innebär, bör fattas av domstolen. Det instämmer jag i, då ett sådant beslut innebär en stor inskränkning i den hjälpbehövandes integritet. Ett beslut att en person inte själv får besluta om sina angelägenheter utan att det skall skötas av en ställföreträdare bör följa av en noggrann domstolsprövning. Det är viktigt att domstolen kritiskt granskar det underlag och den muntliga information som erhålls av överförmyndaren/nämnden innan beslut tas. Det gäller både beslutet att ett förordnande skall göras, men likväl beslutet vem som skall utses. Det generella rekvisitet att den hjälpbehövande skall vara ur stånd att själv sköta sina angelägenheter medför en relativt fri bedömning, vilket också talar för vikten av en noggrann granskning av läkarutlåtanden och annat underlag för att avgöra om personens ned-satta förmåga är så pass allvarlig att ställföreträdare skall förordnas.

Det kan däremot beträffande godmanskap, som bygger på den hjälpbehövandes vilja, göras en utredning huruvida behörigheten att fatta beslutet lika gärna skulle kunna flyttas över på överförmyndaren/nämnden. Enligt min mening beror frågan om 11:12 FB-bestämmelsens utformning delvis av vem som utför bedömningen och således har ansvar för beslutets riktighet. En utredning av tingsrättens eller överförmyndarens/nämndens behörighet är därav av stor vikt. Om bedömaren och beslutsfattaren är en domstol med minst en lagfaren dom-mare, bör enligt min mening en annan tolkning kunna förväntas än om bedömaren är en överförmyndare utan lagstadgade krav på viss utbildning eller kompetens.

8.2.5 Utformningen av 11:12 FB och ställföreträdarskapens uppgifter

Avgörande för bedömningen om bestämmelsen fortfarande är relevant och innebär en tillfredställande prövning, är vilka uppgifter som idag innefattas i dessa typer av ställföreträdarskap och vad lagstiftningen säger därom. Samhällsutvecklingen har gått från en situation där familjens roll att ta vara på varandra var av högsta betydelse, till ett servicesamhälle där olika behov tillvaratas av olika personer i sin tjänst och av olika institutioner. Därför kan det idag vara svårt att få en klar uppfattning av vad dessa ställföreträdare i sina uppdrag ansvarar över för uppgifter. Enligt lagstiftningen skall en god man och förvaltare, om det följer av förordnandet, förvalta den hjälpbehövandes egendom, bevaka dennes rätt och sörja för den hjälpbehövandes person. Uppdragets yttersta gräns bestäms således av den behörige beslutsfattaren vid förordnandet. Vid en jämförelse av ställföreträdarskapens uppgifter och omfattning över en 50-årsperiod fram till idag, måste en väsentlig skillnad kunna fastställas. Att bevaka någons rätt kan idag innebära en mängd olika uppgifter som för 50 år sedan inte existerade eller i vart fall inte innebar den arbetsinsatsen eller tidsåtgången. För att ta ett exempel kan en ställföreträdare behöva lägga ner väsentlig tid på att jämföra olika försäkringsutbud för att se vilket som är det mest lämpliga för den hjälpbehövandes sociala och ekonomiska situation. Samma sak gäller uppgiften att förvalta den hjälpbehövandes egendom, vilket även fastlogs i praxis. Även om denna uppgift är ganska instruerad för ställföreträdaren genom lagstiftningens bestämmelser, krävs fortfarande en stor kunskap om till-

gångars värde, redovisning och vilka möjligheter som finns för att bäst tillvara ta den hjälpbehövandes intresse av avkastning.

Uppgiften att sörja för den hjälpbehövandes person är också väldigt förändrad jämfört med vid tiden för lagstiftningens uppkomst. Medan det traditionella godmanskapet ofta bestod i att besöka och ta hand om de äldre i sin närhet, har denna uppgift idag mer en karaktär av att bevaka den hjälpbehövandes rätt. Det är ställföreträdarens ansvar att ha kunskap och kännedom om vilka institutioner och vilken vård och omsorg den hjälpbehövande är i behov av och hur dessa tjänster erhålls. Sedan måste denne ha en tillräcklig tillsyn över deras utförande. Beroende av den hjälpbehövandes behov kan detta ansvar vara tillräckligt krävande i sig. Allt fler uppdrag hänför sig till hjälpbehövande med psykiska funktionshinder där det krävs att ställföreträdaren har egen kunskap inom den hjälpbehövandes sjukdom för att kunna utföra de övriga uppdragsdelarna. Vid en undersökning av vad som i förarbetena nämnts beträffande vad dessa tre uppdragsdelar skall innebära, är informationen knapphändig. I vart fall avseende uppgiften att bevaka den hjälpbehövandes rätt. Informationen fick till stor del hämtas från litteraturen, som i sig bygger på erfarenheter från ställföreträdarskapen i dagens samhälle, då de är handböcker skrivna för dem. Frågan kvarstår således huruvida dagens krav kan innefattas under de tre uppdragsdelarna och om bestämmelsen om ställföreträdarens kvalifikationer fortfarande överensstämmer med ställföreträdarskapsuppdragets utveckling.

På grund av att bedömningen om lämplig ställföreträdare i realiteten utförs av överförmyndaren/nämnden ansåg jag att det var av intresse att få kännedom om hur nämnden tolkade ställföreträdarskapens lagstadgade uppgifter och hur de överensstämde med verkligheten. Det visade sig att respondentens uppfattning var att nämnden gjort en väldigt vid tolkning av dessa tre uppdragsdelar och på så sätt fått alla dagens krav att falla in under någon kategori. Respondenten uppräknade av ställföreträdarskapens typiska uppgifter stämde även överens med vad utredningen visat. Min uppfattning är att en utredning bör vidtas för att fastställa om dagens förekommande uppgifter skall innefattas under ställföreträdarskapen. Först efter en sådan utredning går det att avgöra vilka krav som skall ställas på en sökande för att denne skall kvalificera sig till ställföreträdare. Om det är så att ställföreträdarna även i fortsättningen skall utföra dessa uppgifter, kan det fastställas att kraven på ställföreträdarnas kvalifikationer är betydligt högre än då lagstiftningen upprättades och att bestämmelsen då bör ha en annorlunda lydelse.

8.2.6 Bedömningen och utbildningen idag samt möjligheten att lagfästa krav på kvalifikationer och ansvar för tillsyn därom

Som utredningen visat finns idag ingen bestämmelse förutom den i 10:6 och 11:12 FB, om att ställföreträdarna skall ha vissa kvalifikationer. Det finns heller inget lagstadgat huruvida någon skall verka och ansvara för att ställföreträdarna har tillräcklig kompetens. Av intervjuedogörelsen framgår att det i praktiken har blivit överförmyndaren/nämnden som ansvarar för ställföreträdarnas kunskaper och utbildning och att överförmyndaren/nämnden fått en rådgivande roll i förhållande till ställföreträdarna. Enligt lagstiftningen skall överförmyndarna/nämnden utöva en ren tillsynsverksamhet. Respondenten har också bekräftat att detta kan innebära problem då verksamheten på ett objektivt sätt skall granska ställföreträdarnas utförande samtidigt som de skall ge instruktioner i hur uppdragen skall genomföras. Att samma personer har ansvaret för båda de här uppgifterna leder sannolikt till att någon av dem eftersätts. Med de oklara krav för vilka kvalifikationer ställföreträdarna skall uppfylla, jämfört med de mer uttryckta kraven på tillsyn, kommer troligtvis den förstnämnda att bli mindre beaktad.

Då inga tydliga riktlinjer finns för hur bedömningen enligt 10:6 FB och 11:12 FB skall göras, blir bedömningen väldigt beroende av den enskilde överförmyndaren eller beslutsfattaren i nämnden. Intervjuredogörelsen visar även att inga interna riktlinjer inom överförmyndarverksamheten har upprättats. Det talar ännu mer för att bedömningen kan bli varierande beroende av vem som utför den och fattar beslutet. De här omständigheterna får anses kunna framkalla en risk för att rättsäkerheten brister, vilket kan vara förödande för den hjälpbehövande. Dagens bedömning av denna bestämmelse är med stor sannolikhet endast vad gäller rekvisitet rättrådig, liknande mellan de olika överförmyndarna/nämnderna. Det har i praktiken kommit att innebära en kontroll i belastningsregistret och en undersökning av kronofogdens registreringar om betalningsanmärkningar. Beträffande den övriga bedömningen beaktar nämnden den sökandes utbildning och yrkeserfarenheter samt huruvida personen har förmågan att bemöta den hjälpbehövande i dennes situation. På grund av de krav som dagens ställföreträdarskap innebär vore det önskvärt att ställföreträdaren hade grundläggande och i vissa fall djupare kunskaper, likt utbildningarna för jurister, psykologer, socionomer och ekonomer. Enligt min och även respondentens åsikt bör det finnas en möjlighet till utbildning för alla ställföreträdare där dessa områden behandlas så grundligt som uppdraget kräver. Den grundutbildning på tre timmar, och de ytterligare träffar med representanter från exempelvis banker och försäkringsbolag, som finns beskriven i intervjuredogörelsen, är ett försök att uppnå detta. Vid en jämförelse med de krav som ställföreträdarskapets uppgifter medför, får denna utbildning nog anses vara otillfredsställande för många blivande ställföreträdare.

Som tidigare nämnts innebär variationen på uppdragen att det svårigen går att, på ett uttömmande sätt, fastställa vilka kvalifikationer som fordras av ställföreträdaren. Dock borde en utredning göras huruvida det går att med lagstiftningen på ett tydligare sätt styra hur bedömningen skall utföras och vilka överväganden som måste göras. En fråga som kan undersökas är huruvida det är möjligt att formulera lagstiftningen på ett sätt så att den uttryckligen kopplas till det enskilda uppdraget. Med andra ord utveckla och tydligare göra rekvisiten, erfaren och i övrigt lämplig, till att den sökande skall ha tillräckliga kvalifikationer och erfarenheter i förhållande till ställföreträdarskapets huvudsakliga ändamål.

I stället för att i lagstiftningen ytterligare fastställa fler rekvisit skulle vägledning framkomma genom utredningens redogörelse i förarbetena. Vidare kunde överförmyndarna/nämnden åläggas ett lagstadgat ansvar för att internt upprätta gemensamma riktlinjer. Ett alternativ till detta kan vara att åtminstone lagfästa ansvaret för tillsynen över utbildningsnivån. Exempelvis ett införande av en liknande bestämmelse som i 19:17 andra strecksatsen FB om länsstyrelsens ansvar för överförmyndarnas utbildning, där överförmyndaren har ansvaret för att ställföreträdarna får den utbildning som krävs för uppdraget och möjligheten att fortbilda sig om uppdraget ändras. Tillsammans med detta kan stadgas att samtliga förordnade ställföreträdare skall ha rätt till erforderlig utbildning. Detta skulle vara ett sätt att tvinga kommunerna att avsätta resurser för detta ändamål.

8.2.7 Problemet med det låga arvodet och förslag på omorganisation

En del av problematiken kring ställföreträdarnas kvalifikationer är det förhållandevis låga arvodet med förklaringen att lagstiftaren har valt att ställföreträdarskap skall vara på en ideell grund. Troligtvis är det låga arvodet tillsammans med den många gånger väsentligt högre graden av arbetsinsats, förklaringen till att för få frivilliga personer ställer upp som ställföreträdare. Respondenten menar på, att nämnden ändå strävar efter att upprätthålla rättsäkerheten och neka olämpliga personer. Det får dock anses sannolikt att detta problem kan leda till att flera beslutsfattare minskar sina krav avseende ställföreträdarens kvalifikationer och att risk för rättsäkerheten föreligger.

Det har bekräftats att det är nödvändigt att betala ut ett högre arvode vid vissa svårare uppdrag för att få en sökande som är kvalificerad nog. Den här problematiken måste genomgå en översyn. Det går att ifrågasätta om ställföreträderskapen bör vara uppdrag av ideell karaktär. För de mer omfattande och svåra uppdragen kanske ställföreträderskapet skall verka mer som en anställning. Om ställföreträdarna istället vore stadigvarande anställda under en ledning, med en inkomst så pass stor att de kan försörja sig på den, skulle de ha tid att ta på sig flera uppdrag och kunna specialisera sig på vissa behovsprofiler. Förordningsprocessen skulle då efterlikna det vanliga anställningsförfarandet och konkurrensen som kommer med denna. Konkurrensen skulle då få en kvalitetshöjande effekt som skulle utveckla verksamheten. De ökade kostnaderna skulle troligen delvis reduceras genom den effektivitetshöjning som organisationssättet skulle innebära. Överförmyndarnämnden i Jönköpings kommun använder sig redan av förvaltarenhet som är organiserad på detta sätt. Det faktum att JO har uttalat att det är en bra lösning, talar också för att det kanske är enligt det här organisationssättet den framtida utvecklingen skall vara. Att förfarandet skall liknas med en vanlig anställningsprocess medför även att vikten av bestämmelsen om ställföreträdarens kvalifikationer minskar en del. Denna lösning är kanske den enda möjligheten att uppnå ett rättssäkert utförande av de svåraste uppdragen.

En omorganisering av detta slag skulle också kunna möjliggöra en avskiljning mellan överförmyndarverksamhetens tillsynsfunktion och den förordnande och utbildningsansvariga rollen. De båda verksamheterna skulle kanske kunna organiseras var för sig. Ett sådant förfarandesätt bör kunna bidra till att alla kommuner arbetar på liknande sätt. I översynen av denna möjlighet bör även beaktas möjligheten att ha ett system där den hjälpbehövande bidrog till en mindre del av utbildningskostnaden, vilket berörts under intervjuedogörelsen.

8.3 Tillsynsfunktionens tillräcklighet

8.3.1 Granskningslagstiftningen

I lagen stadgas att överförmyndarverksamheten skall utöva tillsyn över ställföreträdarna och då särskilt kontrollera att den hjälpbehövandes medel används till dennes nytta och att övriga tillgångar är placerade på ett tryggt sätt för att behålla sitt värde och ge skälig avkastning. Av denna formulering framgår att överförmyndarnas/nämndens tillsyn inriktar sig på den ekonomiska förvaltningen av den hjälpbehövandes tillgångar, men att överförmyndarna/nämnden även skall försöka se till den hjälpbehövandes medel används för att tillfredställa övriga behov. Till sin hjälp har överförmyndarna/nämnden den dokumentation och redovisning som ställföreträdarna är skyldiga att upprätta. Av intervjuedogörelsen framgår även att det är den ekonomiska förvaltningen och redovisningarna som ligger i fokus för nämndens tillsynsverksamhet.

Beträffande den ekonomiska förvaltningen finner jag, med ett undantag, lagen tillfredställande. Lagstiftningen ställer relativt höga krav på att de förordnade ställföreträdarna dokumenterar sina vidtaganden och den årliga avstämningen genom årsräkningen gör att en ekonomiskt och redovisningskunnig överförmyndare på ett bra sätt kan följa den hjälpbehövandes inkomster och utgifter under året. Åtgärder avseende större värden eller större betydelse för den hjälpbehövande, är enligt lagstiftningen inte tillåtna utan överförmyndaren/nämndens samtycke. Att överförmyndaren/nämnden även kan vidta säkerhetsåtgärder såsom spärrande av den hjälpbehövandes konton och begäran att ställföreträdaren skall ställa säkerhet för alla sina förmögenhetsrättsliga förpliktelser hänförliga till uppdraget, bidrar till trygghet för den hjälpbehövandes tillgångar. En duktig överförmyndare/nämnd har på så vis goda förutsättningar att hindra ett ogynnsamt handlande från ställföreträdaren.

Något som kan ifrågasättas och som skulle kunna vara en orsak till att felaktigheter uppkommer, är att ställföreträdaren själv är den som ansvarar för att samtliga av den hjälpbehövandes tillgångar nedtecknas i en tillgångsförteckning vid uppdragets början. Detta förfaringssätt ger en oärlig eller okunnig ställföreträdare möjligheten att innan överförmyndarens/nämndens tillsyn vidtar missa att ta upp eller undanta av den hjälpbehövandes tillgångar från den kommande redovisningen. Enligt min mening bör det vara en från ställföreträdarskapet utomstående person som upprättar denna tillgångsförteckning. Förutom denna bestämmelse finns således inga tvivelaktiga grunder i lagstiftningen beträffande tillsynen över den ekonomiska förvaltningen.

Enligt nuvarande lagstiftning skall av årsräkningen särskilt framgå hur mycket av den hjälpbehövandes medel, som har använts för dennes uppehälle och nytta i övrigt. Som framgår av intervjuredogörelsen har nämnden dock endast få möjligheter att kontrollera huruvida den hjälpbehövandes medel används till dennes behov i övrigt. I dagsläget, med den nuvarande utformningen av lagstiftningen, tar överförmyndarna/nämnden endast hjälp av årsräkningen och gör en bedömning om vidtagna åtgärder är rimliga. Kanske kunde lagstiftningen ange att ställföreträdarna, på överförmyndarens/nämndens begäran, skall lämna in en redogörelse över den hjälpbehövandes situation och behov i övrigt och hur situationen kan tänkas utveckla sig. Exempelvis hur den hjälpbehövandes medel kan komma denne till nytta det närmsta året. Om den hjälpbehövande har särskilt boende eller på annat sätt har regelbunden omsorg skulle överförmyndaren kunna begära att ställföreträdaren inhämtar ett yttrande från dessa personer, vilket kan bekräfta att den hjälpbehövandes övriga behov har tillfredsställs genom ställföreträdarens utförande. Överförmyndaren/nämnden kan själv åläggas att inhämta det sistnämnda yttrandet. Skyldighet att lämna uppgifter som överförmyndaren begär finns redan i 12:9 FB, men denna del bör också mer specifikt stadgas som en skyldighet för överförmyndaren/nämnden vid tillsynen.

8.3.2 Överförmyndarnas kvalifikationer och organisationsätt

Som påpekats både i uppsatsens bakgrundsavsnitt, rättsutredningens sjätte kapitel och under intervjuredogörelsen förekommer det dock frekvent stora felaktigheter vid utövandet av landets överförmyndarverksamheter. Vad detta beror på måste klarläggas genom en ordentlig utredning. Likt respondentens uttalande i intervjuredogörelsen tror jag att dessa felaktigheter beror på brister i rutinerna vid granskningen. Dessa brister kan ha sin förklaring i att arbetsbördan för landets överförmyndare/nämnder är för stor i förhållande till de resurser som avsätts eller att de verksamma personerna inte har tillräcklig kompetens. Orsaken kan också vara en kombination av dem båda. Jag instämmer i Riksrevisionens uttalande att det bör övervägas att i lagstiftningen uppställa kompetenskrav på överförmyndarna/nämnden.

De enda behörighetskrav som lagstiftningen ger för att kunna väljas till överförmyndare eller ledamot är att personen måste ha rösträtt vid val av kommunfullmäktige och vara folkbokförd i kommunen samt att denne inte får vara i konkurs eller själv vara ställd under förvaltare. Detta innebär, i alla fall teoretiskt, att lagstiftningen tillåter att personen ifråga kan ha ganska problematiska bekymmer med sina egna personliga och ekonomiska angelägenheter, så länge det inte är så allvarligt att denne behöver en förvaltare eller försätts i konkurs. Enligt lagstiftningen kan en överförmyndare själv således vara förordnad en god man och samtidigt ansvara för tillsynen av den gode mannen. Detta scenario är något långdraget och troligtvis föreligger inte några sådana exempel i verkligheten, men bestämmelsen i denna paragraf framstår för mig som något märklig.

Det faktum att överförmyndarpositionen tillsätts genom kommunfullmäktige och på så sätt skall medföra ett förtroendeförhållande och närhet till gemene man, kan även innebära att den tänkta närhet ersätter kompetensen som annars skulle vara den viktigaste bedömningsfaktorn vid en anställning av en sådan ansvarsfull position. Mitt befarande har även fått stöd från 2004 års utredning där det fastställts att särskilt mindre kommuner har svårt att upprätthålla en tillräcklig kompetens. Att överförmyndarna/nämnden tillsätts genom kommunfullmäktige och endast ansvarar under en period av fyra år, om inte personen omväljs, framstår för mig som olämpligt. Det kan tänkas att det i alla fall bör krävas ett år för att ordentligt komma in i arbetsuppgifterna och utveckla rutiner för hur granskningsarbetet skall gå till. Den politiska bakgrund och de referenser som dagens överförmyndare bär med sig kan också vara ett problem då det kan leda till en friare mer politisk betonad bedömning istället för den strikthet som lagstiftningen på området kräver. Att länsstyrelserna nu har fått ett visst ansvar för tillsynen även över ställföreträdarnas/nämndens utbildning är ett bra steg i rätt riktning. Än så länge har, vilket framgår av intervjuedogörelsen, länsstyrelsen inte ställt några direkta krav på överförmyndarnas/nämndens utbildningsnivå och kompetens. Rättsutredningen visar att överförmyndaren/nämnden i sin verksamhetsutövning förutom förmyndarskapsrätten och den ekonomiska familjerätten, måste behärska ett stort antal rättsområden såsom sociallagstiftning, kommunalrättslig lagstiftning och fastighetsrätt samt ekonomiska förfaranden. Bedömningen för att kunna avgöra om en person är lämplig att föreslås som ställföreträdare, bör även kräva psykologiska kunskaper. För mig framstår det inte som ett orimligt krav att länsstyrelsen av kommunfullmäktige skall kunna kräva att minst en tillsatt person i alla fall har goda juridiska och ekonomiska kunskaper. Nämnda ansvar för länsstyrelsen skulle kunna innefattas i lagstiftningens nuvarande lydelse.

Den möjlighet som överförmyndaren/nämnden genom lagstiftningen har, att uppdra åt annan kommunal tjänsteman att utföra vissa ärenden är en bra utveckling av lagstiftningen för att genomföra en anpassning till dagens behov. Problem uppstår dock fortfarande genom den bristande ekonomin i kommunerna vilket gör att överförmyndaren i vilket fall inte har tillgång till denna möjlighet. Detta talar ytterligare för att ge länsstyrelsen ännu större ansvar vad gäller utbildningen och sin rådgivande roll samt att ge den möjligheten att kunna ställa krav på viss kompetens. När de berörda människorna inte får den hjälp de behöver med att sköta sina ekonomiska och personliga angelägenheter, kommer de pengar som sparas in på överförmyndarverksamheten i vilket fall att belasta kommunerna genom en utgiftsökning inom vården och den sociala sektorn.

Enligt min bedömning bör lagstiftaren efter en övergångsperiod endast tillåta en organisation genom överförmyndarnämnder, där de förtroendevalda förhoppningsvis genom länsstyrelsens påtryckningar, kan besitta olika erfarenheter och kompetensområden. I de kommuner där verksamheten fortfarande sköts av en person föreligger alltför stora risker för bristande kompetens. Att överförmyndarverksamheten organiseras i nämnder med det lagstadgade kravet om minst tre ledamöter, ökar sannolikheten att någon person omväljs efter fyraårsperiodens slut, vilket kan leda till en ökad erfarenhet och kompetens hos nämnden. Överförmyndarna bör även inte bara ha en möjlighet att delegera vissa ärenden, utan snarare en skyldighet att göra det, då detta skulle kunna innebära mer professionell handläggning och minimerade riskerna för att missförhållanden uppstår på grund av bristande tillsyn. Ett alternativ till att överförmyndarverksamheten i alla kommuner skulle behöva organiseras som en nämnd, är att istället införa ett tvång på den samarbetsmöjlighet som redan nu finns i lagstiftningen. Detta förslag tar främst sikte på de mindre kommunerna, där ett krav på nämnd skulle kunna vara en belastning.

8.3.3 Länsstyrelsens granskning

Som framförts i rättsutredningen har Riksrevisionen riktat kritik mot att överförmyndarverksamhetens felaktigheter delvis beror av kvalitetsbrister i länsstyrelsens kontroll. Enligt gällande rätt skall länsstyrelsen utöva tillsyn över överförmyndarverksamheten genom årliga inspektioner och granskningar av överförmyndarens/nämndens register samt stickprovvis granska utvalda akter. Länsstyrelsen skall också bedöma om handläggningen i övrigt sker på ett lämpligt och rättssäkert sätt. Bestämmelserna om överförmyndarens/nämndens dokumentationsplikt och skyldigheten att till länsstyrelsen lämna all information den är i behov av, får enligt mig anses ge tillräckliga förutsättningar för att länsstyrelsen skall kunna utföra en fullgod tillsyn. De kvalitetsbrister i kontrollen som omnämns av Riksrevisionen, beror enligt min mening inte på lagstiftningens otillräcklighet beträffande förutsättningarna för kontrollen, utan snarare på ännu icke upparbetade rutiner hos länsstyrelsen. Jag tror inte ett bättre resultat uppnås genom att återföra tillsynsskyldigheten till tingsrätterna. Av intervju-redogörelsen framgår det att länsstyrelsen arbetar med att sätta ihop en central grupp i syfte att tillsynen skall bli mer enhetlig, vilket är en positiv utveckling.

8.4 Kan 10:6/11:12 FB och tillsynslagstiftningen tillsammans uppnå ett rättssäkert ställföreträdarskap?

Frågan kvarstår om de generella behörighetsgrunderna/kvalifikationskraven tillsammans med tillsynslagstiftningen kan uppnå ett rättssäkert utförande av ställföreträdarskapen. Den nuvarande lagstiftningens utformning har brister både vad gäller tillsynsbestämmelsernas möjlighet att ge en god förutsättning till granskningsrutiner och vad gäller kraven på ställföreträdarnas kvalifikationer. Även om tillsynsbestämmelserna i och för sig möjliggör en relativt god tillsynskvalité, drar det faktum att inga krav ställs på överförmyndarnas/nämndens kompetens, ner helhetsresultatet. Då de lagstadgade kvalifikationskraven för ställföreträdarna är generellt utformade innebär det att kraven måste vara högre på de personer som skall utföra bedömningen. Finns det tydligare och mer detaljerad vägledning blir bedömningen lättare att genomföra. Skulle högre kvalifikationsnivå på ställföreträdarna krävas, skulle som konsekvens tillsynsarbetet för överförmyndaren/nämnden också bli lättare att genomföra. Har ställföreträdarna inte den kompetensnivån från början av uppdraget kommer överförmyndaren/nämnden få en större roll vid det specifika uppdraget. Med föräldrabalkens mycket generellt utformade bedömningsgrunder måste överförmyndaren besitta tillräcklig erfarenhet eller kompetens, för att utifrån sina egna ramar, avgöra om ställföreträdarens egenskaper är tillfredställande för att fylla den hjälpbehövandes behov. Med dagens lagstadgade förfarande, att genom kommunfullmäktige utse överförmyndare/nämnd utan ytterligare krav på kompetens hos de tillsatta, uppnås inte den kompensande rättsäkerhet som skulle behövas för att täcka bristerna hos kvalifikations- och behörighetskraven i lagstiftningen.

9 Slutsats

I detta kapitel följer en kortare sammanfattning av vad som framkommit genom analysen och här besvaras frågeställningarna i uppsatsens syfte. Avsikten med kapitlet är således att ge läsaren en möjlighet att få en mer kortfattat redogörelse i jämförelse med diskussionen i föregående analys. Kapitlet ger ingen ytterligare information, utan för läsaren som tillgodogjort sig analyskapitlet blir detta en upprening.

Förordnade förmyndare, gode män och förvaltare fyller en väldigt viktig funktion i dagens samhälle. Många samhällsförändringar har bidragit till det ökade behovet av ställföreträdarskap. Det gäller både de ställföreträdare som förordnas för kortare uppdrag avseende specifika rättshandlingar, men kanske framför allt de som förordnas för mer permanenta uppdrag. Till följd av de komplicerade sammansättningar av uppgifter och ansvar som ett ställföreträdarskap i dag kan innebära, är lagstiftningens behörighets- och kvalifikationskrav, tillsammans med bestämmelserna om tillsynen över utförandet väldigt viktiga. Syftet med den här uppsatsen var att klargöra för gällande rätt avseende förordnade förmyndare, gode män och förvaltare. Redogörelsen för detta övergripande syfte följer av kapitlen 2-6 och kommer inte att besvaras i denna slutsats. För upplysning om enskilda regler hänvisas läsaren till dessa kapitel. Uppsatsens inriktning var att utreda och analysera huruvida lagstiftningen om kvalifikations- och behörighetskraven samt tillsynen kan anses vara i reformbehov eller om den är tillräcklig för att uppnå ett rättssäkert ställföreträdarskap. Vidare skall utredningen visa huruvida det finns ytterligare, inom den aktiva verksamheten, interna föreskrifter och hur dessa i så fall förhåller sig till bestämmelserna.

I uppsatsen har klargjorts att den enda bestämmelsen som finns hänförlig till bedömningen huruvida någon kan förordnas till förordnad förmyndare, god man eller förvaltare finns i 10:6 FB och 11:12 FB. Bestämmelsen stadgar att en person som skall förordnas till ställföreträdare skall vara rättrådig, erfaren och i övrigt lämplig och det är samma bestämmelse som gäller för alla tre ställföreträdarskapen. Detta val går att ifrågasätta. Rimligtvis bör högre krav ställas på den som skall förordnas till förvaltare i jämförelse med den som skall förordnas till god man eller förordnad förmyndare. Detta på grund av att förvaltarskapen i regel fråntar den hjälpbehövande sin rättshandlingsförmåga, till följd av att denne bedöms vara ur stånd att vårda sig själv eller sin egendom. Då förmyndarskapet främst inriktas på egendomsförvaltning, bör en särskild bestämmelse finnas därom. Godmanskapet är sannolikt det ställföreträdarskapet som innebär störst variation mellan de enskilda uppdragen och därför den vars krav på kompetens således blir svårast att på ett uttömmande sätt fastställa.

Av redogörelsen för de uppgifter som dagens ställföreträdarskap innebär och vid ett beaktande av de slutsatser som tagits vid redogörelsen av praxis, framstår det också som nödvändigt att vid godmanskap och förvaltarskap ställa ett högre krav på kompetens. Att domstolen inte har gjort en prövning av rekvisiten i bestämmelsen i 11:12 FB, kan tala för att den idag inte medför en tillfredställande bedömning för vad som skall fordras av en ställföreträdare. Vid en jämförelse av ställföreträdarskapens uppgifter och omfattning över en 50-årsperiod fram till idag, måste en väsentlig skillnad kunna fastställas. Att exempelvis bevaka någons rätt kan idag innebära en mängd olika uppgifter, som för 50 år sedan inte existerade eller i vart fall inte innebar den arbetsinsatsen eller tidsåtgången. Bestämmelsens lydelse har dock kvarstått sedan införandet av förmyndarskapslagen år 1924. Det är förklaringen till varför den kan anses vara omodern både till ordval och ur lagtekniskt hänseende. Då rekvisiten är mycket generellt utformade och kan bli subjektivt tolkade beroende av den enskilde beslutsfattaren måste hänsyn också tas till vem som idag utför bedömningen och fattar beslutet. För en oerfaren kan rekvisiten även uppfattas som oklara och svårdefinierade. Lagstiftaren bör med beaktande av de uppgifter som dagens ställföreträdare utför, utreda vilka

krav som skall fordras och med ett modernare ordval och lagstiftningsteknik förbättra utformningen av bestämmelsen för att den bättre skall överensstämma med det enskilda uppdraget.

Som utredningen visat finns heller inget lagstadgat ansvar för tillsynen över att ställföreträdarna har tillräcklig kompetens. Det har i praktiken blivit överförmyndaren/nämnden som ansvarar för ställföreträdarnas kunskaper och utbildning. Då inga tydliga riktlinjer finns för hur bedömningen enligt 10:6 FB och 11:12 FB skall göras, riskerar bedömningen att bli väldigt beroende av den enskilde överförmyndaren/nämnden. Av redogörelsen framgick det även att inga interna riktlinjer inom överförmyndarverksamheten har upprättats. De här omständigheterna får anses kunna framkalla en risk för att rättsäkerheten brister, vilket kan vara förödande för den hjälpbehövande. Den utbildning som överförmyndarna/nämnden idag på ett frivilligt och eget initiativ erbjuder ställföreträdarna, är mycket beroende av den vilja som kommunen har att avsätta resurser för detta ändamål. Ett alternativ kan således vara att lagfästa överförmyndarnas/nämndens ansvar för tillsynen över utbildningsnivån, vilket skulle kunna bidra till ett mer rättssäkert ställföreträdarskap.

En del av problematiken kring ställföreträdarnas kvalifikationer är det förhållandevis låga arvodet med förklaringen att lagstiftaren har valt att ställföreträdarskap skall vara på en ideell grund. Den här problematiken måste genomgå en översyn och det går att ifrågasätta om ställföreträdarskapen verkligen bör vara uppdrag av ideell karaktär. För de mer omfattande och svåra uppdragen kanske ställföreträdarskapet skall verka mer som en anställning.

Beträffande tillsynslagstiftningen stadgas att överförmyndarverksamheten skall utöva tillsyn över ställföreträdarna och då särskilt kontrollera att den hjälpbehövandes medel används till dennes nytta och att övriga tillgångar är placerade på ett tryggt sätt för att behålla sitt värde och ge skäligen avkastning. Angående den ekonomiska förvaltningen får lagen anses vara tillfredställande. Lagstiftningens relativt höga krav på de förordnade ställföreträdarnas dokumentation och årsräkningen gör att en kunnig överförmyndare på ett bra sätt kan följa den hjälpbehövandes inkomster och utgifter under året. Att åtgärder avseende större värden eller större betydelse för den hjälpbehövande kräver överförmyndaren/nämndens samtycke och att överförmyndaren/nämnden kan vidta vissa säkerhetsåtgärder, bidrar också till större trygghet. De ytterligare bestämmelserna om överförmyndarens/nämndens dokumentationsplikt och skyldigheten att till länsstyrelsen lämna all information den är i behov av, får anses ge tillräckliga förutsättningar för att länsstyrelsen också skall kunna utföra en fullgod tillsyn.

De brister som finns gällande tillsyn avser det faktum att det är ställföreträdaren själv som upprättar tillgångsförteckning vid uppdragets början och att överförmyndarna/nämnden har få möjligheter att kontrollera huruvida den hjälpbehövandes medel verkligen används till dennes behov och nytta i övrigt. Beträffande dessa två moment skulle dock lagstiftningen kunna ändras. Exempelvis skulle en från uppdraget utomstående person upprätta tillgångsförteckningen och att överförmyndarna/nämnden skulle få en möjlighet och skyldighet att begära in en redogörelse från ställföreträdarna över den hjälpbehövandes situation och behov i övrigt samt att denna skulle bekräftas av någon person i den hjälpbehövandes närhet.

Den största bristen i tillsynslagstiftningen och som också gör att de övriga bestämmelserna inte fyller sin funktion, är att överförmyndarpositionen tillsätts av kommunfullmäktige och att det i lagstiftningen inte finns några kompetenskrav utan endast vissa behörighetskrav. Exempelvis att personen måste ha rösträtt vid val av kommunfullmäktige och inte får vara i konkurs. Att länsstyrelserna nu även har fått ett visst ansvar för tillsynen över ställföreträ-

darnas/nämndens utbildning innebär en förbättring. Än så länge har dock länsstyrelsen inte ställt några krav på överförmyndarnas/nämndens utbildningsnivå och kompetens. Rättsutredningen visar att överförmyndaren/nämnden i sin verksamhetsutövning förutom förmyndarskapsrätten och den ekonomiska familjerätten, måste behärska ett stort antal rättsområden såsom sociallagstiftning, kommunalrättslig lagstiftning och fastighetsrätt samt ekonomiska förfaranden. Det framstår inte som ett orimligt krav att länsstyrelsen av kommunfullmäktige skall kunna kräva att minst en tillsatt person i alla fall har goda juridiska och ekonomiska kunskaper. I lagstiftningens nuvarande lydelse skulle ett sådant krav från länsstyrelsen dock kunna innefattas. Delegationsmöjligheten som överförmyndaren/nämnden har är en bra utveckling för att genomföra en anpassning till dagens behov. Problem uppstår dock fortfarande med anledning av beroendet till kommunpolitikernas välvilja och möjlighet att avsätta resurser. Ett lagstiftat tvång på organisering genom nämnd skulle dock kunna innebära en viss försäkring till ytterligare kompetens.

Frågan kvarstår om de generella behörighetsgrunderna/kvalifikationskraven och tillsynslagstiftningen tillsammans kan uppnå ett rättssäkert utförande av ställföreträdarskapen. Även om lagstiftningen möjliggör en relativt god tillsynskvalité, drar det faktum att inga krav ställs på överförmyndarnas/nämndens kompetens, ner helhetsresultatet. Då de lagstadgade kvalifikationskraven för ställföreträdarna är generellt utformade innebär det att kraven måste vara högre på de personer som skall utföra bedömningen. Lagstiftningen avseende kvalifikations- och behörighetsgrunderna samt tillsynen får sammantaget därför anses vara i reformbehov, då den inte uppnår ändamålet med ett rättssäkert ställföreträdarskap.

Referenslista

Offentligt tryck

Lagstiftning

Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område

Lag (1924:323) om verkan av avtal som slutits under påverkan av en psykisk störning

Förordningen (1931:429) om vissa internationella rättsförhållanden rörande äktenskap, adoption och förmynderskap

Rättegångsbalken (1942:740)

Föräldrabalk (1949:381)

Ärvdabalk (1958:637)

Brottsbalken (1962:700)

Förordning (1976:1121) om ersättning till vissa överförmyndare, förmyndare och förvaltare.

Lag (1988:1321) om nordiska rättsförhållanden rörande förvaltarskap enligt föräldrabalken m.m.

Lagen (1985:206) om viten

Lagen (1985:568) om särskilda omsorger om psykiskt utvecklingsstörda med fler

Förordning (1988:1366) om utredningen i ärenden om förordnande av god man och förvaltare

Kommunallagen (1991:900)

Lag (1991:1546) om ändring i föräldrabalken

Lagen (1993:387) om stöd och service

Förmyndarförordning (1995:379)

Lagen (1996:242) om domstolsärenden

Lag (2004:46) om investeringsfonder

Lag (2004:297) om bank och finansieringsrörelse

Lag (2005:429) om god man för ensamkommande barn

Förordning (2007:743) om ändring i förmynderskapsförordningen (1995:379)

Lag (2007:910) om ändring i föräldrabalken.

Lag (2008:910) om ändring i föräldrabalken

Förarbeten

- Prop. 1974:142 - *Förslag till lag om ändring i föräldrabalken med mera*
Prop. 1978/79:12 - *Om underhåll till barn och fränskilda med mera*
Prop. 1987/88:124 - *Om god man och förvaltare*
Prop. 1990/91:194 - *Om förverkande av rätt att taga arv med mera*
Prop. 1993/94:251 - *Förmyndarskapslagstiftningen*
Prop. 2007/08:150 - *Förmyndarskapsrättsliga frågor*

- SOU 1970:67 - *Förmyndarskap*
SOU 1986:50 - *God man och förvaltare*
SOU 1988:40 - *Föräldrar som förmyndare*
SOU 2004:112 - *Frågor om förmyndare och ställföreträdare för vuxna.*

Ds Ju 1974:7 - *Förmyndarskap: promemoria med förslag till ändring i förmyndarskapslagstiftningen med mera*

RiR 2006:5 - *Länsstyrelsens tillsyn över förmyndare*

Nytt Juridiska Arkiv, Avd. II Tidskrift för lagstiftning med mera.

År: 1924, Utgiven av: G. B. A. Holm fortsatt av Westring, Hjalmar & Skarstedt, S

År: 1950, Utgiven av: Gyllenswärd, Ragnar & Hellquist, Carl Gustaf

År: 1974, Utgiven av: Regner, Nils

P. A. Nordstedts & Söners Förlag, för samtliga utgåvorna.

Praxis

Nytt Juridiskt Arkiv - Högsta domstolen

- NJA 1945 s. 605 s. 12
NJA 1962 s. 481 s. 16
NJA 1980 s. 171 s. 31
NJA 1991 s. 545 s. 31-32
NJA 1993 s. 109 s. 27

Hovrättsavgöranden

RH 1988:82 s. 13

RH 1993:9 s. 32

RH 1993:95 s. 27

Regeringsrätten

RÅ 1936 ref. 46 s. 19

Länsstyrelsens arkiv

Länsstyrelsens beslut, Dnr: 203-4262-09

Länsstyrelsen, Dnr: 203-16639-07 - *Överförmyndarverksamhetens Årsredogörelse för verksamhetsåret 2007*

Socialstyrelsens föreskrifter

SOSFS 2005:29 - Socialstyrelsens föreskrifter om utfärdande av intyg inom hälso- och sjukvården med mera

Litteratur

Dahlstedt, Ann-Charlotte & Björnefeldt-Rex, Gunilla, *God man – förvaltare*, 2 Uppl, Studentlitteratur AB, Poland, 2007.

Fälldin, Kerstin, *God man eller förvaltare – En praktisk handbok*, 4 Uppl, Natur & Kultur/LT:s förlag, Falun, 2007.

Grauers, Per, *Gode män – Användningen av gode män i svensk rätt*, Nerenius & Santérus förlag AB, Stockholm, 1994.

Lehrberg, Bert, *Praktisk Juridisk Metod*, Institutet för bank och affärsjuridik AB (IBA), Uppsala, 2006.

Malmström & Saldeen, *Förmyndarskapsrätt*, 19 Uppl, Iustus Förlag, 1991.

Odlöw, Torbjörn, *Ställföreträdare för vuxna – Kamrer eller handledare?*, Jure Förlag AB, Stockholm, 2005.

Patel, Runa & Davidson, Bo, *Forskningsmetodikens grunder*, 3 Uppl, Studentlitteratur AB, Lund, 2003.

Saldeen, Åke, *Barn och föräldrarätt*, 5 Uppl, Iustus förlag, Uppsala, 2005.

Referenslista

Walin, Gösta & Vängby, Staffan, *Föräldrabalken En kommentar*, Del 1 & 2, Norstedts Juridik AB, Göteborg, 2004.

Westman, Per, *Förmyndarskap*, 1:1 Uppl, Norstedts Juridik AB, Stockholm, 2005.

Artiklar från dagspress

Lindén & Olauson, Östgöta Correspondenten 090821, s. A7.

Lindén & Olauson, Östgöta Correspondenten 090821, s. A6-7.

Internetkällor

SVT/Uppdrag granskings hemsida, datum 091116 kl: 16.15,

http://svt.se/2.109563/1.1527035/sannas_arv_efter_pappan_forvandlades_till_77_ore?lid=puff_1527170&lpos=extra_0

Invånarantal hämtat från Jönköpings kommuns hemsida, datum 091129 kl: 15.00,

<http://www.jonkoping.se/toppmeny/omkommunen.4.4bec1fbd1079e3d20bc800089.html>.

Hela Människan/RIA - Råd och Information i Alkoholfrågor, datum 091126 kl: 18.00,

<http://www.helamanniskan.se/verksamhet/>

SVT/Rapports hemsida, datum 091202 kl: 10.45,

http://svt.se/2.22620/1.1769095/tonaringar_har_fatt_samre_ekonomi?lid=senasteNytt_1447662&lpos=rubrik_1769095

Databas

Thomson Reuters, Westlaw Sverige, *Karnov lagkommentar till 11:5 FB, nr. 358*, hämtad datum 091014 kl: 16:50,

http://www.westlaw.se/pls/onl_se/!ilseintk.request?funktion=lg&produkt=&normid=&prodid=614

Intervju

Handläggare Linda Lövgren, Överförmyndarnämnden Jönköpings kommun, datum 091125.